

• Το νησί της Ηρας.
Η Σάμος στην αρχαιότητα.
Του Κωνσταντίνου Τσάκου

• Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Αιγαίου.
Προϊστορικά απολιθώματα ζώων στους Μυτιληνιούς.
Του Ευάγγελου Ι. Ζημάλη

• Η βυζαντινή περίοδος.
Τα σημαντικά μνημεία.
Της Ναταλίας Πούλου - Παπαδημητρίου

• Η οθωμανική κυριαρχία.
Το βακούφι της Σάφου (16ος - 18ος αι.).
Της Σοφίας Λαΐου

• Βυζαντινά και μεταβυζαντινά χειρόγραφα.
Συλλογές χειρογράφων, κώδικες και παλιά βιβλία στη Μητρόπολη Σάμου.
Του Αγαμέμνονα Τσελίκα

• Η Σάμος και το 1821.
Το κίνημα των «Καρμανιολών» και ο «Στρατοπολιτικός Διοργανισμός».
Του Αλέξη Σεβαστάκη

• Από την ηγεμονία στην Ένωση.
Το ηγεμονικό καθεστώς και η ένταξη στον εθνικό κορμό.
Του Χρήστου Λάνδρου

• Η «Σαμία άμπελος».
Ο φημισμένος «Μοσχάτος οίνος».
Της Ζιζής Σαλίπα

• Τρεχαντήρια, περάματα, βαρκαλάδες.
Οι ταρσανάδες της Σάμου.
Της Ελσας Χίου

• Η σαμακή βυρσοδεψία.
Αναπτύχθηκε στο Καρλόβασι και στο Βαθύ.
Της Γιώτας Τσελάλη

• Καπνά και σιγαρέττα.
Συμβολή στην οικονομική ευρωστία της Σάμου
Της Πηνελόπης Γιακουμάκη

• Δημόσια Βιβλιοθήκη.
Του Χρήστου Λάνδρου

• Ιστορικό Αρχείο.
Του Χρήστου Λάνδρου

• Ψαλτική παράδοση.
Του Γιώργου Κ. Αγγελινάρα

• Φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον.
Η ιδιαίτερη φυσιολογία της νήσου.
Τον Ιωάννας Παραφέστα - Χρήστου Γεράκη

• Χλωρίδα και πανίδα.
Του Ντίνου Κόγια

• Πνευματική ζήτηση.
Σαμακή λογοτεχνία (1790-1930).
Του Μανώλη Βουρλιώτη

• Τυπογραφία και Τύπος.
Εκδόσεις, εφημερίδες, περιοδικά (1831-1940).
Της Αλεξάνδρας Σφοινή

• Το Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
Του Κώστα Μαν. Σοφούλη

Εξώφυλλο: Ο λόφος της Αγίας Τριάδας και η συνοικία Ακαμάτα στο Παλιό Καρλόβασι (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Το νησί της Ηρας

Η Σάμος, πατρίδα του Πυθαγόρα, γνώρισε στην αρχαιότητα μεγάλη ακμή

Του Κωνσταντίνου Τσάκου

Αρχαιολόγος

ΤΟ ΟΝΟΜΑ της Σάμου μυθολογικά αποδίδεται στον Σάμο, γιο του μυθικού οικιστή το νησιού, του Αγκαίου, αλλά φαίνεται ότι σχετίζεται με μια αρχική ρίζα SAMA, που σημαίνει υψηλός, τόπος με ψηλά βουνά (πρβλ. Σάμη Κεφαλονιάς, Σαμικό Ηλείας, κ.ά.) και δικαιολογείται από τα ψηλά βουνά του τόπου: τον Κερκετέα ή Κέρκη (1.440 μ.), με τις άγριες απόκρημνες πλαγιές, όπου άνησε ο μοναχικός βίος, και τη μαλακή Αμπελο, με τις υποταγμένες και αμπελόφυτες εκτάσεις που της έδωσαν και το όνομα.

Στην πλούσια βλάστηση, η οποία παρά τις καταστροφικές πυρκαγιές της τελευταίας εικασαετίας εντυπω-

Επιμέλεια αφιερώματος:

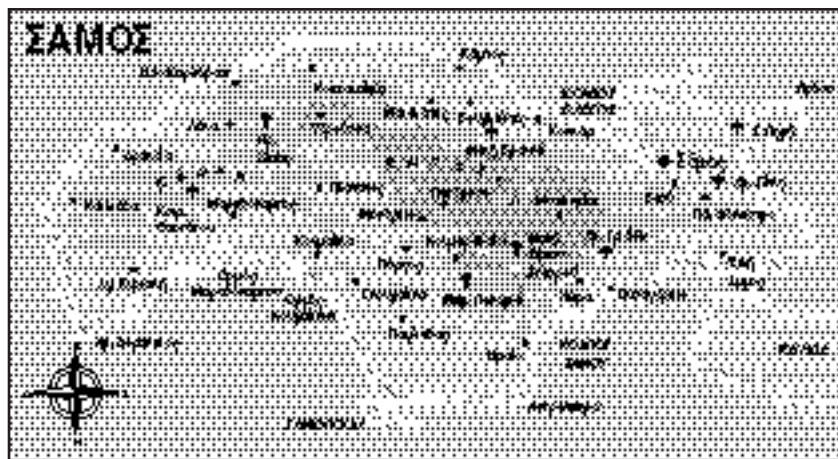
ΟΛΓΑ ΣΕΛΛΑ

σιάζει, οφείλονται τα ποιητικά ονόματα -**Δρυούσα** και **Δόρυσα**, **Κυπαρισσία**, **Μελάμφυλλος** για τα βαθύσκιωτα δάση και **Ανθεμεις**, **Ανθεμούσα** και **Μελάνθεμος**, για τα πολλά άνθη- με τα οποία αναφέρεται το νησί στην αρχαία φιλολογία.

Το στενό της Μυκάλης, μια θαλάσσια διόδος πλάτους 1.500 μ. -ο επταστάδιος πορθμός των αρχαίων πηγών- χωρίζει το νησί από τη Μ. Ασία και τις πόλεις της Ιωνίας. Η ευνοϊκή θέση της Σάμου στους κυριότερους εμπορικούς δρόμους του αρχαίου κόσμου που συνέδεαν την κυρίως Ελλάδα με την Ανατολή, τον Εύξεινο Πόντο και τον βορειοελλαδικό χώρο με την Αίγυπτο και την Αφρική και η ύπαρξη ενός ασφαλισμένου λιμανιού που οργανώθηκε πολύ νωρίς και πρόσφερε πολλές διευκολύνσεις, οδήγησαν στην εξαιρετική ανάπτυξη της πόλης και την οικονομική και πολιτιστική άνθηση, που έφεραν το νησί στην πρωτοκαθεδρία ανάμεσα στις άλλες ελληνικές δυνάμεις.

Τα πρώτα ίχνη ιστορίας

Τα πιο παλιά ίχνη ανθρώπινης παρουσίας στο νησί εντοπίστηκαν στο λόφο του Κάστρου και ανήκουν στην ύστερη νεολιθική εποχή (4η χιλιετία π.Χ.). Από την εποχή του χαλκού βρέθηκαν λείψανα κυρίως στο Ηραίο, το σημαντικότερο Ιερό της Σάμου. Στην απόμερη αυτή θέση, πέντε χιλιόμετρα περίπου δυτικά από την πόλη, μέσα στα έλη που δημι-

ουργούσε στις εκβολές του ο ποταμός Ιμβρασος, γεννήθηκε, κατά την παράδοση, η σαμακή Ηρα. Στον ίδιο χώρο έγινε και ο Ιερός Γάμος της με τον Δία. Το ιερό δέντρο της θεάς, μια τεράστια λυγαριά, διατηρούνταν ως τον 2ο αι. μ.Χ., σύμφωνα με τον περιηγητή Πausανία. Ένα κουτσουρεμένο κορμί δέντρου, που βρέθηκε στις ανασκαφές κοντά στον μνημειακό βωμό, το συσχέτισε ο ρομαντισμός των αρχαιολόγων με το πανάρχαιο λείψανο δενδρολατρίας.

Ακόμη κι αν δεν αληθεύει η συσχέτιση, το πνεύμα του επιζεί στις ολόφρεσκες λυγαριές που φυτρώνουν ακόμη στο χώρο. Είναι πολύ πιθανό η λατρεία της Ηρας, με την πρώτη της μορφή, ως προϊστορικής θεάς της βλάστησης και της ευφορίας, να σχετίζεται κιόλας με τον οικισμό της πρώιμης εποχής του χαλκού (2800-1900 π.Χ.). Σίγουρα όμως η λατρεία της εντοπίστηκε στα μυκηναϊκά λείψανα του Ηραίου.

Οι ιστορικές περιόδους

Η κυριότερη φάση της ιστορίας του νησιού αρχίζει λίγο πριν από το 1000 π.Χ. με την άφιξη των Ιώνων, γεγονός που η παράδοση κωδικοποιεί στην έλευση αποίκων από την Επίδαυρο με αρχηγό τον Προκλή και κορυφώνεται στο Β' μισό του 6ου αι. π.Χ., όταν την εξουσία στη Σάμο είχε ο τύραννος Πολυκράτης. Η πόλη θα βρεθεί τότε στην καλύτερή της στιγμή, ως η κυριότερη θαλάσσια δύναμη στο Αιγαίο και «πολιών πασέων πρώτη ελληνίδων και βαρβάρων», όπως θα την αναφέρει ο Ηρόδοτος στην Ιστορία του. Για να φτάσει όμως στην ακμή αυτή το νησί, θα ακολουθήσει ένα μακρύ δρόμο ανάπτυξης μέσα από τους αιώνες της γεωμετρικής εποχής (9ος, 8ος αι.). Η ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας, που έφερε τους Σάμιους ναυτικούς στα πιο απόμακρα μέρη του τό-

τε γνωστού κόσμου, μαζί με την πείρα και τη γνώση, οδήγησε στη συγκέντρωση πλούτου και αγαθών στη Σάμο και προκάλεσε την εκπληκτική άνθηση του 7ου-6ου αι. Τα ευρήματα των ανασκαφών του Ηραίου απεικονίζουν με εντυπωσιακό τρόπο τις διεθνείς σχέσεις και τις εμπορικές επαφές της Σάμου με την Αίγυπτο και την Εγγύς Ανατολή, με τις χώρες της Δυτ. Μεσογείου, την Ιταλία, την Ισπανία και με τις μυθικές περιοχές πέρα από τις Ηράκλειες Στήλες. Από τέτοιο μακρινό και μυθικό ταξίδι γυρίζοντας με απίστευτα κέρδη ο θαλασσοπόρος Κωλαίος αφιέρωσε στη θεά θρυλικά αναθήματα· ανάμεσά τους ίσως και το ίδιο το καράβι του, στερεωμένο πάνω σε λίθινες βάσεις, που ήλθαν στο φως με τις ανασκαφές. Αναθήματα από τα πιο απίθανα μέρη, κοκάλινα χτένια από την Ανδalousία, εξωτικά αφιερώματα από τα βάθη της Συρίας, την Ασσυρία και τη Βαβυλώνα, την Καυκασία, τη Μέμφιδα και τη Ναύκρατη της Αιγύπτου κοσμούν σήμερα τις αίθουσες του εξαιρετικού Μουσείου στη Σάμο (Βαθύ) την πρωτεύουσα του νησιού.

Οι σχέσεις με την Ανατολή, και ιδιαίτερα με την Αίγυπτο, με τους εντυπωσιακούς κολοσσικούς ανδριάντες, οδήγησαν όχι μόνο στην ανάπτυξη της πλαστικής, αλλά και στην αγάπη για μεγάλα και εντυπωσιακά έργα. Τεράστιοι κούροι, υψωμένοι κατά μήκος της Ιεράς Οδού που ένωσε το Ηραίο με την πόλη -βρέθηκαν κομμάτια από τέτοια αγάλματα- θα εντυπωσίαζαν τους πολυάριθμους επισκέπτες του Ιερού. Ένας από αυτούς βρέθηκε σχεδόν ακέραιος στα 1980 και προκαλεί το θαυμασμό όχι μόνο για το μέγεθος -το συνολικό του ύψος υπολογίζεται σε 5,50 μ.-, αλλά και για την εξαιρετική ποιότητά του. Χρονολογικά τοποθετείται στα χρόνια γύρω στα 570-560 π.Χ. Στην ίδια εποχή, και γενικά στον 6ο αι. π.Χ., ανήκουν και αγάλματα κορών και θε-

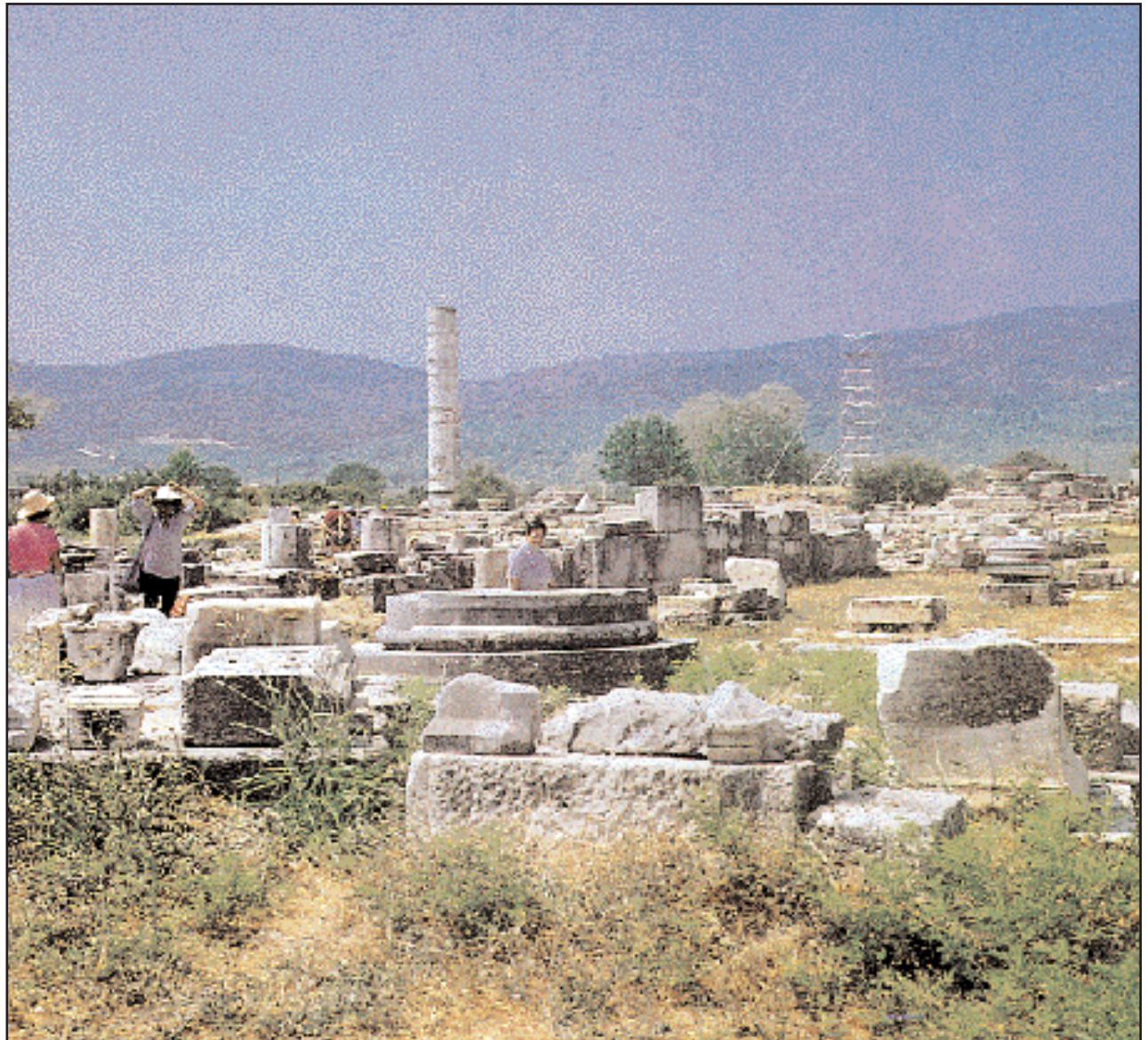

Ο εντυπωσιακός κούρος της Σάμου, ύψους 5 μέτρων, που βρέθηκε ανατολικά του ναού της Ηρας το 1980 και στεγάζεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του νησιού. Είναι έργο του 550 π.Χ. και στον αριστερό του μηρό έχει εγχάρακτη την αφιέρωση του δωρητή: «Ισχης ανέθηκε Ορήσιος».

ών, όπως η περίφημη «Ηρα» του Χηραμύη (σήμερα στο Μουσείο Λούβρου) και η «δίδυμη αδελφή» της, που βρέθηκε στα 1981 στο Ηραίον (570-560 π.Χ.), καθώς και το εξαιρετικό σύμπλεγμα του Γενέλεω, του σημαντικότερου Σάμιου γλύπτη του 6ου π.Χ. αι. Πολλά από τα αγάλματα αυτά, που μετέτρεπαν το Ιερό σε υπαίθριο μουσείο γλυπτικής, βρέθηκαν στις ανασκαφές και εκτέθηκαν στο Μουσείο της Σάμου, αναδεικνύοντάς το στον σημαντικότερο χώρο έκθεσης ιωνικής πλαστικής.

Εργα, κτίρια, ναοί

Εντυπωσιακά όμως ήταν και τα κτίρια που υψώθηκαν στο Ηραίον κατά τα χρόνια της ακμής· ο τεράστιος ναός της θεάς, ο λεγόμενος του Πολυκράτους, ένα οικοδόμημα με διαστάσεις 55x109 μ. περίπου, με ύψος πάνω από 20 μ. και εξωτερικές-εσωτερικές κιονοστοιχίες που αριθμούσαν συνολικά 150 κολόνες, αποτελούσε για πολλά χρόνια τον μεγαλύτερο ναό που είχε γνωρίσει ο ελληνικός κόσμος. Το οικοδόμημα προοριζόταν να αντικαταστήσει τον παλιό **Εκατόμπεδο** ναό, ένα εξαιρετικά μνημείο για την ιστορία της αρχιτεκτονικής,

Ηραιόν: Σημερινή άποψη του ναού της Ηρας, του σημαντικότερου ιερού στη Σάμο, που βρίσκεται πέντε χιλιόμετρα δυτικά της αρχαίας πόλης.

Ευπαλίнейο Ορυγμα: Από τα μεγαλύτερα τεχνικά επιτεύγματα της αρχαιότητας είναι το «αμφίστομον ορυγμα», έργο του Μεγαρίτη μηχανικού Ευπαλίнейου. Πρόκειται για υπόγεια στοά μήκους 1.000 μ. και πλέον, λαξευμένη στο εσωτερικό του βουνού της Σπηλιανής.

με διάφορες, πολυσυζητημένες φάσεις, που από τον 8ο αι., με μια πρώτη μορφή στέγαζε το πάνσεπτο και αχειροποίητο ξόανο της Ηρας. Μοναδικός σε διαστάσεις ήταν και ο πάρινος βωμός του Ροίκου, του αρχιτέκτονα του πρώτου (προπολυκρά-

τειου) μεγάλου ναού. Ο βωμός υψώθηκε στο Β' μισό του 6ου αι. π.Χ. στη θέση παλιότερου που με πολλές αλληλεπιδράσεις μετασκευές εξακολουθούσε να υπάρχει στην ίδια θέση, κοντά στην ιερή λυγαριά, σχεδόν από τα μυκηναϊκά χρόνια. Την ίδια πε-

ρίοδο καλλιτέχνες όπως ο Ροίκος και ο Θεόδωρος, ο Χηραμύης και ο Γενέλεως δημιουργούν ασύγκριτα έργα. Οι τύχες της πόλης βρίσκονται στα χέρια του Πολυκράτη, στην αυλή του οποίου συχνάζουν ποιητές όπως ο

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Συνέχεια από την 3η σελίδα

Ανακρέων και ο Ιβυκος. Την ίδια εποχή παρουσιάζεται ο μαθηματικός και φιλόσοφος Πυθαγόρας, ο σπουδαιότερος πνευματικός άνθρωπος που κληροδότησε η Σάμος στην ανθρωπότητα. Αυτής της εποχής είναι και τα σημαντικότερα από τα μεγάλα έργα της πόλης, εξαιρετικά τεχνικά επιτεύγματα που προκαλούν και σήμερα το θαυμασμό: το «περί λιμένα χώμα εν θαλάσση», προστατευτικά έργα και μώλος στο λιμάνι, που, παρά τον περιορισμό της επιφάνειάς του από 66.000 σε 36.000 τ.μ., διατηρεί ακόμη την αρχαία του μορφή· το «αμφίστομον όρυγμα», μια υπόγεια στοά μήκους πάνω από 1.000 μ., λαξευμένη στα σπλάχνα του βουνού της Σπηλιανής, που έφερνε στην πόλη τα νερά της πλούσιας πηγής των Αγιάδων –θαυμάσιο σε έμπνευση και τεχνική εκτέλεση έργο του μηχανικού Ευπαλίνου από τα Μέγαρα. Εντυπωσιακά είναι και τα οχυρωματικά τείχη, που διατηρούνται ακόμη στο μεγαλύτερο μέρος του συνολικού μήκους των 6,5 χλμ., περιβάλλοντας το Βουνό της Σπηλιανής και την «Αστυπάλαια». Από τα άλλα μνημεία της πόλης, μόνο το Αρτεμίσιο που έχει εντοπιστεί στη Γλυφάδα ανήκει στην εποχή.

Τα χρόνια της παρακμής και οι ελληνιστικοί χρόνοι

Οι δυσκολίες και η παρακμή του νησιού θα συνδεθούν κατά τραγική ειρωνεία με τις νίκες των Ελλήνων κατά των Περσών. Η ίδρυση της Αθηναϊκής Ηγεμονίας (478 π.Χ.) θα οδηγήσει την Αθήνα σε σύγκρουση με τη Σάμο, η οποία, διατηρώντας ακόμη το στόλο και τη δύναμή της, αποτελούσε μια επικίνδυνη αντίζηλο. Επειτα από εννεάμηνη πολιορκία, στην οποία πρωτοστάτησε ο ίδιος ο Περικλής, η Σάμος θα υποκύψει και θα δεχθεί τους καταστροφικούς για το νησί αθηναϊκούς όρους (439 π.Χ.).

Στα πιο εύφορα χωράφια του νησιού θα εγκατασταθούν Αθηναίοι κληρούχοι. Η καταστροφή θα ολοκληρωθεί στα 365 π.Χ. όταν ο στρατηγός Τιμόθεος θα εξορίσει από το νησί όλους τους Σάμιους, εγκαθιστώντας στα κτήματά τους Αθηναίους κληρούχους. Από την εξορία οι Σάμιοι θα επιστρέψουν μετά το 322 π.Χ., εφαρμόζοντας το διάγγελμα του Μ. Αλεξάνδρου για επιστροφή όλων των προσφύγων στις πατρίδες τους και θα προσπαθήσουν να ανορθώσουν την πολιτεία τους, στηριγμένοι σε ξένη βοήθεια. Σε ολόκληρη την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο άλλωστε η Σάμος θα περιορίζεται σε δευτέρους ρόλους, προσπαθώντας να εκμεταλλευτεί την εύνοια των ισχυρών της στιγμής, των βασιλιάδων των κρατών που ξεπήδησαν από τις κτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου. Αντιγονίδες, Σελευκίδες και Πτολεμαίοι θα «εγγυηθούν», κατά καιρούς, την ασφάλεια και την ανεξαρτησία του νησιού. Σημαντικότερη φαίνεται η επίδραση των Πτολεμαίων της Αιγύπτου, στη σφαίρα επιρροής των οποίων βρέθηκε το νησί

Πάνω: Το περίφημο σύμπλεγμα του Γενέλεω, στην ανατολική έξοδο της Ιεράς Οδού στον ναό της Ηρας, έργο του πιο σημαντικού Σάμιου γλύπτη, κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. **Αριστερά:** Την περίοδο της ακμής της Σάμου, τον 6ο αι. π.Χ., παρουσιάζεται και ο Πυθαγόρας, από τους σπουδαιότερους μαθηματικούς και φιλόσοφους της αρχαιότητας. Μερικές χιλιάδες χρόνια αργότερα, η προτομή του δεσπόζει στο Πυθαγόρειο (φωτ.: «Πρίσμα»).

για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το λιμάνι της πόλης χρησιμοποιείται συχνά ως ναύσταθμος του στόλου των Αιγυπτίων και των Ροδίων συμμάχων τους. Σ' αυτή τη φάση φαίνεται ότι ανήκει το τεράστιο αθλητικό συγκρότημα (Γυμνάσιο, Παλαίστρα, Στάδιο) στη ΝΔ γωνιά της αρχαίας πόλης. Στην ίδια περίοδο ανήκουν τα μεγάλα οικοδομήματα στο λόφο του Κάστρου, όπου φιλοξενήθηκαν κατά την παράδοση ο Ρωμαίος Μάρκος Αντώνιος και η βασίλισσα της Αιγύπτου Κλεοπάτρα, λίγο πριν από την τελική σύγκρουση του ελληνικού κόσμου με τους Ρωμαίους, καθώς και ο νικητής του Ακτίου (31 π.Χ.) και αργότερα ο αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος. Ένα άλλο συγκρότημα με θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα που αποκαλύπτεται κάτω από τη Σπηλιανή ανήκει επίσης στην ίδια περίοδο.

Η ηρεμία που εξασφάλισε στον κόσμο η Pax Romana φαίνεται πως έφερε και στη Σάμο σχετική ευημερία, όπως δείχνουν τα λείψανα μεγάλων ρωμαϊκών οικοδομημάτων –οι Θέρμες που κατέλαβαν χώρο του Γυμνασίου, το ανακτορικό συγκρότημα του Κάστρου, το Θέατρο.

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Αιγαίου

Οι ανασκαφές στους Μυτιληνιούς έφεραν στο φως απολιθώματα ζώων που έζησαν 6-9 εκ. χρόνια πριν

Του **Ευάγγελου Ι. Ζημάλη**

Προέδρον του Ιδρύματος Ζημάλη

Η ΣΑΜΟΣ έγινε γνωστή για τους παλαιοντολογικούς θησαυρούς που κρύβει στα σπλάχνα της κυρίως κατά τα 100 τελευταία χρόνια. Οι απολιθωματοφόρες θέσεις της περιοχής των Μυτιληνίων Σάμου ήταν γνωστές στη διεθνή επιστημονική κοινότητα από τα μέσα του περασμένου αιώνα. Επίσης η ύπαρξη των απολιθωμένων οστών ήταν γνωστή και στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, οι οποίοι δεν μπορούσαν να εξηγήσουν την πραγματική τους προέλευση και έπλαθαν διάφορους μύθους. Κατά τον Αριστοτέλη, πίστευαν ότι ήταν τα οστά των Νηίδων ή Ναϊάδων, οι οποίες ήταν θεές ή νύμφες των λιμνών και των ποταμών. Ο Πλούταρχος περιγράφει μεγάλη μάχη κατά την οποία οι Αμαζόνες νικήθηκαν από τον θεό Βάκχο και πολλές από αυτές σκοτώθηκαν. Η μυθική αυτή μάχη τοποθετείται σε κάποια περιοχή της Σάμου, η οποία ονομάστηκε Πάναυμα, από το πολύ αίμα που χύθηκε.

Το ταξίδι των ζώων

Τα ζώα, των οποίων τα απολιθωμένα οστά αποκαλύφθηκαν τα τελευταία χρόνια, ήρθαν στη Σάμο την εποχή που το νησί ήταν ενωμένο με τη Μικρά Ασία, αλλά και την υπόλοιπη Ελλάδα, σε ενιαία ξηρά. Ξεκίνησαν από την Κεντρική Ασία και αναζητώντας την τροφή τους, πέρασαν από το Ιράκ, τη Μικρά Ασία, τη Σάμο, την Ελλάδα και διασκορπίστηκαν στην Ευρώπη μέχρι την Ισπανία και την Αγγλία. Αργότερα, όταν συνέβησαν οι τεράστιες γεωλογικές μεταβολές και διαμορφώθηκε το Αιγαίο, η Σάμος χωρίστηκε από την υπόλοιπη ξηρά κι έγινε νησί. Τα διάφορα ζώα κατέφευγαν τότε για να ξεδιψάσουν σε λίμνες που υπήρχαν στο νησί και οι οποίες σιγά σιγά εξαφανίστηκαν. Τα σαρκοφάγα έτρωγαν τα υπόλοιπα, με αποτέλεσμα να συγκεντρωνόταν σε μικρή έκταση μεγάλες ποσότητες οστών που καλύφθηκαν με το χρόνο από προσχώσεις. Θα μπορούσε ακόμη να υποθέσει κανείς ότι ο θάνατος των ζώων οφείλεται σε μεγάλες πλημμύρες από βροχές και ότι τα πτώματά τους μεταφέρθηκαν από τους χειμάρρους σε βαθύτερες λεκάνες ή λίμνες χωρίς να μετακινηθούν ποτέ.

Η απολιθωμένη πανίδα της Σάμου είναι εξαιρετικά πλούσια και περιλαμβάνει περισσότερα από 60 διαφορετικά είδη ζώων, μεταξύ των οποίων επικρατούν τα θηλαστικά χωρίς βέβαια να λείπουν τα πτηνά και τα ερπετά. Η πανίδα περιλαμβάνει σαρκοφάγα, προβοσκιδωτά, αντιλόπες, γαζέλες, καμηλοπαρδάλεις, ιππάρια (μικρά άλογα με τρία δάκτυ-

Αριστερά: Από τα εκθέματα του Παλαιοντολογικού Μουσείου στους Μυτιληνιούς της Σάμου: μηριαίο και κνήμη ρινόκερου. **Πάνω:** Ένα από τα σπάνια παλαιοντολογικά εκθέματα που διαθέτει το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Αιγαίου: τμήμα κρανίου και κέρασ γαζέλας.

λα), ρινόκερους, κ.ά. Τα ζώα αυτά έζησαν πριν από 6-9 εκατομμύρια χρόνια σε μια περίοδο της ιστορίας της γης που ονομάζεται Ανώτερο Μειόκαινο. Την περίοδο αυτή η Σάμος ήταν ενωμένη με την ηπειρωτική Ελλάδα και την Ασία και όλη η περιοχή αποτελούσε μια εκτεταμένη σαβάνα, όπου ζούσαν τα ζώα. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται από την ομοιότητα που παρουσιάζουν οι πανίδες της Σάμου με τις αντίστοιχες από την ηπειρωτική Ελλάδα, τη Βαλκανική, τη Μικρά Ασία, το Ιράν, το Πακιστάν, το Αφγανιστάν και την Κίνα.

Οι σύγχρονες ανασκαφές

Όλες οι συλλογές απολιθωμάτων της Σάμου που έγιναν μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους το 1832, μέχρι και το 1924, φυγαδεύτηκαν με διάφορους τρόπους εκτός Ελλάδος. Οι συλλογές αυτές βρίσκονται σήμερα σε διάφορα μουσεία Φυσικής Ιστορίας σε Λωζάννη, Βέρνη, Βασιλεία, Λονδίνο, Βιέννη, Μόναχο, Φραγκφούρτη, Βουδαπέστη, Ν. Υόρκη, κ.ά. Η παλαιότερα γνωστή συλλογή απολιθωμάτων βρίσκεται στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας και θα πρέπει να έγινε στο χρονικό διάστημα από 1852 μέχρι 1866 από Ιταλούς επισκέπτες του νησιού, οι οποίοι μετέφεραν τα απολιθώματα στην Ιταλία και τα δώρησαν στο πανεπιστήμιο. Το 1885-1887 επισκέπτεται τη Σάμο ο Ελβετός βοτανολόγος C. I. Forsyth Major για να μελετήσει την τοπική χλωρίδα, συγχρόνως όμως ψάχνει και για απολιθωμένα οστά, έχοντα υπόψη του τους διάφορους μύθους που αναφέρονται στα κείμενα αρ-

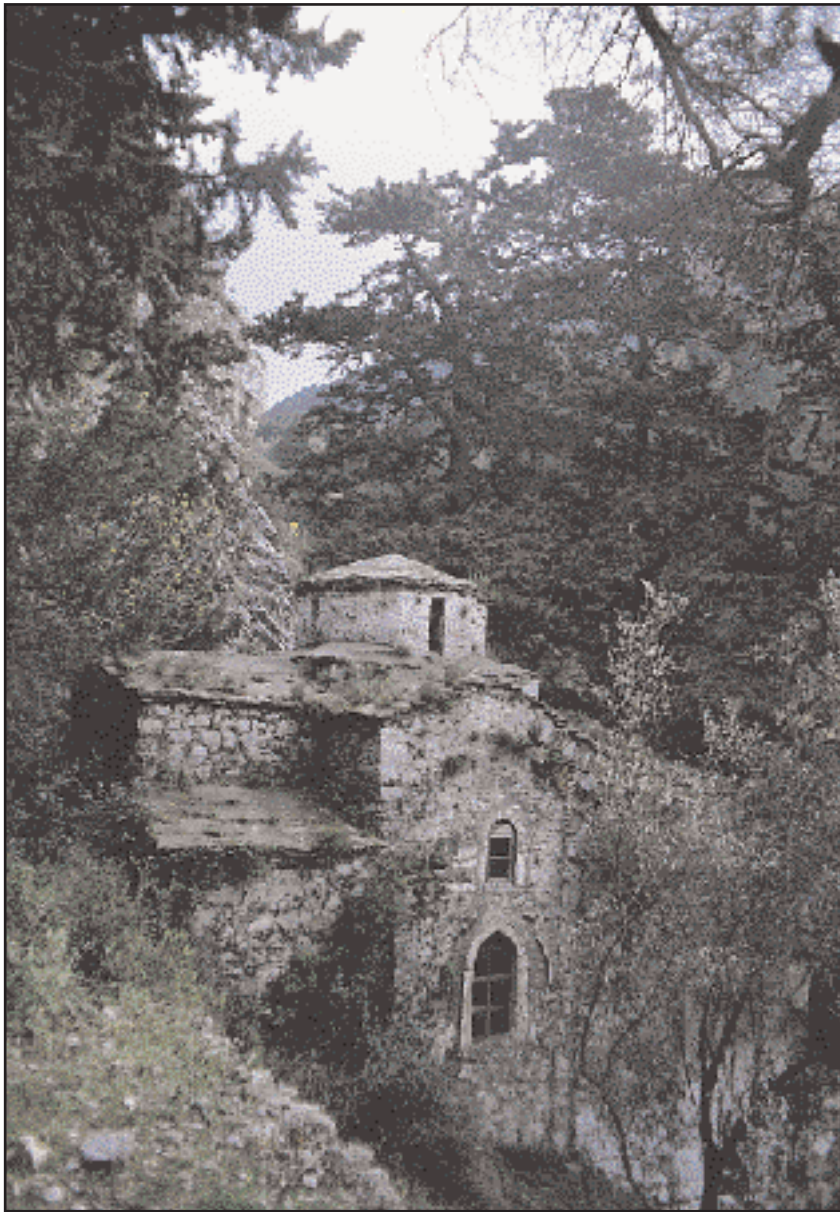
χαίων συγγραφέων. Με τις έρευνές του διαπιστώνει την ύπαρξη απολιθωμένων οστών κοντά στο χωριό Μυτιληνιοί και κάνει ανασκαφές τα έτη 1887 και 1889. Δυστυχώς τα περισσότερα από τα ευρήματά του βρίσκονται σήμερα στα μουσεία της Λωζάννης και του Λονδίνου. Μετά τον Major, Γερμανοί και Αυστριακοί οργανώνουν αποστολές στη Σάμο και συλλέγουν απολιθώματα που τα φυγαδεύουν συστηματικά εκτός Ελλάδος. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του προξένου της Γερμανίας στη Σάμο Acker, ο οποίος συνέλεγε απολιθώματα και σε συνεργασία με έναν έμπορο κρασιών τα έστειλε στο εξωτερικό συσκευασμένα μέσα σε κιβώτια κρασιών, όπου τα πουλούσε σε διάφορους συλλέκτες μέσω συγγενούς του, που ήταν παλαιοπώλης. Ο Αμερικανός B. Brown, στο διάστημα 1921-24 συνέλεξε μεγάλο αριθμό απολιθωμάτων από τη Σάμο και τα μετέφερε στο μουσείο της Ν. Υόρκης. Ο Αχιλλέας Στεφανίδης, γιατρός από τους Μυτιληνιούς, είχε καταρτίσει από το 1870 περίπου μια μικρή συλλογή απολιθωμένων οστών, μερικά από τα οποία έστειλε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο καθηγητής της Παλαιοντολογίας του Παν. Αθηνών Θ. Σκούφος (1864-1938) έκανε ανασκαφές στους Μυτιληνιούς το 1912 και μετέφερε τα ευρήματα στο Παλαιοντολογικό Μουσείο του Παν. Αθηνών.

Το 1963, ο καθηγητής Ιωάν. Μελέντης έκανε ανασκαφές στη θέση Αδριανός και η συλλογή που δημιούργησε παρέμεινε για πρώτη φορά στη Σάμο και εκτέθηκε σε μια αίθουσα της κοινότητας Μυτιληνίων. Το 1967, ύστερα από πολλές προσπάθειες του Ι. Μελέντη και Σαμίων,

ιδρύθηκε το Παλαιοντολογικό Μουσείο Μυτιληνίων Σάμου, που στεγάστηκε στο κτίριο της κοινότητας.

Εκτοτε οι ανασκαφές συνεχίζονται με χρηματοδότηση του Ιδρύματος Κ. και Μ. Ζημάλη και της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης, υπό την εποπτεία του καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και φίλου της Σάμου Γ. Κουφού.

Το 1992, το ζεύγος Κωνσταντίνος και Μαρία Ζημάλη, Σάμιοι την καταγωγή, αποφάσισαν με κίνητρο την αγάπη προς την ιδιαίτερη πατρίδα τους, να δημιουργήσουν σύγχρονο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας στους Μυτιληνιούς, στόχος του οποίου θα ήταν να στεγάσει τους παλαιοντολογικούς θησαυρούς και να συνεχίσει τις ανασκαφές. Για το σκοπό αυτό σύστησαν ίδρυμα, το οποίο φέρει το όνομά τους. Κύριοι στόχοι του Ιδρύματος είναι η έρευνα, η προστασία και η ανάδειξη της παλαιοπανίδας της Σάμου, αλλά και της σημερινής πανίδας και χλωρίδας, οι οποίες είναι πολύ πλούσιες και σε πολλά σημεία μοναδικές. Ετσι, το 1994, έγιναν τα εγκαίνια του νέου Μουσείου με την επίσημη ονομασία Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Αιγαίου, Παλαιοντολογικό Μουσείο Μυτιληνίων Σάμου, Ίδρυμα Κων/νου και Μαρίας Ζημάλη. Το κτίριο του μουσείου είναι κτισμένο σε τρία επίπεδα με συνολική έκταση 1.600 τ.μ. και περιλαμβάνει το εκθετήριο, τα εργαστήρια, βιβλιοθήκη, αίθουσα διαλέξεων και κυλικείο, περιβάλλεται δε από κήπο 15 στρεμμάτων. Η κατασκευή του καλύπτει όλες τις προδιαγραφές ενός σύγχρονου μουσείου και διαθέτει παλαιοντολογικό τμήμα καθώς και τμήματα ορυκτών και πετρωμάτων, ζώων, φυτών και θαλάσσιας ζωής.

Η Παναγία του Ποταμού, στο Καρλόβασι, όπου σώζονται κιονόκρανα παλαιοχριστιανικά (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

Η Παναγία του Ευαγγελισμού, τοιχογραφία στην Παναγία τη Μακρινή, τέλη 13ου-αρχές 14ου αιώνα (φωτ.: Αρχείο Ναταλίας Πούλου).

Η βυζαντινή περίοδος

Τα σημαντικά βυζαντινά μνημεία αποτελούν αδιάψευστους μάρτυρες μιας μακραίωνης ιστορίας

Της **Ναταλίας Πούλου-Παπαδημητρίου**
Δρ Αρχαιολόγος

Η ΣΑΜΟΣ, το τέταρτο σε μέγεθος, μετά τη Ρόδο, τη Λέσβο και τη Χίο, νησί του Ανατολικού Αιγαίου, βρίσκεται πολύ κοντά στα μικρασιατικά παράλια. Το ακρωτήριο Μυκάλη της Μικράς Ασίας απέχει ελάχιστα από το ανατολικό ακρωτήριο της Σάμου και ο πορθμός που σχηματίζεται είναι ο γνωστός από τον γεωγράφο Στράβωνα «επταστάδιος». Αυτή ακριβώς η γεωγραφική θέση του νησιού ευνόησε, ήδη από την αρχαιότητα, τις επαφές με μια περιοχή που υπήρξε το αρχαιότερο και ακμαιότερο λίκνο του ελληνικού πολιτισμού.

Στις πηγές της ρωμαϊκής περιόδου το νησί αναφέρεται σπάνια, και μόνο με την ευκαιρία της σύντομης επίσκεψης κάποιου αυτοκράτορα, όπως αυτή του Αγρίππα που πέρασε από τη Σάμο, προτού επισκεφθεί το χειμώνα του 14/13 π.Χ. τη Λέσβο, ή λίγο αργότερα του Αυγούστου, ο οποίος έχοντας τη Σάμο ως ορμητήριο, επισκέφθηκε τις επαρχίες της

Μικράς Ασίας και τη Συρία. Τη νέα εποχή που αρχίζει τον 4ο αι. π.Χ. και θα διαρκέσει για περισσότερο από χίλια χρόνια σηματοδοτούν δύο σημαντικά γεγονότα: το διάταγμα της ανεξίθρησκείας ή των Μεδιολάνων, και η ίδρυση το 323 από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο της «Νέας Ρώμης» ή Κωνσταντινούπολης, γεγονός που μετατόπισε το κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας από τη Δύση στην Ανατολή.

Για τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους (4ος-7ος αι.) οι πηγές, οι σχετικές με τη Σάμο, είναι συγκριτικά με τη ρωμαϊκή περίοδο το ίδιο, ίσως και περισσότερο φειδωλές. Όμως, οι λιγοστές μαρτυρίες τους, συνδυασμένες με τα σημαντικά αποτελέσματα των ανασκαφών, μας βοηθούν να δώσουμε μια μάλλον ικανοποιητική εικόνα για την πρωτοβυζαντινή Σάμο. Κατά την περίοδο αυτή οι περισσότερες κατοικημένες περιοχές βρίσκονται κοντά στις ακτές, γεγονός που προϋποθέτει ότι στο Αιγαίο επικρατεί ηρεμία και συγχρόνως αποδεικνύει μια οικονομική δραστηριό-

τητα στηριγμένη κατά βάση στο θαλάσσιο εμπόριο και την διά θαλασσίων οδών επικοινωνία. Το οικονομικό και διοικητικό κέντρο του νησιού παρέμεινε η αρχαία πόλη Σάμος, κτισμένη στο νοτιοανατολικό άκρο, περιοχί στραμμένη προς τα μικρασιατικά παράλια και εφοδιασμένη με ένα μεγάλο λιμάνι. Ακριβή στοιχεία για τη μετάβαση από την ειδωλολατρία στον χριστιανισμό δεν έχουμε.

Σύμφωνα με την παράδοση, οι Απόστολοι Παύλος και Ιωάννης επισκέφθηκαν τη Σάμο και πέρασαν από το Μισόκαμπο. Στην πραγματικότητα όμως, μόνον ο Παύλος πέρασε μια νύχτα στο νησί, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του προς τη Ρώμη. Πάντως, το γεγονός ότι η Σάμος, βρίσκεται κοντά στην Εφεσο, μεγάλο κέντρο του χριστιανισμού, μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι προσπάθειες του εκχριστιανισμού θα πρέπει να άρχισαν σχετικά νωρίς. Στη Σάμο η διάδοση του χριστιανισμού κατά τον 5ο αι. βεβαιώνεται από την ίδρυση πολλών παλαιοχριστιανικών βασιλικών, τόσο στο αστικό κέντρο όσο και στην

ύπαιθρο. Ετσι, στο λόφο του Κάστρου στο Τηγάνι/Πυθαγόρειο, και στα Τρία Δόντια, στο χώρο του αρχαίου σταδίου, ιδρύονται κατά τον 5ο αι. βασιλικές, κτίρια μνημειώδη, επιβλητικά, των οποίων τα δάπεδα καλύπτονται με ψηφιδωτά και φέρουν περίτεχνο γλυπτό διάκοσμο. Ένα κιονόκρανο του 6ου αι., που βρέθηκε στους αγρούς γύρω από το Πυθαγόρειο, αντίστοιχα του οποίου βρίσκουμε μόνον στην Κωνσταντινούπολη, τη Ραβέννα και στην απέναντι μικρασιατική ακτή, μας φανερώνει την υψηλή ποιότητα των μνημείων της Σάμου και τις άμεσες σχέσεις της με την Κωνσταντινούπολη και τα μικρασιατικά παράλια.

Τον ίδιο αιώνα κτίζεται δίπλα στη Γλυφάδα η βασιλική της Παναγίτσας, της οποίας η σχέση με το παρακείμενο κοιμητήριο, που ήταν ήδη από τον 3ο αιώνα σε χρήση, θα ανιχνευθεί όταν ολοκληρωθεί η ανασκαφή.

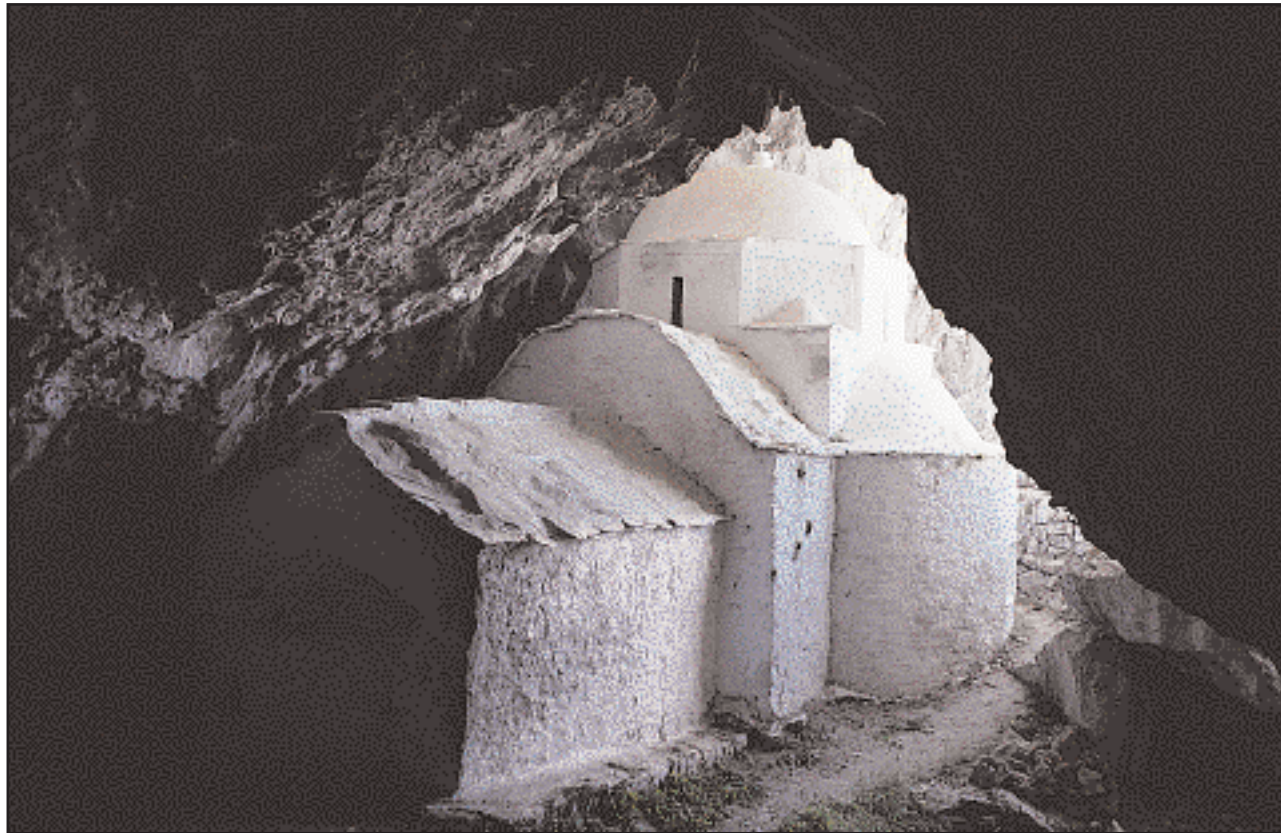
Στο Ηραίο, επτά χιλιόμετρα δυτικά της πόλεως της Σάμου, μέσα στο φημισμένο αρχαίο ιερό της Ηρας, ιδρύεται τον 5ο αι. παλαιοχριστιανική

βασιλική με πολλά προσκτίσματα. Στη γύρω περιοχή αναπτύσσεται σιγά – σιγά μία αγροτική κοινότητα, της οποίας η ζωή συνεχίζεται τουλάχιστον μέχρι και το β' μισό του 6ου αι. μ.Χ.

Στην ανατολική ακτή τον 5ο αι. κτίζεται επάνω στα ερείπια ηρώου της ελληνιστικής εποχής, το μικρό μοναστηριακό, κατά πάσα πιθανότητα, συγκρότημα στο Μισόκαμπο. Στη βόρεια ακτή, στον Κέδρο, η τρίκλιτη βασιλική με το βαπτιστήριο σε σχήμα ισοσκελούς σταυρού, χρονολογημένη γενικά από τον 5ο/6ο αι., υποδηλώνει την ύπαρξη κάποιας κοινότητας, οι ασχολίες των κατοίκων της οποίας θα ήταν στραμμένες προς τη θάλασσα. Στην περιοχή του Καρλόβασου, κοντά στο «Ποτάμι», μέσα στην εκκλησία της Παναγίας σώζονται κιονόκρανα παλαιοχριστιανικά, μέλη κάποιου παλαιότερου μνημείου (βασιλικής;), που πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή. Τέλος, δυτικά, στην περιοχή της παραλίας του Μαραθοκάμπου, η εύρεση αρκετών αρχιτεκτονικών μελών προερχομένων από κτίσματα παλαιοχριστιανικής εποχής, καθώς και νομισμάτων, μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι η ζωή και οι δραστηριότητες των κατοίκων του νησιού κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο δεν περιορίζονταν στη νοτιοανατολική και βόρεια πλευρά της Σάμου, αλλά, όπως ήταν φυσικό, επεκτεινόταν και στη νοτιοδυτική ακτή.

Στις περισσότερες από αυτές τις βασιλικές παρατηρείται κατά το β' μισό του 6ου αι. μία δεύτερη οικοδομική φάση, ενώ τον ίδιο αιώνα ιδρύεται μέσα στο συγκρότημα των Θερμών μεγάλη τρίκλιτη βασιλική και δημιουργούνται πολλά προσκτίσματα μερικά από τα οποία προορίζονταν για την παραγωγή λαδιού και κρασιού. Η Σάμος κατά την περίοδο αυτή ευημερούσε και τα προσόντα της, μεταφέρονταν με τα πλοία σε μακρινές περιοχές.

Κάποια από αυτά τα οικοδομήματα ήταν σε χρήση τουλάχιστον μέχρι το 665/6 μ.Χ., όπως υποδηλώνουν τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών. Η έλλειψη νομισματικής μαρτυρίας ύστερα από αυτή την χρονολογία και μέχρι το τέλος του 7ου αι., συνδυασμένη με την έντονη κινητικότητα των Αράβων στο Αιγαίο κατά την περίοδο αυτή, υποδηλώνει ότι το νησί απειλήθηκε και ίσως δέχθηκε αραβική επιδρομή. Σε αυτή την περίοδο θα πρέπει να χρονολογείται η ανέγερση του Κάστρου του Λαζάρου, τα ερείπια του οποίου βρίσκονται στην κορυφή του ομώνυμου όρους. Τη διάρκεια ζωής του κάστρου μόνο μία ανασταφική έρευνα θα μπορούσε να προσδιορίσει. Πάντως, η ύπαρξή του, καθώς και άλλων μικρότερων οχυρωμένων θέσεων (Προφήτης Ηλίας στα Β., Κάστρο των Σαράντηδων πάνω από τα Κοντακέικα, Αη Γιώργης στο Καστρί στην παραλία Μαραθοκάμπου), υποδηλώνει την έναρξη μιας άλλης εποχής κατά την οποία ένα μέρος των κατοίκων των παραλιών απομακρύνεται από τις όχθες και τόσο ασφαλείς παράκτιες πόλεις και προτιμά μικρούς οχυρωμένους οικισμούς στην ενδοχώρα. Οι κάτοικοι, πάντως, της πόλης της Σάμου δεν πρέπει να απο-

Εξωτερική όψη της Παναγίας της Μακρινής, τέλη 13ου–αρχές 14ου αιώνα (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

μακρύνονται για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού κατά τα τέλη του 7ου αι., μαρτυρείται παρουσία επισκόπου στο νησί, όπως προκύπτει από την υπογραφή του «Ισιδώρου επισκόπου Σάμου» στα πρακτικά της Πενθέκτης Συνόδου του 691/2.

Μέση και ύστερη βυζαντινή εποχή

Τη μέση και ύστερη βυζαντινή εποχή το νησί ακολουθεί τις τύχες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Διαδοχικά το απείλησαν οι Αραβες, οι Σελτζούκοι Τούρκοι, οι Δυτικοί κουρσάροι, οι Γενουάτες (1304-1475) –με σύντομη ανακατάληψη από τους Βυζαντινούς (1329-1346)– οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου (α' μισό του 15ου) μέχρι που το 1475 επέρχεται η οθωμανική κατάκτηση.

Όμως η στρατηγική θέση του –πάνω στο θαλάσσιο δρόμο από και προς την Κωνσταντινούπολη και κοντά στα μικρασιατικά παράλια– οδηγεί την κεντρική εξουσία να το οχυρώσει με ένα κάστρο και να δημιουργήσει το ναυτικό θέμα Σάμου «διά το είναι επιφανεστάτην την νήσον», όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος. Η ίδρυση του θέματος χρονολογείται πιθανότατα στον 8ο/9ο αι., ενώ η αναφορά στους στρατηγούς του θέματος συνεχίζεται μέχρι τον 11ο/12ο αι.

Το Κάστρο της Σάμου, όπως αναφέρεται και στις πηγές, ταυτίζεται με το τείχος που ακόμη και σήμερα ερειπωμένο περιστοιχίζει το καστροειδές συγκρότημα γνωστό ως Κάστρο ή Πύργος του Λογοθέτη στο Τηγάνι/Πυθαγόρειο. Το τείχος αυτό έχει πολλές φάσεις, από τις οποίες η βυζαντινή χρονολογείται με επιγραφή τουλάχιστον από τα χρόνια της βασιλείας του αυτοκράτορα Θεοφίλου (829-842). Σύμφωνα με την επιγραφή, οι Σαμιώτες δοξάζουν τους ευεργέτες δεσπότες Θεόφιλο και Θεοδώρα χάρη στους οποίους επι-

σκευάστηκε το τείχος που είχε περιπέσει σε «αδοξίαν». Βυζαντινή φάση έχει διαπιστωθεί και στον Πύργο, στον οποίο είναι εντοιχισμένη επιγραφή που αναφέρει τον Δεσπότη Νικηφόρο κατά το έτος 968. Το Κάστρο αυτό προστάτησε τους κατοίκους της πόλης αρκετές φορές, αν και το 892/3 οι Αραβες το κατέλαβαν και συνέλαβαν τον στρατηγό του θέματος Σάμου «πατρίκιο» Κωνσταντίνο Πασπαλά.

Ανάμεσα στο 930 και το 940 τοποθετούνται οι επισκέψεις του Οσίου Παύλου του Νέου από το όρος Λάτρος της Μικράς Ασίας, ο οποίος εγκαταστάθηκε στον δύσβατο Κέρκη –ασκηταριό που θεωρείται το σπήλαιο του Πυθαγόρα– και συγκέντρωσε γύρω του πλήθος ασκητών. Προέτρεψε μάλιστα τους κατοίκους της περιοχής να ανακαινίσουν τρεις λαύρες που είχαν καταστρέψει οι Αγαρρηνοί. Οι εκκλησίες αυτές ακόμη δεν έχουν ταυτιστεί.

Πάντως, στην περιοχή πρόσφατα μελετήθηκαν οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Δρακαίων και της Παναγίας της Μακρινής. Πρόκειται για μοναδικά σύνολα βυζαντινών τοιχογραφιών που αποτελούν σίγουρη μαρτυρία για την κατοίκηση της δυσπρόσιτης αυτής περιοχής από το 1225 έως το 1304, εποχή που το νησί ανακαταλαμβάνει ο Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης, αυτοκράτορας της Νί-

καιας, από τους Λατίνους που ήταν ήδη κύριοι της Κωνσταντινούπολης. Ίσως το μικρό κάστρο και ερείπια ενός οικισμού, που εντοπίστηκαν τελευταία κοντά στους Κοσμαδαίους, ανάμεσα στην Καλλιθέα και τους Δρακαίους, να ανήκουν στο ίδιο οικιστικό σύνολο με την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Στην ίδια εποχή ανάγεται και η «Παναγία του Ποταμού» κοντά στο Καρλόβασι, η οποία κατατάσσεται στην αρχιτεκτονική των Λασκαριδών.

Με βάση τα παραπάνω εύκολα μπορεί να διαπιστωθεί κανείς ότι τόσο τα σπουδαία βυζαντινά μνημεία του νησιού, πολλά από τα οποία διατηρούνται έως και σήμερα, όσο και τα κείμενα της εποχής, αποτελούν αψευδείς μάρτυρες μιας σημαντικής άνθησης κατά την εν λόγω περίοδο.

Βιβλιογραφία

- Αγ. Μητσάνη, *Βυζαντινές τοιχογραφίες στη Σάμο: Άγιος Γεώργιος Δρακαίων και Παναγία Μακρινή Καλλιθέας. Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου, τ. Α', Αθήνα, 1998, σελ. 85-110, πιν. 1-24, εικ. 1-XVI.*
- Π. Μυλωνάς, *Περί του επιλεγμένου «Πύργου του Λογοθέτη» στο Τηγάνι Σάμου, 12ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 15-17 Μαΐου 1992, Περίληψεις ανακοινώσεων, σελ. 40-41.*
- Α. Πετρονώτης, *Ενα ανέκδοτο μνημείο της αρχιτεκτονικής των Λασκαριδών, Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου, τ. Α', Αθήνα, 1998, σελ. 81-84.*
- Ν. Ρούλου – Παπαδημιτρίου, *Samos paléochrétienne: Γ' apport du matériel archéologique, Διδακτορική διατριβή, Παρίσι 1985.*
- Α. Σαββίδης, *Προβλήματα σχετικά με τις μουσουλμανικές επιδρομές κατά τον Μεσαίωνα (7ος-11ος αι.), Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου, τ. Α', Αθήνα, 1998, σελ. 151-171.*
- Επ. Σταματιάδης, *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, τ. 5, Σάμος 1881-87.*
- Κ. Τσάκος, *Συμβολή στην παλαιοχριστιανική και πρώιμη βυζαντινή μνημειογραφία της Σάμου, ΑΕ (1979), σ. 11-25.*

Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με άκανθα «πεταλούδα», χρονολογούμενο στο πρώτο μισό του 6ου αι. μ.Χ. (φωτ.: Αρχείο Ναταλίας Πούλου).

Η οθωμανική κυριαρχία

Η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση στο βακούφι της Σάμου από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα

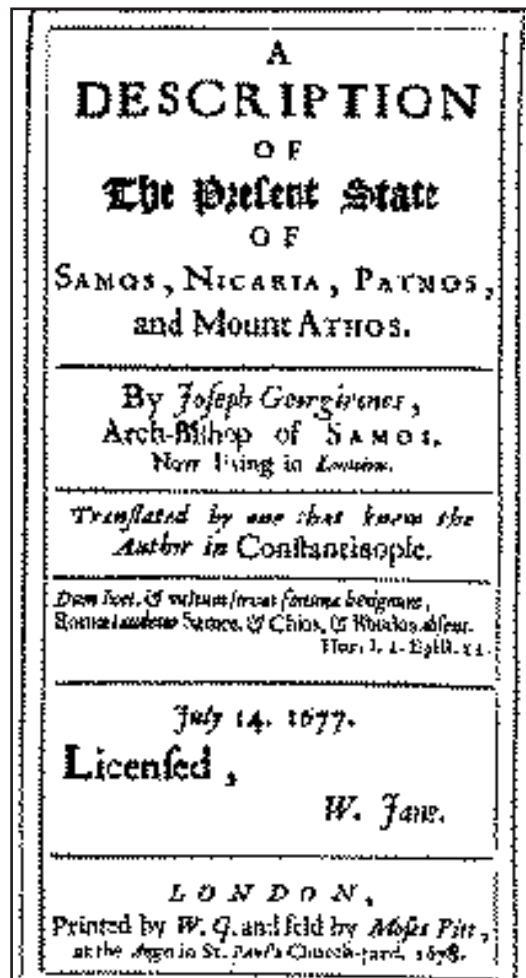
Της **Σοφίας Λαίου**

Ιστορικού

Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ της Σάμου συνίσταται στο βακουφικό καθεστώς που χαρακτήριζε όλο το νησί. Η παραχώρηση της Σάμου ως προσωπική ιδιοκτησία (mülk), ο εποικισμός και η μετατροπή της σε βακούφι από τον αρχιναύαρχο Kilich Ali pasha, κατά την περίοδο 1570-1587, την εντάσσει στην ομάδα των περιοχών των οποίων η αποδοτικότερη εκμετάλλευσή τους επιχειρήθηκε με ιδιωτική πρωτοβουλία και με τη συναίνεση του κράτους (σύστημα temlik). Η εδραίωση της οθωμανικής κυριαρχίας συνετέλεσε στη διαμόρφωση ενός μηχανισμού ελέγχου της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, που έφερε όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζαν το οθωμανικό κράτος: αφενός έλεγχος εν ονόματι του βακουφίου των οικονομικών συναλλαγών με αντικείμενο τη (βακουφική) αρόσιμη γη και επίβλεψη της διαδικασίας της είσπραξης των φορολογικών εισοδημάτων, και αφετέρου λειτουργία του οθωμανικού ιεροδικείου. Ως προς το τελευταίο, χαρακτηρίζεται από μια αρκετά έντονη παρουσία –τουλάχιστον για τον 17ο αιώνα– γεγονός που οφειλόταν στη συχνή προσφυγή σε αυτό των χριστιανών κατοίκων του νησιού για λόγους που είχαν να κάνουν με τη δυνατότητα της άμεσης εκτέλεσης των ποινών. Το ίδιο όμως δεν μπορεί να ειπωθεί και για την παρουσία των Οθωμανών διοικητών. Από τη μελέτη των οθωμανικών εγγράφων προκύπτει η σταδιακή χαλάρωση του ελέγχου του οικονομικού βίου και ο περιορισμός τους στην τελική είσπραξη του φορολογητέου εισοδήματος μέσα στο πλαίσιο του συστήματος της φοροενοκίασης (iltizam).

Η φορολόγηση του νησιού τόσο από το βακούφι όσο και από την Υψηλή Πύλη αντιστοιχούσε με την εισηπρακτική πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η επιβολή των ιερών-εθιμικών (hukuki-i sheriye ve rûsum-i örfiye) και έκτακτων (avariz-i divaniye ve tekelifi-i örfiye) φόρων αποτέλεσε αρκετές φορές βαρύ φορτίο για τους κατοίκους του νησιού· σε αυτό συνέβαλαν και οι αυθαίρετες ενέργειες στις οποίες προέβαιναν όσοι εμπλέκονταν στη διαδικασία της διανομής και είσπραξης των φορολογικών βαρών. Ως προς τη φορολόγηση και γενικότερα την εξέλιξη που είχε το βακούφι μετά το θάνατο του ιδρυτή του, σημαίνοντα ρόλο έπαιξε η Υψηλή Πύλη, της οποίας ο διαρκής έλεγχος φαίνεται ότι και εξασκούσαν και αυξανόταν.

Οι κάτοικοι του νησιού γρήγορα προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα. Οι κοινοτικοί άρχοντες έσπευσαν να συνεργαστούν με τους Οθωμανούς διοικητές που διέμεναν στο νησί και –όπως συνέβη σε άλλες περιοχές

Το εξώφυλλο της έκδοσης του 1677 «A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos» με συγγραφέα τον Joseph Georgienses (αρχιεπίσκοπος Μ. Σταυρινού).

Χοτζέτι του τρίτου δεκαήμερου του μηνός Zilhicce 1017 (18-27 Μαρτίου 1609) σχετικά με την εξόφληση χρέους.

της οθωμανικής επικράτειας– ορισμένοι από αυτούς να εκμεταλλεύονται πλήρως τις δυνατότητες που προσέφερε το διανεμητικό και εισπρακτικό σύστημα των φόρων για προσωπικό πλουτισμό. Παραμένει το ερώτημα του τρόπου διαμόρφωσης της συγκεκριμένης κοινωνικής διαστρωμάτωσης, για τοN οποίο ενδεχομένως καθοριστικό ρόλο να έπαιξε η συγκέντρωση πλούτου μέσω της πειρατικής δράσης και η δυνατότητα που υπήρχε κατά την έναρξη του εποικισμού για «κατάληψη» μεγάλων εκτάσεων προς καλλιέργεια.

Ετσι όπως παρουσιάζεται στα έγγραφα, η οικονομία του νησιού αρχικά ήταν προσαρτημένη στον αγροτικό τομέα, καθώς τόσο η διαμόρφωση όσο και η ποιότητα του εδάφους ευνοούσαν την αγροτική δραστηριότητα. Αυτό άλλωστε αναφέρουν και οι περιγραφές των περιηγητών του 17ου-18ου αιώνα. Κύριος τύπος καλλιέργειας ήταν η πολυκαλλιέργεια με προεξάρχουσα αυτή των δημητριακών, παράλληλα βέβαια με την αμπελοκαλλιέργεια, την ελαιοπαραγωγή και την κατοχή κήπων και οπωρώνων. Βαθμιαία, πάντως, παρατηρήθηκε η –παράνομη– μετατροπή των αγρών σε αμπέλια, ελαιώνες και κήπους, διαδικασία που μετέτρεψε την αγροτική οικονομία του νησιού σε εμπορευματική και εισήγαγε τη Σάμο στο πλέγμα των εμπορικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν κυρίως τον 18ο αιώνα στο χώρο του Αιγαίου.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, βασική επιδίωξη των μοναστηριών του νησιού ήταν η οικονομική τους εξασφάλιση, κάτι το οποίο πραγματοποιήθηκε με την απόκτηση και επαύξηση μιας συγκεντρωμένης κατά το δυνατόν ακίνητης περιουσίας. Τρόποι απόκτησης ήταν οι αγορές και οι αφιερώσεις εκ μέρους των κατοίκων. Είναι σαφές ότι ίδιες αυτές οι εκτάσεις δεν καλλιεργούνταν από τους ίδιους τους μοναχούς, αλλά η εκμετάλλευσή τους γινόταν μέσα στο πλαίσιο των οικονομικών εξαρτήσεων και δοσοληψιών των κατοίκων με τις μονές. Σχέσεις αγροληψίας, είσοδος στη μονή ή αφιέρωση ακίνητης περιουσίας υπό όρους χαρακτηρίζουν αυτή την σχέση αλληλεξάρτησης, στην οποία, ωστόσο, η κυρίαρχη πλευρά ήταν σχεδόν πάντα το μοναστήρι, όπως γίνεται σαφές από την έκβαση των αντιδικιών μεταξύ μοναστηριών και ιδιωτών. Επισημαίνεται ότι χαρακτηριστική ένδειξη της σχέσης αλληλεξάρτησης ήταν η –άμεση μερικές φορές– γειννίαση των μοναστηριών με τους οικισμούς.

Όσο τους επέτρεπε η έντονη οικονομική δραστηριότητα των μονών, οι αυθαίρετες οικονομικές αφαιμάξεις εκ μέρους των φοροεισπρακτόρων και η συνεχής επιβολή έκτακτων φόρων, οι κάτοικοι του νησιού δραστηριοποιήθηκαν κι αυτοί στο οικονομικό πεδίο. Χαρακτηριστικά της δραστηριότητας αυτής ήταν η κατοχή ρευστού, οι σχέσεις δανειοληψίας για τις οποίες ενδείξεις μόνο υπάρ-

χουν, οι «επενδύσεις» σε επιχειρήσεις, όπως η εκμετάλλευση νερόμυλων και ελαιτριβείων, καθώς και η αυτόνομη παρουσία των γυναικών στις οικονομικές συναλλαγές, κυρίως ως πωλήτριες και αφιερώτριες.

Όπως αναφέρθηκε, η ιδιαιτερότητα της Σάμου συνίσταται στο ότι υπήρξε αφιέρωμα ενός ανώτατου κρατικού αξιωματούχου υπό την επιβλεψη του εκάστοτε sheyhülislam (επικεφαλής στην ιεραρχία των ιεροδικαστών και θρησκευτικών αξιωματούχων). Το γεγονός, ωστόσο, ότι η «οθωμανική» Σάμος δημιουργήθηκε στα τέλη του 16ου αιώνα, όταν δηλαδή άρχισε να γίνεται αισθητή η αδυναμία της Υψηλής Πύλης να επιβάλει την πολιτική της στην περιφέρεια, επηρέασε αρνητικά την εξέλιξη του κοινωνικο-οικονομικού βίου του νησιού και έως ένα σημείο αποδυνάμωσε τα πλεονεκτήματα που προσέδιδε το βακουφικό καθεστώς. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο τίθενται υπό αμφισβήτηση τα «προνόμια» που λέγεται ότι παραχωρήθηκαν στους εποίκους του νησιού· από αυτά, άλλωστε, μόνον η απαγόρευση μόνιμης εγκατάστασης μουσουλμάνων φαίνεται ότι περιέχει στοιχεία ιστορικής αλήθειας.

Σημείωση «Επτά Ημερών»: Το θέμα του κείμενου πραγματεύεται εκτενέστερα η συγγραφέας στη διδακτορική της διατριβή με τίτλο «Πτυχές του οικονομικού και κοινωνικού βίου της Σάμου ως βακούφι κατά την οθωμανική περίοδο, 16ος-18ος αιώνας».

Βυζαντινά και μεταβυζαντινά χειρόγραφα

Στη Μητρόπολη Σάμου διασώζονται χειρόγραφα, κώδικες και εκκλησιαστικά βιβλία

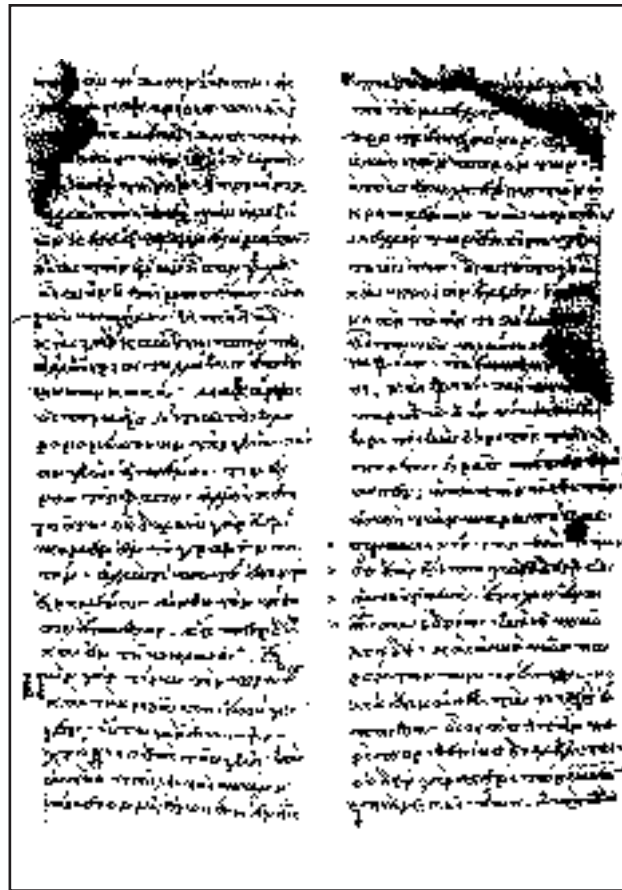
Του **Αγαμέμνονα Τσελίκα**

Προϊσταμένου του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης

ΣΕ παλαιότερες και νεότερες παλαιογραφικές έρευνες του βιβλιοσυλλέκτη Μηνά Μινωΐδη (1914), του φιλόλογου και ιστορικού Οδυσ. Λαμψΐδη (1960), του καθηγητού Θεολογίας Ιωαν. Αναστασίου (1973) και του υπογράφοντος (1984) καταγράφηκε στο νησί σημαντικός αριθμός βυζαντινών και μεταβυζαντινών χειρογράφων. Κυριότερη συλλογή είναι αυτή της Μητροπόλεως Σάμου, όπου ο μητροπολίτης Σάμου Παντελεΐμων είχε συγκεντρώσει χειρόγραφοι κώδικες και πολλά έντυπα βιβλία από τις μονές του Τιμίου Σταυρού, της Μεγάλης Παναγιάς, της Παναγιάς του Βροντά, του Προφήτη Ηλία και της Ζωοδόχου Πηγής (σύνολο 127 χειρόγραφα). Μικρές συλλογές επίσης υπάρχουν στη Μονή της Ζωοδόχου Πηγής (10 χειρόγραφα) και στη Δημόσια Βιβλιοθήκη (8 χειρόγραφα). Η ύπαρξη των χειρογράφων, μαζί με τον μεγάλο αριθμό παλαιών εντύπων που υπάρχουν στις βιβλιοθήκες του νησιού δίνουν το στίγμα της πνευματικής δραστηριότητας που επικρατούσε ιδιαίτερα μέσα στους εκκλησιαστικούς κύκλους κατά τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Τα λιγοστά σπαράγματα από παλαιούς κώδικες, καθώς και μερικοί ολόκληροι που χρονολογούνται πριν από τον 10ο έως τον 16ο αι. (συνολικά 28), δείχνουν ότι το νησί κατά τον 15ο και 16ο αι. δεν είχε ερημωθεί παντελώς, όπως πιστευόταν. Τα μεγάλα μοναστήρια κατείχαν τις γαίες τους και ασκούσαν το πνευματικό τους έργο, έστω και αν ο πληθυσμός του νησιού είχε μειωθεί σημαντικά. Με τον επανοικισμό του νησιού, οι μονές ανέλαβαν το έργο της πνευματικής καθοδήγησης των νέων κατοίκων και με τον καιρό εξελίχθηκαν σε οικονομικά και πνευματικά κέντρα, που οι δραστηριότητές τους ξεπερνούσαν τα όρια του νησιού. Αυτό άλλωστε δείχνει και η προοδευτική αύξηση όχι μόνον των εκκλησιαστικών βιβλίων αλλά και των βιβλίων για διδακτική χρήση, όπως επίσης και το πλουσιότερο αρχείο (2.774 έγγραφα), που ανακαλύφθηκε στη Μητρόπολη κατά την αποστολή μας το έτος 1984, και του οποίου τα παλαιότερα έγγραφα (σε οθωμανική και ελληνική γλώσσα) αρχίζουν από την τελευταία εικοσαετία του 16ου αιώνα.

Το περιεχόμενο των εγγράφων

Από τα χειρόγραφα με εκκλησιαστικό περιεχόμενο, εκτός από

Αριστερά: Κωδικός Μητρόπολης Σάμου 33. Λόγοι Ιωάννου Χρυσόστομου, 12ος αιώνας. Δεξιά: Κωδικός Μητρόπολης Σάμου 23. Ευαγγέλιο, 13ος αιώνας.

τα οκτώ Ευαγγέλια, που αποτελούσαν κατά κάποιον τρόπο τα θεμελιακά βιβλία των μονών και χρονολογούνται από τον 12ο ως τον 14ο αι., ξεχωρίζουν ένα λειτουργικό ειλητήριο του 14ου-15ου αι., ένα χειρόγραφο από Ομιλίες του Ιωάννου Χρυσόστομου (12ου αι.) και ένα άλλο με ομιλίες του Λέοντος του Σοφού (16ου αι.), ένα με το προσφιές στους Βυζαντινούς διήγημα του Βαρλαάμ και Ιωάσαφ (15ου αι.) και τα χειρόγραφα με γεροντικές διηγήσεις (του 10ου, 12ου και 16ου αι.). Από τα χειρόγραφα με νομοκανονική ύλη, τα οποία κυρίως περιέχουν τον γνωστό Νομοκανόνα του Μανουήλ Μαλαξού (18ου αι.) διακρίνονται δύο που χρονολογούνται τον 16ο αι. και περιέχουν συνοδικές αποφάσεις και νομικές λύσεις για εκκλησιαστικά και κοσμικά θέματα. Στα εκκλησιαστικά χειρόγραφα πρέπει να προστεθούν και 16 με εκκλησιαστική μουσική, που χρονολογούνται κυρίως τον 18ο και 19ο αι. Δύο από αυτά έγραψε ο μοναχός Ιωάσαφ ο Παντοκρατορινός στη Μονή του Τιμίου Σταυρού (ετ. 1812 και 1816). Επίσης σε ένα άλλο (αρ. Μητροπόλεως 5) στο τέλος της σειράς των τροπαρίων, ο γραφέας πρόσθεσε και ένα θρηνητικό τραγούδι για την άλωση του Ναυπλίου από τους Τούρκους το έτος 1715, του οποίου μερικοί στίχοι είναι οι ακόλουθοι:
*Η Πάτρα και Μονοβασία προβάλετε να ιδήτε
τ' Ανάπλι το βαριόμερο μα να το*

*λυπηθήτε.
Τ' Ανάπλι πούταν ξακουστό σε βάσανα μού'να,
Νάχε ν' ανάψη να καγή οι Τούρκοι από την Πόλη
όταν εβάλαν την βουλή οι Γενιτζήροι όλοι
εις το Μωριά να κατεβή, τ' Ανάπλι για να πάρη.*
Στην κατηγορία των διδακτικών και σχολικών βιβλίων εντάσσονται τα λεγόμενα Μαθηματάρια που περιέχουν επιλεγμένα κείμενα της αρχαίας και της πατερικής φιλοσοφίας με διάστιχη ερμηνεία των λέξεων και χρησίμευαν για τη διδασκαλία και της αρχαίας και της νεότερης γλώσσας. Τέτοια Μαθηματάρια υπάρχουν στις σαμακές βιβλιοθήκες 16, όπως επίσης και τρεις χειρόγραφες Γραμματικές, και προέρχονται κυρίως από τη Μονή του Τιμίου Σταυρού. Στο πλαίσιο της διδακτικής ύλης περιλαμβάνονταν και βιβλία με τα υπομνήματα του Κορυδαλέα στο περί Φυσικής Ακροάσεως του Αριστοτέλη (κτήτορας ο προηγούμενος Ιάκωβος Βαθιώτης, 18ος αι.), η Λογική του Νικηφόρου Βλεμμύδη, η Φυσιολογία του Βικεντίου Δαμωδού (κτήτορας ο Θεοδόσιος ιερομόναχος, ετ. 1769) και η Λογική του Ευγενίου Βουλγάρεως. Πέντε κώδικες έχουν επιστολογραφικά και ρητορικά γυμνάσματα, ένας περιέχει μια γεωγραφική πραγματεία, ένας νεότερος κώδικας αλχημικά κείμενα και ένας την ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης του Διονυσίου εκ Φουρνά

των Αγράφων (γραφέας ο Ιωάννης ιερεύς Μπάλμης, ετ. 1783). Είναι ενδιαφέρον αλλά και συγκινητικό όταν ξεφυλλίζοντας κάποια από τα μαθηματάρια πέφτει το μάτι σου σε ονόματα διδασκάλων, ταπεινών εργατών του πνεύματος που μέσα από τα κείμενα του Ισοκράτη, του Δημοσθένη, του Θουκυδίδη, του Λιβάνιου, του Μεγάλου Βασιλείου, Γρηγορίου του Συνεσίου, της Οκτώηχου προσπαθούσαν να διδάξουν στα παιδιά τη γλώσσα και τη σοφία των προγόνων τους.
Στα σαμιώτικα Μαθηματάρια συναντούμε τα ονόματα μερικών, όπως του αρίστου διδασκάλου Κυρίλλου Σουρομαλινού (ετ. 1804), του Δημητρίου του Λεσβίου (ετ. 1768) και του Γρηγορίου του Πατμίου (ετ. 1793). Πολύ αργότερα, το έτος 1829, ένας ανώνυμος διδάσκαλος στο Βαθύ σημείωνε ανάμεσα στα φύλλα ενός πολύ παλιότερου βιβλίου του, που περιείχε τη Γραμματική του Δανιήλ του Πατμίου, Αριθμητική, τα ιαμβικά τετράστιχα του Θεοδώρου του Προδρόμου και το Βιβλίο των Βασιλειών, σε πόσα παιδιά άρχισε να κάνει μάθημα:
*1829 Μαΐου 25 έκαμα αρχήν σπουδάζειν παίδας εις τον Λιμένα Βαθέος.
Του καπετάν Ευαγγέλου παίδας 2 / Του Κυριάκου 1 / Του καπετάν Δημήτρη Μούσου 1 / Του καπετάν Ανομάτου 1 / Του Νικολάκη ο αυτάδελφος 1 / Του Δημητράκη Προβατάρη 1... και άλλα, συνολικά 19.*

Ο ναός της Ηρας ήταν από παλιά το «σήμα κατατεθέν» του νησιού και αποτυπώθηκε σε πολλά έργα περιηγητών. (Γκραβούρα από τη συλλογή Μ. Σταυρινού).

Η Σάμος και το 1821

Το κίνημα των «Καρμανιόλων» και ο «Στρατοπολιτικός Διοργανισμός» της νήσου (1800-1834)

Του **Αλέξη Σεβαστάκη**

Συγγραφέα, Διδάκτορα Νομικής

Η ΣΑΜΟΣ, από του τέλους του 16ου αι. που είχε πια συντελεσθεί ο ανασυνοικισμός της, διατελούσε υπό καθεστώς παραχωρημένων προνομίων που, με την απαγόρευση εγκατοίκησης Οθωμανών, επέτρεπαν πήξη και ανάπτυξη σχεδόν αυτόνομου συστήματος εσωτερικής διοίκησης, απονομής αστικής και ποινικής δικαιοσύνης και δευτεροβάθμιας Κοινοτικής εξουσίας.

Με την πρόβαση των χρόνων η διοίκηση είχε αποκρυσταλλωθεί σε σχήμα πολιτικής συνεργασίας των τεσσάρων Μεγάλων Προεστών και του εκάστοτε Βοεβόδα, εκπροσώπου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Σάμος απέδιδε στο Τουρκικό μεν Δημόσιο κεφαλικό φόρο και ποικίλα άλλα τακτικά ή έκτακτα «δοσίματα», ως «βακούφι» δεν υπάγονταν στην εισηπρακτική εξουσία του μισθωτή των βακουφικών προσόδων.

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αι., ιδιαίτερα ύστερα από τη

συνθήκη του Κουτσούκ Καϊναρτζίκ, αναπτύχθηκε στη Σάμο μικρού μεν εκτοπίσματος πολυάριθμος όμως εμπορικός στόλος, που διακινούσε την τοπική εμπορευματική παραγωγή, κυρίως οίνων μαύρων και μοσχάτων, σταφίδας, λαδιού, ξυλείας, προς τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, της Μικρασίας, της Ελλάδας, της κεντρικής και δυτικής Μεσογείου, Κύπρου και Αλεξάνδρειας από όπου μετέφερε στο νησί αποικιακά είδη για τις ανάγκες των κατοίκων.

Η διαρκώς ισχυροποιούμενη τάξη των караβοκυρών και των εμποροπραγματευτών αποτέλεσε την ωστική δύναμη για την εμφάνιση επαναστατικού κινήματος, που αποσκοπούσε στην κατάκτηση της Κοινοτικής εξουσίας, στην κατακρήμνιση του επί τρεις δεκαετίες Αγά Γιαννάκη Ανδρεαδάκη, Μεγάλου Προεστού, συμμάχου του εκάστοτε Βοεβόδα και ισχυρών προσώπων της Σουλτανικής αυλής, απονευρωτή του προνομιακού καθεστώτος και καταπίεστη του αγροτικού πληθυσμού.

Η κίνηση αυτή απηχούσε τις γε-

νικές ανατρεπτικές αρχές των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης, που μετεκένωσε στο νησί ο ριψοκίνδυνα πλουτίζων κόσμος των караβοκυρών, ναυτικών, εμπόρων και μεταπρατών. Από των αρχών του 19ου αι. η κίνηση σχηματοποιήθηκε στην πατρίδα των «Καρμανιόλων», που «...ελευθεριάζοντες εχόρευον εν ταις πλατείαις την καρμανιόλαν» των Γάλλων επαναστατών και στη πατρίδα των «Καλικαντζάρων», που συσκέπτονταν και συνωμοτούσαν τις νύχτες.

Τα αιτήματα

Η συμμαχία συμφερόντων εμποροκαράβοκυρών και αγροτικών μαζών διατύπωσε από νωρίς (1800) αιτήματα, όπως:

1. Να υποχρεωθούν σε λογοδοσία οι «παλαιοί προεστοί» για την επί τριάντα έτη διαχείριση των προσόδων της νήσου, αποδίδοντας ακριβή λογαριασμό εισπράξεων και εξόδων.

2. Να καθιερωθεί η δημόσια παρουσίαση των καταστίχων «ληψο-

δοσίας» του «Κοινού» της Σάμου.

3. Να εκδιωχθούν, αντικαθιστάμενοι, οι σύμμαχοι των παλιών προεστών Βοεβόδας, Καδής και σούμπασης.

4. Να επαναλειτουργήσει ουσιαστικά ο αναγνωρισμένος από τα παλιά προνόμια θεσμός της κατ' έτος συγκαλούμενης «Συνόδου» των «κατά χωρία αντιπροσώπων του λαού».

5. Να παραχωρηθεί η μίσθωση όλων των προσόδων της νήσου στο «Κοινόν» της Σάμου, κατ' αποκοπήν (μακτού).

Είναι χαρακτηριστικά όσα οι εξεγερμένοι ανέφεραν στον Καπουδάν Πασά:

«...Όλοι οι πτωχοί, μικροί και μεγάλοι δεν είμεθα ευχαριστημένοι... Διόρισε ως ορίζεις... παρακαλούμεν να μας δοθή τόπος να φύγωμεν, ομοίως και από τον Αγάν και Κριτήν και από τον σούμπαση... δεν ημπορούμεν πλέον να υποφέρωμεν επειδή και είναι ένα σώμα με τους παλαιούς (προεστούς) και μας αφάνισαν από τους τζερεμέδες και αδικίες οπού μας κάμνουν... Δεν ευρίσκομεν

Ερείπια αρχαίου ναού της Σάμου σε γκραβούρα του 18ου αιώνα. (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

Ο ηγέτης της φατρίας των «Καρμανιόλων» Λυκούργος Λογοθέτης, που ηγήθηκε της Επανάστασης (Συλλογή Μ. Σταυρινού) και (δεξιά) το κάστρο Λυκούργου στο Πυθαγόρειο.

πλέον ραχάτι... οπού δεν έχομεν μηδέ ψωμί να φάμε. Και παρακαλούμεν, δι' έλεος και αγάπην του Θεού, να μας στείλῃς άλλους οπού να μην έχουν φιλίαις με τους παλαιούς προεστούς...».

Επικράτηση «Καρμανιόλων»

Υστερα από πολύχρονες και αιματηρές αντιπαραθέσεις οι «Καρ-
Συνέχεια στην 12η σελίδα

Συνέχεια από την 11η σελίδα

μανιόλοι» με ηγέτη τον Γεώργιο Λογοθέτη, που είχε διαπρέψει στα γράμματα και σε λογοθετικές θέσεις των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και που η Σουλτανική εξουσία, συνεργεία των «Καλικαντζάρων» είχε συλλάβει στην Κωνσταντινούπολη, είχε καταδικάσει και είχε εξορίσει στο Άγιον Ορος, επικράτησαν και κυβέρνησαν την Σάμο από το 1805 έως το 1812. Ασκησαν την πολιτική εξουσία αποδιαιρθρώνοντας, κυνηγώντας και εκτοπίζοντας το σύστημα των «Καλικαντζάρων», επέτυχαν με τακτικές και έκτακτες «Συνόδους του λαού» τη λογοδοσία των παλαιών Προεστών, εφάρμοσαν στη διαχείριση πλήρη «διαφάνεια» «...διά να ηξεύρη ο καθ' ένας το τι εγράφη (στα κατάστιχα)· τοιαύτη δαιμονική ιδέα τους εκυρίευσεν και θέλουν να είναι τα πάντα κοινά...».

Επέτυχαν, ύστερα από νικηφόρο πολεμική σύγκρουση με αποβατικές τουρκικές δυνάμεις, την απομάκρυνση Βοεβόδα και Καδή, αλλά απέτυχαν να κερδίσει το «Κοινόν της Σάμου» την κατ' αποκοπήν (μακτού) διαχείριση των προσόδων, παρά τις διπλωματικές και άλλες διαμεσολαβήσεις. Τέλος, κατά Μάρτιο του 1812 οι «Καρμανιόλοι» ηττήθηκαν στην καθιερωμένη «Σύνοδο», απώλεσαν την εξουσία και ακολούθησαν οι γνωστές συνέπειες δημεύσεων, εξοριών, φόνων, καταδιώξεων και αντεκδικήσεων.

Αλλά το ανέσπερο φως του 1821 είχε πια ροδίσει τον ιστορικό ορίζοντα της Σάμου.

Ο «Στρατοπολιτικός Διοργανισμός» της Επανάστασης

Η πατρία των «Καρμανιόλων» ηγήθηκε της Επανάστασης με πολιτικό και στρατιωτικό αρχηγό τον Λογοθέτη Λυκούργο, που αμέσως επιδόθηκε στην οργάνωση στρατιωτικών χιλιαρχιών, παράλιων οχυρωματικών θέσεων, όπως και στη σύνταξη και σε πάνδημη «Σύ-

Γκραβούρα με το χάρτη της Σάμου, του 1685. Τα τοπωνύμια σημειώνονται με αριθμούς στο χάρτη και αναλύονται στη βάση του χάρτη (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

νοδο» επιπήφιση πολιτικού Συστήματος.

Ο «Στρατοπολιτικός Διοργανισμός» παρουσιάζει ιδιαίτερο ιστορικό-νομικό ενδιαφέρον για την πρωτοτυπία της σύλληψης και τις διήκουσες αρχές του, συγκρινόμενο, βέβαια, με τα τοπικά πολιτεύματα των Θ. Νέγρη, Αλ. Μαυροκορδάτου και Πελοποννησίων ηγετών, λαϊκών και κληρικών.

Ο «Στρατοπολιτικός Διοργανισμός» εισάγει τη μονοπρόσωπη, μονοκρατική εκτελεστική δύναμη του «Γενικού Διοικητού» και, προπαντός, συγκεντρώνει στο πρόσωπό του πλήρη δικαιώματα πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας:

«...Το Στρατιωτικόν Σώμα γνωρίζει Στρατηγόν του τον αυτόν Διοικητήν της Πατρίδος και δι' αυτού συνδέεται ομοίως με το Πολιτικόν... Η τοιαύτη λοιπόν αδιάρρηκτος ένωσις των δύο Σωμάτων, αρχομένη από του Γενικού Διοικητού και πάλιν εις αυτόν τελευτώσα, χαρακτηρίζει και συγκροτεί εν μόνον Σώμα, το οποίον ονομάζεται Στρατοπολιτικόν...».

Πηγή των εξουσιών του Γενικού Διοικητή είναι «...η κοινή σύναξις των εγχωρίων» που λειτουργεί με το αντιπροσωπευτικό σύστημα και

θεσμοθετείται ως «...Συνέλευσις πληρεξουσίων των καθ' έκαστον χωρίων...».

Ο Γενικός Διοικητής εκλέγεται κατ' έτος και «...χρεωστεί περί των μεγάλων και σκέψιν ακριβή απαιτουσών υποθέσεων να κροτεί συνέλευσιν των δεκαοκτώ χωρίων...» και να «... συσκέπτεται μετά των πληρεξουσίων...».

Η δημοκρατική αρχή καθιερώνεται ως η ύψιστη πολιτική αξία με την οποία εκφράζεται το ισχυρό λαϊκό πνεύμα της αυτοδιοίκησης και ενσαρκώνεται στο πλέγμα των πολιτικών δικαιωμάτων.

Η δημοκρατική αρχή περιορίζει τη λειτουργία του Γενικού Διοικητή στα όρια «...της πληρεξουσιότητας» που παρέχουν οι αποφάσεις των Συνελεύσεων και ολοκληρώνεται με την θεμελιακή αξίωση της «λογοδοσίας».

Το τριμελές Σώμα των «Πολιτικών Κριτών» εκλέγεται για ένα έτος από τη Συνέλευση των αντιπροσώπων, ενώ «...οι Εφοροι των χωρίων... επί κοινής συνάξεως των εγχωρίων...».

Οι Πολιτικοί Κριταί «...εις το τέλος του χρόνου παραδίδωσι λογαριασμόν επί κοινής Συνελεύσεως, εκδίδοντες αντίγραφα τού-

του εις τα δεκαοκτώ χωρία...».

Οι Εφοροι παραδίδουν λογαριασμό εις το τέλος του χρόνου «...επί κοινής συνάξεως των εγχωρίων...».

Ο συγκερασμός πολυπρόσωπης δημοκρατικής εξουσίας αντιπροσώπων «εν Συνελεύσει» ή «εν κοινή συνάξει» και μονοπρόσωπης εκτελεστικής δύναμης, Πολιτικής και Στρατιωτικής, αποτελεί το πρωτότυπο και επαναστατικό στοιχείο του Σαμιακού Πολιτεύματος.

Το σύστημα οριοθετείται με πολιτική και στρατιωτική αυτάρκεια ως κλειστός και δεδομένος κύκλος αυτονομίας και αυτοπροσδιορισμού. Θεμελιώνεται προς διάρκεια, χωρίς τη μορφή που προσωρινού και χωρίς άμεση ή έμμεση αναφορά στη μελλοντική Κεντρική εξουσία. Οργανώνει τη δικαστική εξουσία πρώτου και δευτέρου βαθμού, εισάγει ρητά ως αστικό δίκαιο το εμπειρηχόμενο στην «Εξάβιβλο» του Αρμενοπούλου και το παράλληλο λαϊκογενές εθιμικό δίκαιο. Αναθέτει την ποινική εξουσία στην ευθύνη του Γενικού Διοικητή - Στρατηγού, που δικαιοδοτεί «...κατά την περί πολιτικών αμαρτημάτων τοπικήν νομοθεσίαν...».

Ο εμφύλιος

Οι Σάμιοι δεν αποδέχθηκαν την κατάργηση του «Στρατοπολιτικού Διοργανισμού» που αποφάσισε η Κεντρική εξουσία με τον Ν. 12 της 30 Απριλίου 1822 ούτε το διορισμένο Επαρχο Κυριάκο Μόραλη, που επεχείρησε με τη βία των όπλων να διαλύσει το Τοπικό Πολίτευμα. Ακολούθησε εμφύλια σύρραξη, πολιτική και πολεμική, με πλήρη επικράτηση των υπερασπιστών του «Στρατοπολιτικού Διοργανισμού». Η Κεντρική Κυβέρνηση υποχώρησε και έκτοτε η Σάμος, σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης και μέχρι της ώρας που ανακηρύχθηκε ημιαυτόνομη Ηγεμονία (1834), κυβερνήθηκε με το Πολίτευμά της. Μικρό διάλειμμα στην ισχύ του απετέλεσε η βραχεία Καποδιστριακή περίοδος των «Ανατολικών Σποράδων».

Με αυτό το καθεστώς η Σάμος αντιμετώπισε νικηφόρα την πρώτη τουρκική αποβατική επιχείρηση του Ιουνίου 1821, καθώς και τη δεύτερη μεγάλη προσπάθεια κατάληψης και καταστροφής του Ιουλίου 1824, ότε «Χριστός Σάμον έσωσε τη έκτη Αυγούστου 1824» κατά το ρήμα της επίσημης σφραγίδας του «Κοινού».

Γενική Βιβλιογραφία:

Επαμ. Σταματιάδη, ΣΑΜΙΑΚΑ, τόμ. Β' εν Σάμο, 1881.

Επαμ. Φραγκούλη, Πραγματεία περί του εν Σάμο Πολιτεύματος, εν Σάμο 1892.

Αλέξη Σεβαστάκη, «Το κίνημα των «Καρμανιόλων» στη Σάμο, 1805-1812», (εξδ. του Πνευματικού Ιδρύματος Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου»), Αθήνα, 1996.

Αλέξη Σεβαστάκη, «Το Στρατοπολιτικόν Σύστημα Σάμου και η Κεντρική Ελληνική Διοίκηση» (μελέτη στις «Σαμιακές Μελέτες», τόμ Α, Αθήνα 1994, σελ. 97-120).

Αλέξη Σεβαστάκη, «Δίκαιο και Δικαστική Εξουσία στη Σάμο 1550-1912», (εξδ. του Ιστορικού Αρχείου Εμπορικής Τράπεζας) Αθήνα, 1986.

«Χριστός Σάμον έσωσε τη έκτη Αυγούστου 1824», όπως δημοσιεύτηκε στην επίσημη σφραγίδα του «Κοινού», όταν η Σάμος αντιμετώπισε νικηφόρα τη δεύτερη μεγάλη αποβατική επιχείρηση των Τούρκων. Καρτ ποστάλ του 1924 από τις εορτές των 100 χρόνων (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

Από την Ηγεμονία στην Ένωση

Η Σάμος στη διάρκεια του ηγεμονικού καθεστώτος και στα πρώτα χρόνια μετά την Ενσωμάτωση

Του **Χρήστου Λάνδρου**

Φιλολόγος, Προϊστάμενος ΓΑΚ Σάμου

Το ηγεμονικό καθεστώς επιβλήθηκε στη Σάμο το 1834, ύστερα από την επίμονη άρνηση των Σαμίων να υποταχθούν στις αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων που τους άφηναν εκτός ορίων του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους. Συνακόλουθη προς τη μη αποδοχή από τους Σαμιώτες των πρωτοκόλλων 1830 και 1832 ήταν η συγκρότηση και λειτουργία ανεξάρτητης Σαμιακής Πολιτείας (1830-1834). Η λύση της αυτόνομης ηγεμονίας υπαγορεύθηκε επίσης από την αδυναμία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να ενσωματώσει τη Σάμο και από την παρέμβαση των δυνάμεων με στόχο την προώθηση της πολιτικής τους στο Αιγαίο. Η βίαιη επιβολή είχε ως συνέπεια τον εξίσου βίαιο εκπατρισμό και καταδίκη σε εξορία ενός σημαντικού τμήματος του σαμιακού λαού, κυρίως των πρωτεργατών της επανάστασης.

Το ηγεμονικό καθεστώς ήταν αποδεκτό στο πλαίσιο και στην πρακτική της Αυτοκρατορίας –εφ’ όσον μάλιστα οι υποτελείς υποχρεούνταν να καταβάλουν 400.000 γρόσια ετήσιο φόρο– και εν πολλοίς επωφελές για την άσκηση της πολιτικής της. Ο ηγεμόνας ή πρίγκιψ της Σάμου διοριζόταν από το σουλτάνο. Ήταν χριστιανός ορθόδοξος, ελληνόγλωσσος. Κυβερνούσε με τετραμελή Βουλή, εκλεγόμενη από γενική συνέλευση των πληρεξουσίων, που συνεδρίαζε κάθε χρόνο επί ένα περίπου μήνα. Οι κατά καιρούς ηγεμόνες προέρχονταν από τις τάξεις των ανώτερων αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης.

Το σχήμα της ηγεμονικής διοίκησης καθορίστηκε από την Οργανική Διάταξη (1832) και τον Αναλυτικό Χάρτη (1850). Η Σάμος δεν μπορούσε να αναπτύξει εξωτερική πολιτική, είχε όμως δική της σημαία και πλήρη εσωτερική αυτονομία που τελούσε υπό την εγγύηση των «προστατίδων» Δυνάμεων. Το καθεστώς αμφισβητήθηκε από τους Σαμιώτες αρκετές φορές κατά τη διάρκεια του αυτόνομου βίου του (1834-1912) με αφορμή κυρίως την παραβίαση του καταστατικού χάρτη από τους ηγεμόνες. Οι πληρεξούσιοι είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν την ανάκληση κάποιου ηγεμόνα και αυτό το δικαίωμα το άσκησαν πολλές φορές. Στο διάστημα αυτό διαμορφώθηκαν λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στους εξωγενείς φορείς εξουσίας, που αντιπροσώπευε ο ηγεμόνας, και στους γηγενείς που εκφράζονταν από τη Βουλή και τη γενική συνέλευση. Συν τω χρόνω οικοδομήθηκαν τρόποι συνεργασίας μεταξύ τους και αλληλοεπιβολής. Ωστόσο, συχνά ήταν αδύνατο να εναρμονισθούν τα τοπικά συμφέροντα με την εξάρτηση από την Υψηλή

André Emp. Korpessis, Prince of Samos.
'Ανδρέας Έμ. Κοπάσης, Ηγεμόν της Σάμου

Αριστερά:
Ο Ηγεμόνας
Ανδρέας Κοπά-
σης, που παρα-
βίασε κατάφω-
ρα τα προνόμια
του νησιού,
φέρνοντας
τον τουρκικό
στρατό στο νησί
και πρωτοστα-
τώντας στην κα-
ταδίκη του Σο-
φούλη σε θάνα-
το, (Συλλογή Μ.
Σταυρινού).
Δεξιά: Χρωμολι-
θογραφική ετι-
κέτα βαρελιών
κονιάκ του Κρη-
τικού στο Καρ-
λόβασι, με
το σήμα
της Ηγεμονίας,
(Συλλογή Ντί-
νου Θ. Κόγια).

Πύλη και η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη.

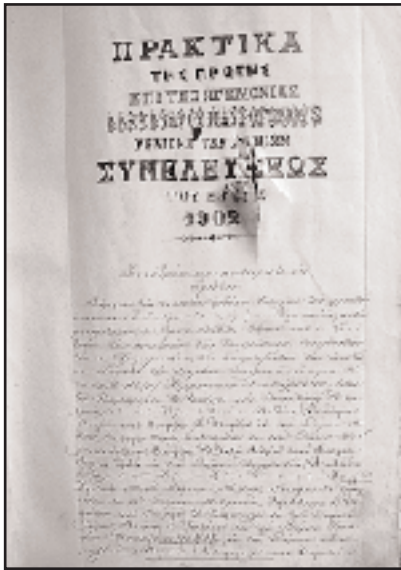
Ηγεμόνες

Ο πρώτος ηγεμόνας, ο Στέφανος Βογορίδης, διοίκησε το νησί με αντιπροσώπους. Ολοι τους ενδιαφέρθηκαν όχι τόσο για την οργάνωση της ηγεμονίας όσο για την είσπραξη του φόρου υποτέλειας, φτάνοντας σε υπερβολικές καταχρήσεις. Αποτέλεσμα της κακοδιοίκησης υπήρξε η εξέγερση του 1849 που οδήγησε σε έναν σαφέστερο προσδιορισμό των όρων αυτονομίας, αλλά άφησε ως αρνητικό κατάλοιπο μια μόνιμη τουρκική φρουρά στο Λιμ. Βαθός.

Από το 1851, με τον ερχομό στη Σάμο του Γεωργίου Κονεμένου, ως τοποτηρητή της ηγεμονίας, μπήκαν ουσιαστικά οι βάσεις του αυτόνομου καθεστώτος. Οργανώθηκαν οι υπη-
Συνέχεια στην 14η σελίδα

Το κτίριο της Ηγεμονίας στο Βαθύ (τη σημερινή πρωτεύουσα του νησιού, Σάμο), Συλλογή Μ. Σταυρινού.

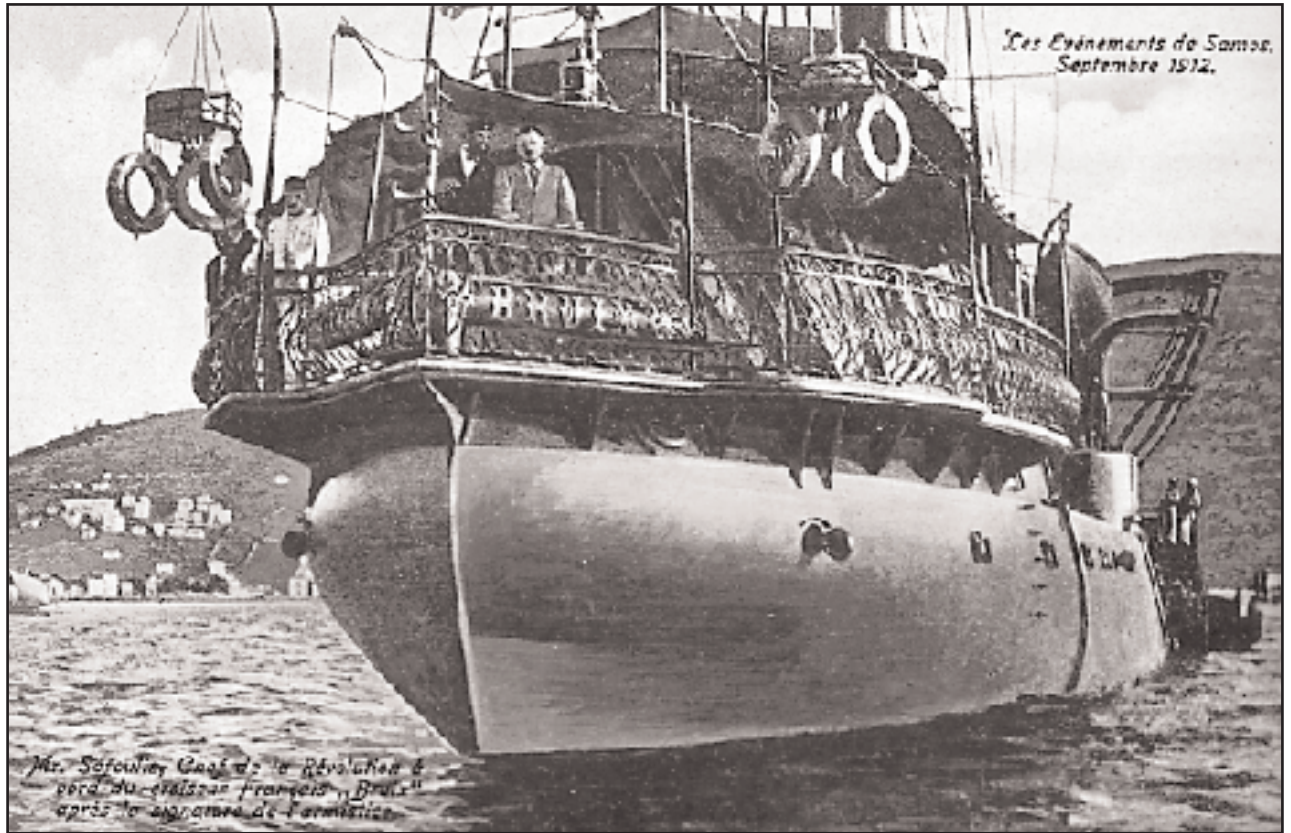
Χειρόγραφη πρώτη σελίδα των Πρακτικών της Γενικής Συνελεύσεως 1902. Ο Θεμ. Σοφούλης έχει εκλεγεί πληρεξούσιος του Δήμου Λιμένος Βαθέος, (Αρχειό ΓΑΚ Σάμου).

Συνέχεια από την 13η σελίδα

ρεσίες του κρατιδίου, οι δήμοι, τα ληξιαρχεία, τα συμβολαιογραφεία, τα δικαστήρια, ιδρύθηκαν σχολεία σε όλες τις κοινότητες του νησιού, τυπογραφείο στην πρωτεύουσα, δημοσιεύτηκαν βασικοί νόμοι, επιχειρήθηκε να αντιμετωπισθούν προβλήματα της γεωργίας και της οικονομίας. Στην περίοδο της ηγεμονίας του Ι. Γκίκα (1854 - 1859) αποκαταστάθηκε η ησυχία και ασφάλεια με την αυστηρή εφαρμογή των νόμων και την πάταξη της ληστοπειρατείας. Το 1855 ιδρύθηκε το Πυθαγόρειο Γυμνάσιο ως ανώτερο εκπαιδευτήριο και πολύ σύντομα Ανώτερο Παρθενάγειο. Προσκληθήκαν δάσκαλοι από την Ελλάδα και ύστερα από μερικά χρόνια εισήχθη ο θεσμός των υποτροφιών, ώστε όσοι απόφοιτοι του Γυμνασίου είχαν την επιθυμία και τις ικανότητες να μπορέσουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην Ελλάδα ή το εξωτερικό. Τέτοιοι υπότροφοι επέστρεψαν στη Σάμο και συμμετέχοντας στα κοινά διαμόρφωσαν τις νέες πνευματικές και πολιτικές δυνάμεις του τόπου. Η επίδρασή τους στη σαμιακή κοινωνία δεν άργησε να φανεί.

Ανάπτυξη

Παρά το γεγονός ότι στη δεκαετία του 1850 πολλές θεομηνίες έπληξαν τη Σάμο και τα προϊόντα της, όπως συνεχείς παγετοί, ξηρασία, επιδρομές μεγάλων σμηνών ακριδών, αρρώστια των αμπελιών, εν τούτοις κατόρθωσε πολύ σύντομα μέσα στα όρια της αυτονομίας να ορθοποδίσει και να αρχίσει να αναπτύσσεται. Στο τέλος της δεκαετίας η αρρώστια των αμπελιών είχε αντιμετωπισθεί με τη χρήση θειαφίου και η παραγωγή επανήλθε στη φυσιολογική της απόδοση. Τα επόμενα χρόνια η Σάμος συμμετέχει δυναμικά με τα προϊόντα της σε διεθνείς εκθέσεις, όπως της Βιέννης, των Παρισίων, της Αμερικής, αποσπώντας μάλιστα σπουδαία βραβεία. Τα οικονομικά της ηγεμονίας από το 1857 και μετά παρουσιάζουν συνεχή βελτίωση. Μετά το 1860 η αυτονομία είναι τόσο διακριτή, ώστε να θεωρείται πως το καθεστώς επρόκειτο να έχει διάρκεια.

Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης στο πλοίο που τον ξανάφερε στη Σάμο, το Σεπτέμβριο του 1912, και τερμάτισε λίγο αργότερα το καθεστώς της Ηγεμονίας στο νησί, (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

Η μεγαλύτερη ανάπτυξη της Σάμου εντοπίζεται στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 άρχισαν να κατασκευάζονται πολλά δημόσια έργα, δρόμοι και λιμάνια, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, κοσμήματα για τον τόπο. Αναδιοργανώθηκε η εκπαίδευση, αναπτύχθηκε η βιομηχανία δερμάτων και καπνού, η γεωργία, το εμπόριο και η ναυτιλία. Η βυρσοδεψία αναπτύχθηκε περισσότερο στο Καρλόβασι μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο (1876-1877), όταν αυξήθηκε η ζήτηση κατεργασμένων δερμάτων.

Στη συνέχεια, ενώ είχε αναπτυχθεί πολύ το σαμιακό εμπόριο λόγω αυξημένης ζήτησης σταφίδας και κρασιών στη Γαλλία και Γερμανία, οι αμπελοκαλλιέργειες της Σάμου υπέστησαν μεγάλες καταστροφές εξαιτίας της ραγδαίας εξάπλωσης της φυλλοξήρας. Το 1890 είχε καταστραφεί περίπου 70-80% των αμπελιών. Οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες δεν άργησαν να φανούν. Η κρίση στη γεωργία, εξαιτίας της φυλλοξήρας, προκάλεσε το 1893 σύγκρουση αγροτών στους Μυτιληνίους με τις δυνάμεις της ηγεμονικής διοίκησης. Από την εποχή αυτή χρονολογείται η αναμπέλωση του νησιού με κλήματα εισαγωγής από Αμερική και Γαλλία, η διάδοση της καπνοκαλ-

λιέργειας και κατά συνέπεια η ανάπτυξη της καπνοβιομηχανίας.

Στα τέλη του 19ου αι. είναι εμφανής η πνευματική ανάπτυξη της Σάμου. Σε αυτό συνετέλεσαν νέοι γιατροί, φιλόλογοι, νομικοί, γεωπόνοι, αρχιτέκτονες, μηχανικοί και άλλοι επιστήμονες. Το Πυθαγόρειο Γυμνάσιο, καλά οργανωμένο, ακτινοβολεί σε όλη την Ιωνία. Ο «Αστικός Κώδιξ της Ηγεμονίας της Σάμου» εκπονείται από τον διαπρεπή νομικό Επαμεινώνδα Φραγκούλη. Ανάλογη ανάπτυξη παρουσιάζει ο Τύπος και οι λοιπές εκδόσεις του ηγεμονικού τυπογραφείου. Τυπώνονται σχολικά, ιστορικά, επιστημονικά βιβλία. Η ημιεπίσημη «Σάμος», η «Αλήθεια», η «Ευνομία», το «Φως», η «Πατρίς», η «Νέα Ζωή», η «Πρόοδος» είναι μερικές από τις εφημερίδες της τελευταίας ηγεμονικής περιόδου.

Θ. Σοφούλης

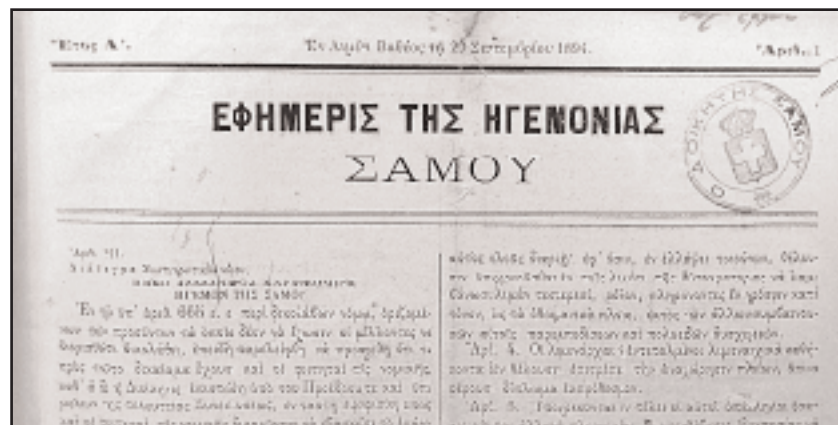
Αρχές του 20ού αιώνα έχει αναπτυχθεί στους Σαμιώτες έντονος εθνικός προσανατολισμός και παράλληλα παρατηρείται προσπάθεια διείσδυσης ελληνικών κεφαλαίων στην περιοχή. Το ιεροδιδασκαλείο του συλλόγου «Η Ανατολή», με την πλοΐσια εθνική δράση και τη μεγάλη προσφορά του στην ανάπτυξη της

εκπαίδευσης του μικρασιατικού ελληνισμού, εγκαθίσταται στη Σάμο (1906-1914). Στα πολιτικά δρώμενα του νησιού κυριαρχεί ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, που σπούδασε αρχαιολογία, έκαμε τις πρώτες ανασκαφές στο Ηραϊόν, αλλά εξελίχθηκε σε πολιτικό ηγέτη και πρωτεργάτη της ένωσης με την Ελλάδα.

Ο Σοφούλης πρωταγωνίστησε ως πρόεδρος της σαμιακής Συνέλευσης στις διαπραγματεύσεις με την Εθνική Τράπεζα Ελλάδας για την ίδρυση προνομιούχου Σαμιακών Τραπεζών. Το 1910 η Τράπεζα Αθηνών ίδρυσε υποκατάστημά της στη Σάμο.

Η ένωση

Πριν από την ένωση προηγήθηκε η εξέγερση του 1908 κατά του ηγεμόνα Ανδρέα Κοπάση, που παραβίασε κατάφωρα τα προνόμια φέρνοντας τουρκικό στρατό στη Σάμο. Ακολούθησε η καταδίκη σε θάνατο του Σοφούλη και αρκετών συνεργατών του και η διαφυγή τους στην Ελλάδα. Το Μάρτιο του 1912 ο Κοπάσης δολοφονήθηκε από τον απεσταλμένο του Μακεδονικού Κομιτάτου, Σταύρο Μπαρέτη, ενώ το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ο Σοφούλης με τη συνδρομή και άλλων οπλαρχηγών, ιδιαίτερα του Ιωάννη Γιαγά από τον Μαραθόκαμπο, κήρυξε επανάσταση κατά του καθεστώτος. Με την επέμβαση των «προστατίδων» Δυνάμεων ο τουρκικός στρατός συνθηκόλογησε και αποχώρησε από το νησί, ενώ η τοπική εξουσία πέρασε στην εκλεγμένη ενθοσυνέλευση των Σαμιών. Η ευνοϊκή συγκυρία λόγω των βαλκανικών πολέμων έδωσε τη δυνατότητα να κηρυχθεί πανηγυρικά η ένωση της Σάμου με την Ελλάδα, στις 11 Νοεμβρίου 1912. Με την εικονική κατάληψη του νησιού από μοίρα του ελληνικού στόλου (1913) τερματίστηκε οριστικά το καθεστώς της αυτονομίας που είχε δημιουργηθεί και διατηρηθεί α-

Επίσημη εφημερίδα της Ηγεμονίας Σάμου, 1894. (Αρχειό ΓΑΚ Σάμου).

πό τον συνεχή αγώνα των Σαμίων και τους θεσμούς που ανέπτυξαν σε συνδυασμό με τα συμφέροντα της διεθνούς πολιτικής.

Η ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό ικανοποίησε άμεσα τους πόθους των Σαμίων, αλλά η ένταξη της Σάμου σε ένα άλλο εθνικό κέντρο την απομάκρυνε οικονομικά, κοινωνικά, πολιτιστικά από τη Μικρά Ασία. Ανέκαθεν οι απέναντι ακτές αποτελούσαν ένα είδος ενδοχώρας για το νησί. Οχι μόνον πολυάριθμοι Σαμιώτες εργαζόνταν εκεί ως θεριστές-εποχιακοί εργάτες ή ενοικιαστές αγροτοκαλλιεργειών και βοσκοτόπων, αλλά αρκετοί είχαν συγγενικούς δεσμούς και μόνιμη εγκατάσταση στην περιοχή. Μέχρι το 1922 η Μικρασία ήταν για τους Σαμιώτες χώρος ποικίλων ανταλλαγών και δραστηριοτήτων. Αυτό μαρτυρείται από τα πολλά ταξίδια στη Σμύρνη, τους πανιώνιους αθλητικούς αγώνες, τις θεατρικές παραστάσεις, τις συναυλίες της σαμιακής φιλαρμονικής στην Εφεσο και Σμύρνη. Υπολογίζεται ότι στις αρχές του αιώνα περίπου 15.000 Σαμιώτες ήταν εγκατεστημένοι στη Μικρασία. Η απώλειά της είχε αρνητικές συνέπειες για τους Σαμιώτες. Εξαιτίας της μικρασιατικής καταστροφής, ο χώρος αυτός με όλα τα χαρακτηριστικά του χάθηκε, η Σάμος έγινε παραμεθόριος, ενώ πολλοί πρόσφυγες βρήκαν καταφύγιο στο νησί όπου και εγκαταστάθηκαν.

Η καπνοβιομηχανία και η βυρσοδεψία συνέχισαν και κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου να αποτελούν μαζί με το οινεμπόριο σημαντικούς τομείς της οικονομικής ζωής του νησιού, αλλά η ανάπτυξη τους ανακόπηκε λόγω της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1930 και του πολέμου που ακολούθησε. Στην κρίση του οινεμπορίου η απάντηση δόθηκε το 1936 με την ίδρυση της Ενώσης Οινοποιητικών Συνεταιρισμών, όπου υποχρεωτικά συμμετέχουν όλοι οι αμπελοουργοί της Σάμου.

Κατοχή

Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Σάμος καταλήφθηκε από ιταλικά στρατεύματα, το Μάιο 1941. Οι εκτελέσεις της Καστανιάς και οι καταστροφικοί γερμανικοί βομβαρδισμοί του 1943 είναι αδιάψευστοι μάρτυρες της ιταλικής και γερμανικής κατοχής από τις οποίες δοκιμάστηκαν σκληρά οι Σαμιώτες. Πολλοί διέφυγαν στη Μέση Ανατολή, ενώ στο νησί αναπτύχθηκε ισχυρότατο κίνημα Εθνικής Αντίστασης. Ο Εθνικός Απελευθερωτικός Σάμου (ΕΑΣ) συγκρούστηκε με τις δυνάμεις κατοχής και πέτυχε την προσωρινή απελευθέρωση του νησιού, που διοικήθηκε από Προσωρινή Επιτροπή με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Ειρηναίο (Σεπτέμβριο - Νοέμβριο 1943). Η Σάμος απελευθερώθηκε οριστικά τον Οκτώβριο 1944.

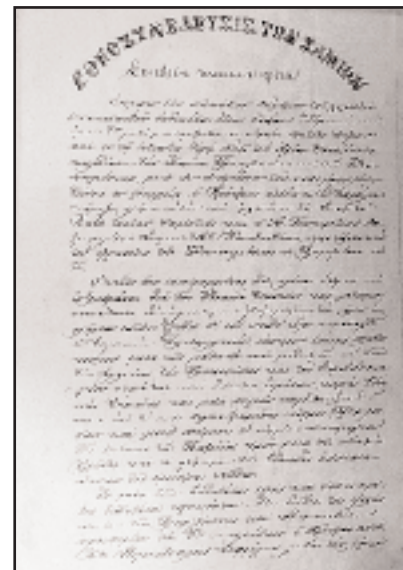
Το τέλος της δεκαετίας 1940-1950 βρήκε το νησί πληγωμένο από τα δεινά της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε. Από το 1950 άρχισε η ανοικοδόμηση και η ανάπτυξη με κύριες δραστηριότητες την αμπελοργαία-οινοποιία, την ανθοκομία, τη βυρσοδεψία, τη ναυτιλία και το εμπόριο.

Η απέλαση του τουρκικού στρατού από τη Σάμο, το Νοέμβριο του 1912, (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

Οι Σαμιώτες πανηγυρίζουν την ένωση με την Ελλάδα, το Νοέμβριο του 1912, (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

Σελίδα των Πρακτικών της 11ης Νοεμβρίου 1912, κατά την οποία αποφασίστηκε η ένωση και διαβάστηκε το σχετικό ψήφισμα, (Αρχείο ΓΑΚ Σάμου).

Ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της μεταπολεμικής Σάμου βρήκε λύση στα προβλήματα επιβίωσης με τη μετανάστευση στην Αυστραλία και την Αμερική, όπου δημιουργήθηκαν πολύ αξιόλογες σαμιακές παροικίες. Από τα τέλη του 1960 η Σάμος ακολουθεί την τροχιά της τουριστικής ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία:

1. Επ. Σταματιάδης, Σαμακά, τόμ. 3-4, εν Σάμο 1881-1886.
2. Νικ. Σταματιάδου, Σαμακά, τόμ. Β, Εν Σάμο 1900.
3. Αλ. Σεβαστάκης, Δίκαιο και Δικαστική Εξουσία στη Σάμο 1550-1912, Αθήνα 1986.
4. Αλ. Σεβαστάκης, Ιστορικά Νέον Καρολόβασον Σάμου 1768-1840, Αθήνα 1995.
5. Αλ. Σεβαστάκης, Η θεμελίωση της Σαμιακής Πολιτείας 1830-1834 Σαμακές Μελέτες, τόμ. 2, εκδ. ΠΙΣΝΔ, Αθήνα 1996.
6. Κ. Πτίνης, Θεμιστοκλής Σοφούλης, Αθήνα 1994.
7. Κ. Πτίνης, Αγώνες Ελευθερίας (1900-1913), Σάμος 1983.

Η «Σαμία άμπελος»

Ο φημισμένος «Μοσχάτος» οίνος, γνωστός από την αρχαιότητα, έχει κατακτήσει τον κόσμο

Η αμπελουργία έχει σημαδέψει την οικονομία και την ιστορία της Σάμου. Αιώνες τώρα, οι κάτοικοι της Σάμου φροντίζουν το ευαίσθητο και απαιτητικό φυτό και χρειάζεται πολύς μόχθος μέχρι να παραχθεί το σαμιώτικο μοσχάτο.

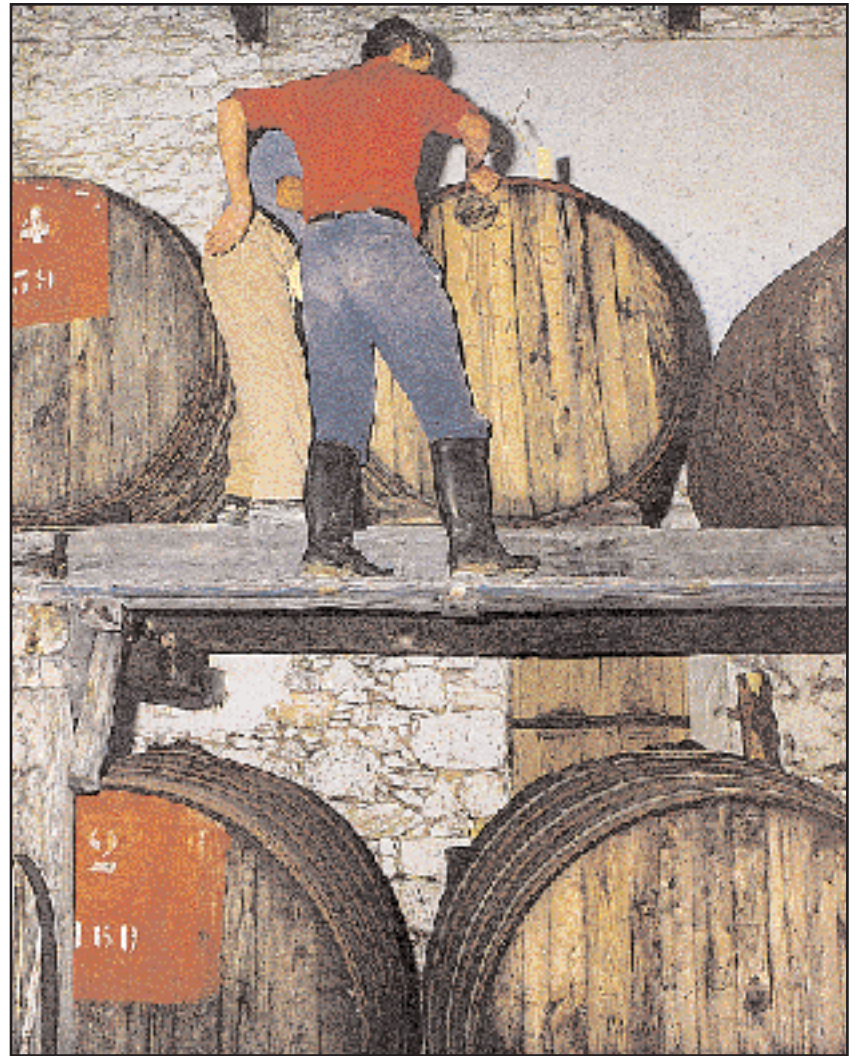
Της Ζιζής Σαλίμπα

Ιστορικού, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας

ΤΟ ΑΜΠΕΛΙ με το κρασί αποτελούσε για τη Σάμο, από πολλούς αιώνες, βασική πηγή εισοδήματος. Όπως στα περισσότερα μεγάλα και μικρά νησιά που είναι διεσπαρμένα στη Μεσόγειο, έτσι και στη Σάμο η σχεδόν μόνιμη ανεπάρκεια στα βασικά είδη διατροφής δημιουργεί ένα δίκτυο ανταλλαγών, το οποίο στηρίζεται στην εμπορευματοποίηση του κρασιού. Το σημαντικότερο προϊόν αμπελουργικής προέλευσης στο οποίο χρωστούσε τη φήμη της η Σάμος ήταν το μοσχάτο ή ανθοσμίας, που διακρίνεται για τη γλυκύτητα της γεύσης του και το άρωμά του. Το μοσχάτο προέρχεται από λευκά, υποκίτρινα σταφύλια, με ρόγες λεπτόφλουδες με υψηλό σακχαρικό τίτλο, σταφύλια που σχηματίζουν πυκνά τσαμπιά πάνω στα κλήματα του αμπελιού. Στο νησί επίσης παράγεται σε πολύ μικρότερη ποσότητα, κόκκινο κρασί, ρετσίνα, ρομπόλα και ρακί.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και τον Ηρακλείδη, η καλλιέργεια της αμπέλου άρχισε στο νησί από το 1350-

1330 π.Χ. Από τον Στράβωνα αντλούμε την πληροφορία ότι η Σάμος δεν είναι «εύνοιος οίνος», δεν διαθέτει δηλαδή καλό κρασί, όπως τα γύρω απ' αυτή νησιά Χίος, Λέσβος και Κως. Η άποψη του αρχαίου γεωγράφου φαίνεται παράδοξη· βέβαια όλοι γνωρίζουμε ότι το κρασί είναι υπόθεση όχι μόνο εκλεπτυσμένου γούστου, αλλά υπόκειται και στις γευστικές προτιμήσεις που αλλάζουν ανάλογα με τις εποχές. Αντίθετα με τον Στράβωνα, το σαμιώτικο μοσχάτο κρασί προσελκύει την προσοχή των περιηγητών του 18ου αι., που σταματούν στη Σάμο ακολουθώντας τη θαλάσσια διαδρομή από την Κωνσταντινούπολη προς τους Αγίους Τόπους και σχολιάζεται στα κείμενά τους. Ο Γάλλος βοτανολόγος Joseph Pitton de Tournefort πλέκει το εγκώμιο του σαμιώτικου κρασιού, όταν στα 1702 επισκέπτεται το νησί: «Ηπια πολύ καλό κρασί, που το είχαν επεξεργαστεί με μεγάλη επιμέλεια για να το πουλήσουν στους εμπόρους μας στη Σμύρνη». Όμως κι αυτός σχολιάζει δυσμενώς την αραίωση του μοσχάτου με το νερό, καθώς και τις μεθόδους οινοποίησης που ακο-

Η Ένωση Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου παράγει μεγάλη ποικιλία κρασιών. Εκτός από τα κρασιά «Σάμος Γλυκύς», «Σάμος φυσικός γλυκύς», «Σάμος φυσικός γλυκύς grand cru», «Σάμος φυσικός γλυκύς-νέκταρ» και «Σάμος γλυκύς» (παλαιωμένος)–«ΑΝΘΕΜΙΣ», τα τελευταία χρόνια παράγει και λευκούς ξηρούς οίνους, με τις ονομασίες «Golden Samena», «Δόρυσσα», «Σάμαινα» και «Σελάνα».

λουθούν οι περισσότεροι των κατοίκων. Την ίδια εποχή, το δρομολόγιο που ακολουθούσε το σαμιώτικο κρασί ήταν μικρό· έφθανε μέχρι τη Χίο, τη Ρόδο και το Ναύπλιο της Πελοποννήσου. Φαίνεται ότι η άγνοια των κατοίκων για την επεξεργασία και την εμφιάλωσή του, σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές προδιαγραφές, όχι μόνο το καθιστούσε αζητήτο στις ευρωπαϊκές αγορές αλλά και ευάλωτο στις μεγάλες θαλασσοπορίες.

Τα χρόνια της ανάπτυξης

Η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου του σαμιώτικου οίνου τοποθετείται στα μέσα του 18ου αι. Εντός των ορίων της Σάμου έχουμε αύξηση του πληθυσμού και αύξηση της αμπελοκαλλιέργειας. Στην Ευρώπη οι Βόρειοι, Αγγλοι, Ολλανδοί, Γερμανοί δημιουργούν και διαδίδουν τη φήμη των κρασιών της Κρήτης και των ελληνικών νησιών. Λίγα χρόνια αργότερα αλλάζουν οι προτιμήσεις τους, γεύονται δυνατά κρασιά με γλυκιά γεύση: τη μάλαγα, τη μαδέρα, το jérez και το μαρσάλα. Μετά

τους ρωσοτουρκικούς πολέμους (1770–1774), το εμπόριο σιταριού στη Μαύρη Θάλασσα οδηγεί τα σαμιώτικα κρασιά στις ελληνικές παροικίες. Σαμιώτες έμποροι πουλούν κρασί στην Οδησό και στο Ταϊγάνι. Το καινούργιο κρασί και όχι το παλιό είναι αυτό που έμποροι και καταναλωτές, όλοι ανεξαιρέτως, περιμένουν ανυπόμονα να φθάσει στον προορισμό του καθώς ταξιδεύει. Γιατί στη Σάμο, στο τέλος του 18ου αι., εξαιτίας των ατελών γνώσεων οινοποίησης, από τον ένα στον άλλο χρόνο το κρασί δεν διατηρείται και ξινίζει. Αυτό ανάγκαζε τους εμπόρους να χύνουν, να πετούν το κρασί του παρελθόντος έτους.

Η εκβιομηχάνιση και η ανάπτυξη των αστικών κέντρων, φαινόμενα που σημαδεύουν τον 19ο αι. διαμορφώνουν νέες συνθήκες για το εμπόριο και την κατανάλωση του κρασιού. Τα κρασιά διαφοροποιούνται ανάλογα με την πελατεία τους. Έχουμε το κρασί που καταναλώνουν οι άνθρωποι του καθημερινού μόχθου, το κρασί μιας ευημερούσας αστικής τάξης που χαρακτηρίζεται από τη διακριτικότητα έως την αυστηρότη-

Ο απεσταλμένος στη Σάμο κ

Λιμένας του Λουδοβίκου του 16ου, Sonnini, στη διάρκεια περιόδους του στο Αιγαίο (1777-1779) «είδε πολλά καράβια από το Βορρά, κυρίως από τη Σουηδία, να φορτώνουν κρασιά». Το Βαθύ όπως ήταν το 1776 με τις αποθήκες -τις «ταβέρνες»- για τη συγκέντρωση και τη φόρτωση του κρασιού. Συλλογή Μ. Σταυρινού.

τα των λεπτών γεύσεων που αφήνουν στον ουρανό τα φίνα γαλλικά κρασιά και τέλος τον καμπανίτη οίνο, το αγαπημένο ποτό μιας σνομπικής αριστοκρατίας που επιμένει να υπακούει σε πολυτελή γούστα. Η οινοπαραγωγή της Σάμου για να επιβιώσει οφείλει να ευθυγραμμιστεί σύμφωνα με τις απαιτήσεις των νέων αγορών, ώστε να προσελκύσει νέα πελατεία και να τελειοποιήσει τα προϊόντα της και τις μεθόδους κατεργασίας. Στα 1833 ο Γρ. Παλαιολόγος, αγρονόμος του Καποδίστρια, επισημαίνει ότι τα κρασιά του Αιγαίου Πελάγους δεν είχαν μεν ρητίνη, γεύση που δεν άρεσε στους Ευρωπαίους, και παρ' όλο που περιείχαν γύψο δεν άντεχαν στο χρόνο.

Ο δραστήριος 19ος αιώνας

Από τις αρχές του 19ου αι. ξένες εταιρείες κατασκευής ποτών, που διαγράφουν μακρόβια δραστηριότητα, εγκαθίστανται στη Σάμο. Ο εμπορικός οίκος που ίδρυσε ο Γρηγόριος Λουί Μαρκ στο λιμάνι του Βαθιού στέλνει το σαμιώτικο κρασί στην

Τεργέστη, στο Ρότερνταμ της Ολλανδίας, στη Βρέμη, στο Αμβούργο και σε άλλα λιμάνια των γερμανικών κρατιδίων. Επίσης η αγγλική πρωτεύουσα και το Μπρίστολ υποδέχονται ευμενώς το σαμιώτικο κρασί. Ο εμπορικός οίκος του Ιωσήφ Μισίρ, που κι αυτός βρίσκεται στο λιμάνι του Βαθιού, απευθύνεται στις γαλλικές αγορές της Μασσαλίας, της Σέτης, της Χάβρης, της Ρουέν και του Μπορντό. Παράλληλα το κρασί, κυρίως το μαύρο και η ρομπόλα, φθάνει και στα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αιγύπτου, στην Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, το Τσεσμέ, την Εφεσο, τη Θεσσαλονίκη, την Αλεξάνδρεια και το Πορτ-Σάιντ. Ασφαλώς, στις πόλεις αυτές ένα μεγάλο μέρος του καταναλώνεται από τις ελληνικές παροικίες. Τα δύο λιμάνια-κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου της Ελλάδας, η Σύρος στην αρχή του αιώνα και ο Πειραιάς αργότερα, υποδέχονταν το σαμιώτικο κρασί.

Το κρασί εκτός από οικονομικό αγαθό που εξασφαλίζει τον πλούτο και την ευημερία των ασχολουμένων με την οινοπαραγωγή, αποτελεί και

πολιτιστικό αγαθό, που προβάλλει το κοινωνικό κύρος του τόπου προέλευσής του. Πράγματι, το σαμιώτικο κρασί εκτίθεται ανελλιπώς στα περίπτερα των παγκόσμιων εκθέσεων, που λαμβάνουν χώρα σε Ευρώπη και Αμερική. Στις παγκόσμιες εκθέσεις του Λονδίνου, το 1862, και του Παρισιού, το 1867, το κρασί κερδίζει το χάλκινο μετάλλιο. Το 1873, στην έκθεση της Βιέννης, η ποιότητα του μοσχάτου οίνου βραβεύεται με έπαινο, ενώ το 1876, στην έκθεση των Ολυμπίων στην Αθήνα, κερδίζει το χρυσό μετάλλιο. Τέλος, το 1876, στην έκθεση στη Φιλαδέλφεια της Αμερικής, βραβεύτηκαν οι σαμιώτικοι οίνοι ως «λίαν ευχάριστοι, αρίστης ποιότητας, λίαν εύοσμοι και ενκαλλίστη ευρεθέντες καταστάσει».

Ο μεγάλος όγκος του κρασιού του εμπορίου προοριζόταν για τις ευρωπαϊκές αγορές για να χρησιμεύσει στην παρασκευή του βερμούτ και άλλων δυνατών ποτών με γλυκιά γεύση. Λίγες μέρες μετά τον τρύγο το γλεύκος (ο μούστος) ανακατευόταν «κοβόταν» με οινόπνευμα 12-15 βαθμών, αναλόγως του τόπου που ήταν προορισμένο να εξαχθεί. Έτσι το

κρασί-μιστέλλι ταξίδευε χωρίς να υποστεί καμιά αλλοίωση. Φυσικό γλυκό μοσχάτο κρασί, άριστης ποιότητας, παρασκευάζει σε μικρή ποσότητα η καθολική οργάνωση των αφρικανικών αποστολών της Λυών, η Mission, η οποία εγκαθίσταται στη Σάμο το 1886, εφοδιάζοντας μέχρι και το 1970 με αυτό το κρασί το vin de messe τις εκκλησίες της Γαλλίας και της Αφρικής.

Πρώτη εταιρεία, πρώτα προβλήματα

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, το εμπόριο του σαμιώτικου κρασιού παρουσιάζει προβλήματα εξαιτίας των μεγάλων εισαγωγικών δασμών που βάζουν οι κυβερνήσεις της Ελλάδος, της Ρωσίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Αυτή τη χρονική στιγμή έχουμε τις πρώτες απόπειρες βελτίωσης της ποιότητας και αύξησης των κερδών τους. Την 1η Μαρτίου 1865, με πρωτοβουλία του ηγεμόνα της Σάμου Μ. Αριστάρχη, ιδρύεται η πρώτη Οινοποιητική Εταιρεία, με τη μορφή ανώνυμης εταιρείας. Οι **Συνέχεια στην 18η σελίδα**

Συνέχεια από την 17η σελίδα

εργασίες της εταιρείας συνίστανται στην κατασκευή εγχώριων κρασιών, στην κατασκευή-απομίμηση εκλεκτών ευρωπαϊκών οίνων, στην πώληση και εξαγωγή των οίνων που παράγει. Σύμφωνα με το καταστατικό της εταιρείας, Γάλλος τεχνικός εγκαθίσταται στο νησί με σκοπό να διδάξει στους Σαμιώτες την τέχνη της οινοποιίας και την αμπελοκαλλιέργεια. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1875, η ηγεμονική κυβέρνηση στέλνει στο Μονπελιέ της Γαλλίας νέο Σάμιο για να εκπαιδευθεί στην οινοποιία, έτσι ώστε όταν με την ολοκλήρωση των σπουδών του επανέλθει στο νησί, να μπορεί να διδάξει το σύστημα της ευρωπαϊκής οινοποιίας.

Όμως η κρίση στην οινοποιία ξεσπάει το 1892, με τη μορφή της φυλλοξήρας, της φοβερής ασθένειας που μεταδίδεται με εκπληκτική ταχύτητα στο νησί. Ούτε η αντικατάσταση των αμπελώνων με αμερικανικά κλήματα, που εκχωρεί δωρεάν στους αμπελοκαλλιεργητές η γεωργική υπηρεσία της σαμιακής κυβέρνησης, ούτε οι προσφερόμενες πολύτιμες γεωπονικές γνώσεις του Βασιώτη Πάτροκλου Ιωαννίδη στάθηκαν ικανές να αναχαιτίσουν τα ολέθρια αποτελέσματα της φυλλοξήρας.

Η καλλιέργεια ενός νέου προϊόντος, του καπνού, πολύ γρήγορα υπερκεκλιζει τελειώς το αμπέλι, προσφέροντας με αυτό τον τρόπο κάποια οικονομική διέξοδο στους Σαμιώτες. Μέχρι το 1930, που πέφτουν οι τιμές των καπνών λόγω υπερβολικής παραγωγής στην Ελλάδα, την Τουρκία και τη Βουλγαρία, τα σαμιώτικα καπνά είναι καλοδεχούμενα παντού, ιδίως στην Αμερική. Ακόμη και

Και βίον ο Αντώνιος οπότεν ερωτύλον / μετά της Κλεοπάτρας του διάγων ευχείτο / Εν Σάμω, μέσω μουσικών και τέρψεων ποικίλων, / ο οίνος, ον συνέπινον, ο ανθοσμίας ήτο. / Το ούτο νέκταρ, ηγεμών, τον οίστρον εξεγείρον / και διαβρέξαν και σοφών και βασιλέων χείλη, / Τον οίνον, ον εξύμνησεν ο φιλοφόρμιγξ Βύρων, / ετόλμησεν εις Σάμιος και Σοι να αποστείλη.

Ο Σάμιος ιστορικός και λογοτέχνης Επαμ. Σταματιάδης συνόδευσε με ένα ποίημα την αποστολή γλυκού σαμιώτικου κρασιού στον ηγεμόνα γερμανικού κρατιδίου Ερνέστο, το 1890. Το ποίημα, απόσπασμα του οποίου δημοσιεύεται για πρώτη φορά, παραχωρήθηκε στις «Επτά Ημέρες» από την Ένωση Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου.

οι πρόσφυγες της μικρασιατικής καταστροφής, που σε άλλους τόπους (Μακεδονία, κυκλαδίτικα νησιά) συμβάλλουν με την τεχνογνωσία τους στην ανάπτυξη της αμπελοκαλλιέργειας, στη Σάμο απορροφώνται από τα καπνεργοστάσια.

Στο πλαίσιο μιας γεωργικής κρίσης, που αυτή τη φορά προέρχεται από τη μειωμένη ζήτηση των καπνών, η Σάμος στρέφεται ξανά προς την οινοποιία προσπαθώντας να αναχαιτίσει το μεταναστευτικό ρεύμα που παρασύρει τους κατοίκους της στην Αθήνα, στις ΗΠΑ, στον Καναδά και την Αυστραλία. Έτσι, το 1934, έχουμε την ίδρυση της Ένωσης Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου. Μια νέα εποχή για την οινοπαραγωγή και το οινεμπόριο αρχίζει. Υπό την αιγίδα της Ένωσης Οινοποιητικών Συνεταιρισμών ξεκινά η συστηματική εμπορευματοποίηση του κρασιού και εφαρμόζονται νέες τεχνικές μέθοδοι για την αναβάθμιση της ποιότητάς του.

Το κρασί της Σάμου από πολύ νωρίς, ήδη από τον 18ο-19ο αι., είχε γίνει γνωστό με το όνομα του τόπου καταγωγής του. Από το 1970, όμως, αναγνωρίστηκε και νομοθετικά η ονομασία προέλευσης ΣΑΜΟΣ και καθορίστηκαν οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν τα κρασιά της Σάμου για να κυκλοφορούν στην αγορά εμφανιζόμενα με το όνομα Σάμος γραμμένο στην ετικέτα τους. Η ένταξη της χώρας μας στην ΕΟΚ συνοδεύτηκε από ένα πλήθος κανονισμών και αποφάσεων, που όχι μόνο αναγνωρίζουν το κρασί ΣΑΜΟΣ ως «Οίνο Ποιότητας που Παράγεται σε Καθορισμένη Περιοχή», αλλά παρέχουν και οικονομικά κυρίως κίνητρα για την αύξηση της παραγωγής του.

Ένωση Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου

Η ΕΝΩΣΗ Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου δημιουργήθηκε το 1934 με το νόμο 8065 και αποτελείται από 25 πρωτοβάθμιους τοπικούς συνεταιρισμούς (αρχικά ήταν 26). Τα φυσικά μέλη των συνεταιρισμών ξεπερνούν τις 4.000. Οι πρωτοβάθμιοι συνεταιρισμοί συμμετέχουν στην ΕΟΣΣ με αντιπροσώπους, αναλογικά με τον αριθμό των μελών τους. Η ΕΟΣΣ διαθέτει δύο σύγχρονα οινοποιεία, στο Μαλαγάρι και στο Καρλόβασι, συνεχώς εξοπλιζόμενα και ανανεούμενα τεχνολογικά. Απασχολεί 130 περίπου άτομα και συγκεντρώνει, οινοποιεί και εμπορεύεται το σύνολο της παραγωγής κρασιού στο νησί. Παράλληλα, διαθέτει 2 σύγχρονα σούπερ μάρκετ και επίσης ασχολείται με διάφορες προμηθευτικές εργασίες (φυτοφάρμακα, λιπάσματα, ζωοτροφές, μηχανήματα, κ.λπ.). Ο μέσος όρος της ετήσιας παραγωγής κρασιού ανέρχεται σε 8-8,5 εκατ. λίτρα διαφόρων τύπων.

Το μεγαλύτερο μέρος των οίνων αφορά οίνους Ονομασίας Προελεύσεως Ελεγχόμενης ΣΑΜΟΣ (80%) περίπου. Η ΕΟΣΣ είναι κατά κύριο λόγο εξαγωγική οινοποιία, αφού πάνω από το 75% της παρα-

Ένωση Οινοποιητικών Συνεταιρισμών Σάμου. Το συμβούλιο του 1935, που αποφάσισε ότι η οινοποίηση της σοδειάς και η διακίνηση του κρασιού πρέπει να γίνεται από την Ένωση και μόνο, και κατάφερε να πουλήσει τη σοδειά της χρονιάς χωρίς τη μεσολάβηση των εμπόρων.

γωγής της διατίθεται στο εξωτερικό. Η κύρια αγορά της είναι η Γαλλία, στην οποία κάθε χρόνο εξαγονται περισσότερα από 4.500.000 λίτρα. Με δεδομένο ότι η Γαλλία αποτελεί την πλέον ανεπτυγμένη οινική αγορά, στην οποία πολύ δύσκολα διατίθενται οίνοι άλλων χωρών, εύκολα συμπεραίνει κανείς ό-

τι τα κρασιά της Σάμου είναι εξαιρετικής ποιότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι επί αιώνες αποτελούν τον πρεσβευτή της ελληνικής οινοποιίας στις διεθνείς οίναγορές, κυκλοφορώντας επώνυμα (σαν ΣΑΜΟΣ) πολύ πριν καθιερωθούν τυπικά οι οίνοι Ονομασίας Προέλευσης. Όμως και τυπικά είναι οι

πρώτοι ελληνικοί οίνοι, στους οποίους αναγνωρίστηκε η Ονομασία Προέλευσης (Β.Δ. 680/1970).

Εκτός της Γαλλίας, σήμερα εξαγονται σε πλήθος άλλων χωρών όπως: Γερμανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Σουηδία, Αυστρία, Αγγλία, Ισπανία, Ιταλία, Ελβετία, ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία, Ιαπωνία, κ.α.

Τρεχαντήρια, περάματα, βαρκαλάδες

Στους ταρσανάδες της Σάμου ναυπηγήθηκαν αναρίθμητα παραδοσιακά ξύλινα σκαριά

Της **Ελσας Χίου**

Η ΝΑΥΠΗΓΙΚΗ τέχνη, τόσο παλιά όσο κι ο κόσμος, άκμασε στη Σάμο από τα αρχαία χρόνια, για να μας παραδοθεί ξαναγεννημένη σαν αναγκαιότητα τον 18ο αιώνα. Οι νησιώτες, αρνούμενοι για αιώνες τη θάλασσα από το φόβο των πειρατών και το δέος του άγνωστου, ξαναεπιστρέφουν και αφήνονται στην κουβαλήτρα περιπέτειά της. Κάποιος Αλέξιος Ράπτης, σύμφωνα με τον ιστορικό Σταματιάδη, ναυπήγησε πρώτος, γύρω στα 1720, ένα μαρτίγο στον Μαραθόκαμπο Σάμου, φέρνοντας μαστόρους από την Πάτμο. Οι περιοχές που οργανώθηκαν οι ταρσανάδες είναι μικρολίμανα θαλασσιών οικισμών ή προσηγνεμοί κόρφοι κοντά σε δασωμένες περιοχές, για την ευκολία της ξύλευσης. Είναι ορατά ακόμα τα ίχνη από τους λεγόμενους σύρτες, στα δάση. Ιχνη από γδαρμένα μονοπάτια παράλληλα με τις διευθύνσεις των χειμάρρων ή διασχίζοντα απότομες κατηφορίες προς τη θάλασσα. Οι σύρτες ήταν οι δρόμοι των βουβών. Των πευκίτικων κορμών, που εργάτες έμπειροι στην τέχνη του μπαλτά «ξεγύριζαν» τους φρεσκοκομμένους κορμούς, τετραγωνίζοντας το κοίλο σχήμα τους.

Τα πεύκα της Σάμου με τις χοντρές διακλαδώσεις παρείχαν έτοιμα τα στραβόξυλα για τις πόστες κι ένα ξύλο άσηπο, ποτισμένο με ρετσίνη, ανθεκτικό και υπάκουο. Το ρετσίνη ανέβαζε την κατασκευαστική ποιότητα της τραχείας πεύκης της Σάμου, που ήταν περιζήτητη και τροφοδοτούσε όλα σχεδόν

20 Φεβρουαρίου του 1911 και στο Βαθύ της Σάμου χιονίζει. Στο λιμάνι του είναι αραγμένα διάφορα είδη πλοίων σκαρωμένα στους ταρσανάδες του νησιού (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

τα ναυπηγεία της Ελλάδας.

Ο ταρσανάς ήταν ένας χώρος με τους δικούς του κώδικες, τη δική του ιδιαίτερη γλώσσα. Αποτελούσε ζωτικό κομμάτι της τοπικής κοινωνίας με τους καημούς του, τους πόνους του, το μεγαλείο του, τους εξευτελισμούς του, τις φοβέρες και τις χαρές του. Στον ταρσανά διδασκόταν η υπευθυνότητα του τεχνίτη. Κι αυτοί οι караβοτεχνίτες υπηρέξαν από τους πιο υπεύθυ-

νους ανθρώπους που γεννιούνται στη γη. Σήκωναν την ευθύνη της ζωής και του θανάτου, τη δοκιμασία της θάλασσας που περίμενε να κρίνει την αντοχή των σκαριών τους, περνώντας τα απ' τα σαράντα κύματα. Και τότε βοηθός είναι ο Θεός, μαζί με τα ξόρκια του κακού. Οι ναυπηγοί ήταν προληπτικοί. Όταν σκάρωναν την καρίνα και τα ποδοστάματα, έπρεπε να καρφωθεί ένας πάσσαλος κόντρα

στο πλωριό ποδόσταμο, για να συγκρατεί τον σκελετό. Αυτός που κάρφωνε τον πάσσαλο έπρεπε να έχει τον ήλιο καταπρόσωπο, να μην του ρίχνει τη σκιά του. Θεωρούνταν μεγάλη κακοσημαδιά να καρφώσει τον ίσκιο του στο σκαρωμένο σκάφος. Ποτέ δεν πήγε καλά το καΐκι μ' έναν καρφωμένο ίσκιο ανθρώπου κατάπλωρα. Όταν βούλιαζαν περισσότερα από δύο

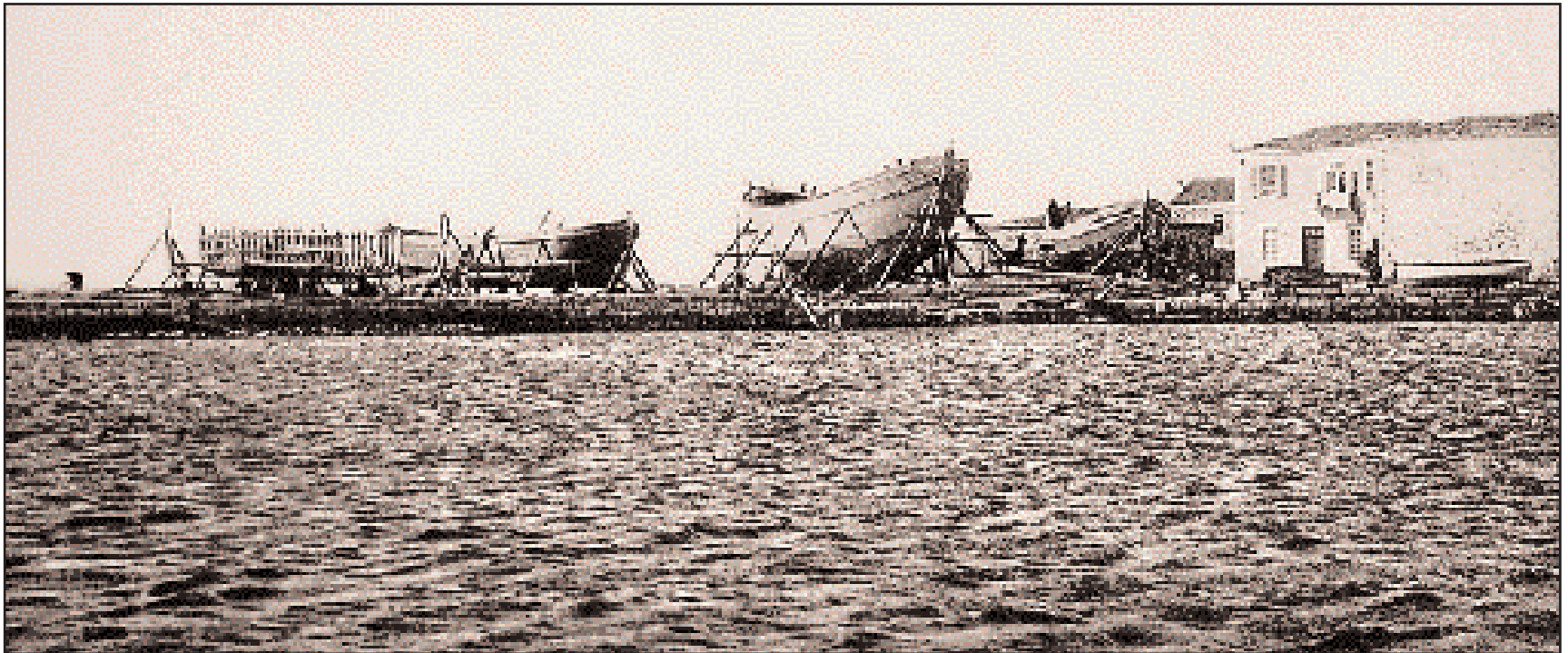
Συνέχεια στην 20η σελίδα

Το σκάρωμα ενός βαρκαλά στο ναυπηγείο των Πάχων στο Τηγάνιο (Πυθαγόρειο), στο Μεσοπόλεμο.

Το λιμάνι του Πυθαγόρειου με ιστιοφόρα και ένα ατμόπλοιο. Στο βάθος διακρίνεται το ναυπηγείο με ένα πέ-ραμα στα σκαριά και το στήσιμο των νομέων ενός άλλου σκάφους (φωτ.: Αρχείο Μουσείου Μπενάκη, από την έκδοση «Παραδοσιακή ναυπηγική στο Αιγαίο, Ταρσανάδες και σκαριά» του υπουργείου Αιγαίου).

Ο ταρσανάς του Ραφαλιά στο Τηγάσιο (Πυθαγόρειο). Στη μέση διακρίνεται η ναυπήγηση ενός μεγάλου περάματος, 1910. Συλλογή Πνευματικού Ιδρύματος Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου».

Συνέχεια από την 19η σελίδα
καΐκια του ίδιου πρωτομάστορα λέγανε πως είχε φαρμακωμένο σκεπάρνι, γι' αυτό στο επόμενο σκαρί του, την πρώτη σκεπαρνια την έριχνε άλλος, γουρλής πρωτομάστορας. Οι μαστόροι βλαστημούσανε άγρια την ώρα της αναποδιάς. Τη μόνη βλαστήμια που δεν ξεστόμιζαν ποτέ ήταν το «άντε πνίξου». Αυτή η κατάρα δεν ξεστομίζεται ποτέ στα θαλασσοχώρια. Η δουλειά στον ταρσανά ήταν σκληρή και βαριά. Μόχθος και πόνος το χειροπρίονο, η σκεπαρνια, το ροκάνι, το σκυφτό πελέκημα πάνω από τον μούρσο. Ο ταρσανάς ήταν η караβάνα που έθρεψε τον κοσμάκη ως τη δεκαετία του '60. Το καταφύγιο ενός εργατικού λαού, που συνέθετε μια αλυσίδα επαγγελματιών με βασικές αλληλεξαρτήσεις. Υλοτόμοι, μουλαράδες, μπαλατζήδες, караβο-

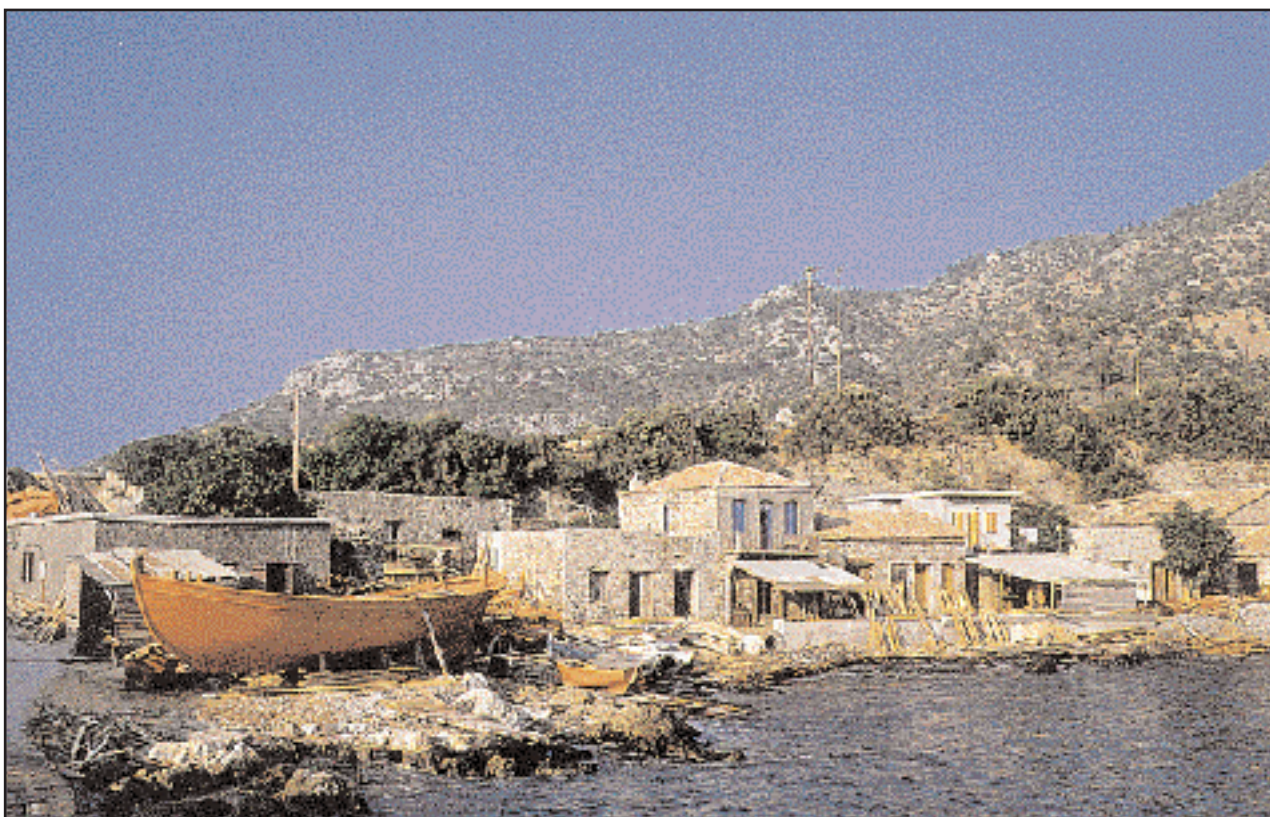
μαραγκοί, караβοκύρηδες, καπεταναίοι, ψαράδες, καϊκτοήδες, καλφάδες, έμποροι. Αιώνες αυτός ο σύνδεσμος επαγγελματιών χάριζε μια ζωτική κινητικότητα στο νησί, διαμορφώνοντας την ιδιαίτερη τοπική ιστορία και οικονομία. Τα σκάφη που τελείωναν στον ταρσανά επανδρώνονταν συνήθως από τους ίδιους τους караβομαραγκούς, που ήταν συγχρόνως μαστόροι και ναυτικοί.

Τα περισσότερα σκαριά που ναυπηγήθηκαν στους ταρσανάδες της Σάμου ήταν τρεχαντήρια, περάματα, караβόσκαρα, βαρκαλάδες κι ανεμότρατες. Από την πρώτη δεκαετία μετά τον πόλεμο, η κυριαρχία των μεγάλων ξύλινων σκαφών ξεπέφτει. Ένα ένα τα μεγάλα παραδοσιακά ξύλινα σκαριά εξαφανίζονται. Οι ταρσανάδες ως τη δεκαετία του '60 επιβιώνουν με παραγγελίες ψαράδικων, τρεχαντηριών,

τρατών, με μπόπηδες και βάρκες. Η δόξα του ταρσανά κρατάει λίγο ακόμα. Μικρά κομψά καΐκια πέφτουν στη θάλασσα ως τη δεκαετία του '70. Η καθέλκυση του τελειωμένου σκαριού είναι η πραγματική δόξα και γιορτή του ταρσανά. Τα «γκητήματα», από το σκουντώ, σήμαιναν εκτός από το βάφτισμα της καθέλκυσης, πράξη και τελετή εξαγνισμού και μισεμού, με τις ψαλωδιές, τις ευχές του αγιασμού, τα μουσικά όργανα, το γλέντι του ναυτοκόσμου. Το τελειωμένο σκάφος πάνω στα βάζια, με τα στρωμένα φαλάγγια στο πέρασμά του, τα σόκορα δεμένα πάνω του, κι όλα στη θέση τους, σφίνες, τάκοι, караμάνια και χέρια –πολλά χέρια. Κύριο πρόσταγμα το «λάσκα» και «βίρα». «Νέτα» και «αγάντα». «Ισα» και «κάργα». «Δώσε ντάνο», «μάνια» και «βάρδα». Και τελευταία προσταγή: «Φόρα βόλ-

τα». Το σόκορο λύνεται. Το σκάφος χύνεται σαν χέλι στη θάλασσα. Λένε πως την ώρα που γλιστράει κάνει ένα περίεργο τρίξιμο. Είναι το μήνυμα του σκαριού στον πρωτομάστορά του. Τον κλάνει, λένε. Του λέει «δεν σ' έχω ανάγκη πια. Λευτερώθηκα από τα χέρια σου. Ανήκω στη θάλασσα. Βρήκα τον προορισμό μου». Το καΐκι είναι πια ζωντανή ύπαρξη, με θέση ανάμεσα στα θαλασσινά πλάσματα. Απόκτησε υπόσταση και ψυχή. Μ' αυτόν τον τρόπο έπεσαν αναρίθμητα σκαριά από τους ταρσανάδες της Σάμου, που το καθένα μαρτυρούσε με την αρμονία των γραμμών του την ξεχωριστή προσωπικότητα του μάστορά του. Είχε την αμίλητη φωνή που διαλαλούσε τη χάρη, το μεράκι και την καλλιτεχνική ευαισθησία του ασπούδαχτου τεχνίτη που το έχτισε.

Σήμερα οι ταρσανάδες της Σάμου είναι πια παρελθόν. Απομένει ένας και μοναδικός στον κολπίσκο του Αγίου Ισιδώρου, ο τελευταίος στο Αιγαίο, που πασχίζει να επιβιώσει φτιάχνοντας ψαράδικα τρεχαντήρια. Η εποχή μας διαλύει αυτό που η ιστορία είχε αδιάσπαστα ενώσει. Ανθρώπους, επαγγέλματα, νησιώτικο πολιτισμό, σύστημα συμβόλων και αξιών. Τα καΐκια επιδοτούνται όχι για να ταξιδέψουν, αλλά για να αποσυρθούν και να προιονιστούν σε δημόσια θέα. Το ένα μετά το άλλο τα σκαριά θυσιάζονται στη σφαγή του εκσυγχρονισμού. Η ναυπηγική τέχνη ψυχορραγεί. Τα τελευταία ξύλινα σκαριά, έτοιμα για καθέλκυση, περιμένουν μάταια αγοραστή στην ακρογιαλιά του Αγίου Ισιδώρου, που επιμένει να αναβιώνει την πατροπαράδοτη τέχνη μέσα από την τραγική προσπάθεια μιας χωρίς ελπίδα επιβίωσης. Η προαιώνια ναυπηγική τέχνη των ξύλινων σκαριών τελειώνει στις μέρες μας, που οι λέξεις για αξίες και πολιτισμό ηχούν τόσο ερημικές πάνω από τις άδειες θάλασσες του Αιγαίου, που αναρριγούν καλώντας μέσα τους τα σπαράγματα των προιονισμένων σκαριών τους.

Οι τελευταίοι ενεργοί ταρσανάδες της Σάμου, στον Αγιο Ισιδωρο (φωτ.: Κ. Α. Δαμιανίδης).

Η σαμιακή βυρσοδεψία

Αναπτύχθηκε κυρίως στο Καρλόβασι και το Βαθύ και συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη της νήσου

Της **Γιώτας Τσέλαλη**

Ιστορικού τεχνών, αρχαιολόγου

Γοργύρα: «Εις πεδιάδα αρκετά ευρεία και τερπνήν διαρροεμένη υπό δύο χειμάρρων είναι εσπασμένα τα τρία χωριά, φέροντα το όνομα Καρλόβασι».

Η ΣΑΜΟΣ φιλοξένησε τη βυρσοδεψία κυρίως στο Καρλόβασι και στο Βαθύ σε μια μακρά και νευραλγική χρονική περίοδο. Τόνισε έτσι και ανέπτυξε παράλληλα την τοπική και αιγαιακή οικονομία στη μακρά πορεία και διάρκεια ζωής του μεσογειακού χώρου και έπαιξε διαμεσολαβητικό ρόλο στη μεταπρατική οικονομία του νησιού, κυρίως στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Συντήρησε και ανέπτυξε ντόπιους και ξένους πληθυσμούς, που κατά καιρούς φιλοξένησε στη γη της, ανάλογα με τη χρονική ιστορική συγκυρία. Ανέπτυξε την οικονομία του νησιού στην περιφέρεια, ενώ ενίσχυσε τις εμπορικές σχέσεις χωριών, νησιών και κατοίκων, εκ της γεωγραφικής και ιστορικής θέσεώς της. «Περιφέρειαι εν αις το πρώτον συμβαίνει ήτοι δυνάμεναι να χαρακτηρισθώσιν ως κέντρα βυρσοδεψικά τόσοσιν υπό έποψιν αριθμού εγκαταστάσεων όσον και υπό έποψιν ποσού παραγωγής είναι: Η Σάμος αριθμούσα περί τα 45 βυρσοδεψεία, η Χίος περί τα 30, η Σύρος περί τα 10, αι Αθήναι και ο Πειραιεύς μετά των περιχώρων ομού περί τα 40...».

Τα πρώτα σαμιώτικα βυρσοδεψεία

«Τα Καρλοβάσια επιβλητικήν παράταξιν κατά μήκος της παραλίας των και πέραν αυτής στη συνοικία Μανωλέικα 7.000-8.000 κατοίκων ίδρυσαν και εθεμελίωσαν την βιομηχανίαν αυτήν, η οποία τόσοσιν ευεργετική υπήρξεν όχι μόνον στα Καρλοβάσια αλλά και σ' όλη τη Σάμο και την εν γένει εθνική οικονομία». Πρώτος, σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Γ. Κεντούρη στο έργο του «Η βυρσοδεψία των Καρλοβασιών», έκαμε βυρσοδεψείο στο Καρλόβασι προ 130 και πλέον ετών, ο Παναγιώτης Βάσος, καταγόμενος από το Αργος της Πελοποννήσου. «Εγκατεστάθη αρχικώς στα Κουτέικα, όπου κατασκεύαζε ο ίδιος επί τόπου, κατά τον τότε γνωστόν τρόπον τα δέρματα που του εχρειάζοντο διά το επάγγελμά του. Ηταν επιδιορθωτής υποδημάτων. Μετεγκατεστάθη στο Καρλόβασι, ίδρυσε βυρσοδεψείο και επεδόθη αποκλειστικά στη βυρσοδεψία». Τον Π. Βάσο μιμήθηκαν και άλλοι Καρλοβάσιοι, οι Ηλίας Βλιάμος, Παν. Δούκας και Κων. Κατεβαίνης, οι οποίοι ίδρυσαν βυρσοδεψεία, τα οποία την εποχή εκείνη κατατάσσονταν μεταξύ των τελειότερων όχι μόνον της Ανατολής αλλά και άλλων προηγμένων βιομηχανικά χωρών. Το έτος 1890 αποτελεί σταθμό στην ε-

Απόψεις από το Καρλόβασι (πάνω) και το Βαθύ της Σάμου (κάτω) σε καρτ ποστάλ των αρχών του αιώνα, την περίοδο που στις δύο πόλεις λειτουργούσαν πολλά βυρσοδεψεία (Συλλογή Μ. Σταυρινού).

ξέλιξη της βυρσοδεψίας στο Καρλόβασι. «Εκ των βυρσοδεψείων της νήσου Σάμου (συγκεντρωμένων πάντων εν Καρλοβασιόις) ανερχομένων εις 43, μηχανοκίνητα είναι 14 με σύνολον κινητηρίου δυνάμεως 550 ως έγγιστα ίππων. Τα λοιπά 20 στερούνται κινητηρίου δυνάμεως. Η σημερινή αξία των εγκαταστάσεων όλων ομού ανέρχεται εις δραχμάς 30 εκατ. περίπου». «Το εις την βυρσοδεψίαν απασχολούμενον εργατικόν

προσωπικόν υπολογίζεται σήμερα εις 2.200. Εξ αυτών περί τους 320 απασχολούσι τα βυρσοδεψεία της Σάμου...».

Τα βυρσοδεψεία στον 20ό αιώνα

«Παραγωγή 1928: 7.000 τόννοι δέρματα χονδρά, 1.800 τόν. δέρματα λεπτά, συνολική αξία 975 εκατ. δραχμές. Η Σάμος παράγει περί τα 24%

της όλης παραγωγής...». Βυρσοδεψεία: Ηρακλ. Τσαλαπατάνης, Ευαγ. Καταβαϊνίδης, Π. και Δ. Καταβαϊνίδης, αδελφοί Μόρτη, Ευαγ. Αιγινίτης, Γ. Χουβαρδός, Δημ. Ιγγλέζης, Σταύρος Νικολάου, Γ. Χατζηγιάννου, Π. Κ. Κατεβαίνης, Χρ. Παπουτσίδου, Δ. Π. Λούκα και Υιοί, Ευάγγελος Κ. Κατεβαίνης, Ηρακλής Ν. Τσαλαπατάνης, Αναστ. Α. Κατεβαίνης, Στέφανος Λυμπέρης και Υιοί, Σαράντος
Συνέχεια στην 22η σελίδα

Εντοιχισμένη πλάκα στο βυρσοδεψείο του Απ. Παριανού με σήμα το «φλεσομάχαιρο» (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

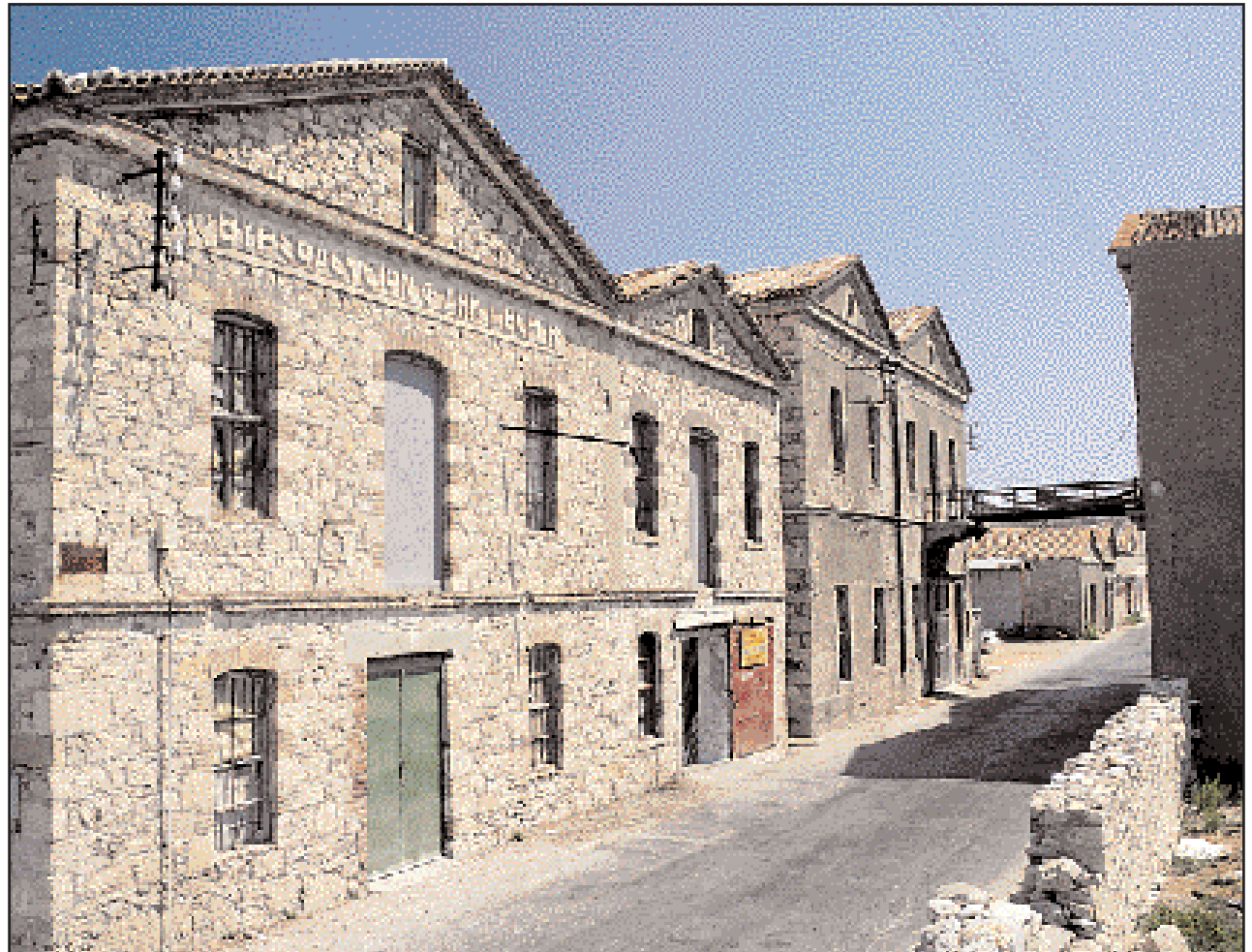
Συνέχεια από την 21η σελίδα

Τσαλαπατάνης, Σταύρος Α. Χουβαρδός, Γεώργιος Α. Χουβαρδός, Αθανάσιος Κομνηνός, Κωνσταντίνος Ταλαμβέκος, Κωνσταντίνος Χριστ. Μανταφούνης κ.ά. «Το εξαγωγικό εμπόριο περιλαμβάνει κατεργασμένα δέρματα (1.272.000) οκάδες.

Η βιομηχανία είναι οπωσούν ανεπτυγμένη. Λειτουργούν 4 καπνοβιομηχανικά εργοστάσια, ένα ηλεκτροφωτισμού, 38 βυρσοδεψεία, τα 20 ατμοκίνητα. Εργαζόμενοι 800 εργάτες κατεργάζονται χονδρά δέρματα κ.ά. παράγουν το 1/5 της βιομηχανικής βυρσοδεψικής παραγωγής εν Ελλάδι».

«Η σαμιακή βυρσοδεψία αποτελεί σπουδαιότατο κεφάλαιο στην όλη οικονομία του τόπου. Ανέλαβε πλήρως από την κρίση του 1929-30, παρά τους περιορισμούς και τις δυσχέρειες των εισαγωγών. Οι περιορισμοί αυτοί επιβαρύνονται με τα πολλαπλά έξοδα μεταφορών, πέρα αυτών των ποικίλων τοπικών φόρων, ενισχυμένων με τη δημοτική φορολογία “τα διαπύλια” Πειραιώς και Αθηνών, κέντρα διά των οποίων γίνεται πλέον η διακίνηση όλων των προϊόντων της τοπικής βιομηχανίας. Η φορολογία αυτή, δρχ. 5/οκά, εισπράττεται από το δήμο Αθηναίων διά τα κατεργασμένα δέρματα των επαρχιακών βιομηχανιών».

Ο φόρος αυτός αποτέλεσε μια από τις αιτίες μεταφοράς των βιομηχανιών από την περιφέρεια στο κέντρο. Οι περιορισμοί τέθηκαν αργότερα και δυσμενώς για την οικονομία του νησιωτικού χώρου στο πλαίσιο των μεταφορών. Για τη Σάμο οι συνθήκες ήταν ανάλογες, δεδομένου ότι το είδος αυτό αντιπροσωπεύει το μισό και πλέον των όρων εξαγωγών στο εσωτερικό από απόψεως αξίας και σαφώς αποτελεί το κύριο βιομηχανικό προϊόν και οικονομικό παράγωγο. Η παραγωγή δεν υπερβαίνει τις απαιτήσεις των παραγγελιών, συνεπεία των περιοριστικών επί της εισαγωγής μέτρων, έτσι δεν υπάρχουν τα μεγάλα εκείνα αποθέματα, τα οποία θα εξασφάλιζαν άλλες οικονομικές σταθερές. Μοιραία η Σάμος ακολούθησε τη διαπάλη περιφέρειας-κέντρου, που η παραγωγή οικονομικών σχέσεων υπαγορεύει. Η αποδόμηση του βιομηχανικού ιστού ενισχύθηκε ακολουθώντας τη μεταπολεμική συγκυρία και τις συνθήκες έτσι όπως διαμορφώθηκαν. Η εικόνα του έρημου χώρου, ως σημερινή παρυστασιακή, αφορά πλέον όχι την παραδοσιακή εικόνα αλλά μια ενδιαφέρουσα βιομηχανική κτιριακή σύνθεση με αρχιτεκτονικές και μεταλι-

Ο δρόμος των ταμπάκικων στο Καρλόβασι. Διακρίνονται τα βυρσοδεψεία του Δημ. Βεργή και του Απόστ. Καραγιάννη (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

Το ρηγμαγμένο ταμπάκικο του Νικολάου στο Καρλόβασι. Σε πρώτο πλάνο, οι δεξαμενές («λίμπες») πλύσης των δερμάτων (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

τουργικές ιδιαιτερότητες και ενδεχόμενες πολιτισμικές αξιοποιήσεις. Πρόκειται για έναν οργανωμένο σε σχέση με έναν προϋπάρχοντα χώρο όπου εγγράφεται η ιστορική ανθρώπινη πορεία και προδιαγράφεται από αυτήν. Είναι η ιστορία της «μάγκας», απείκασμα μνήμης των συνθηκών ζωής των ανθρώπων, που γενιές δούλεψαν για το μεροκάματο βουτιά, για τις πέτρες των κτιρίων, στο τέλος της ημέρας.

Βιβλιογραφία

1. Επαμ. Σταματιάδη, «Σαμακά» 1886, τόμος Δ'.
2. Ημερολόγιον και οδηγός της Σμύρνης, πόλεων και νήσων του έτους 1889. Έτος Β', Δεκέμβριος 1888.
3. Επετηρίς της ηγεμονίας Σάμου, Επαμεινώνδου Ι. Σταματιάδου, Ηγεμονικό τυπογραφείο, Σάμος 1875 ως 1899.
4. Νόμος με αριθμό 715 «περί προστασίας εμπορικών, βιομηχανικών, κ.λπ. σημάτων» της 11ης Δεκεμβρίου 1895.
5. Εφημ. «Εννομία», αρ. 134, 144, 154, 203, 208, 244, 250. 1897-1900.
6. Καταστατικό Αδελφότητας Βυρσοδεψών Καρλοβάσου «Προφήτης Ηλίας», 1899.
7. Πρακτικό εκλογής Δ.Σ. Αδελφότητας Βυρσοδεψών Καρλοβάσου «Προφήτης Ηλίας», Η.Δ.Γ. 2/1 1899.
8. Διάταγμα Η.Δ.Γ. αρ. 115, επικυρώσεως καταστατικού αριθμ. 346, 19 Μαΐου 1899.
9. Εφημερίς της Ηγεμονίας Σάμου, 7 Σεπτεμβρίου 1899.
10. Ιστορικό Αρχείο Σάμου (Ι.Α.Σ.) Εγγραφα ΗΔΓ 2/1 1899-1912.
11. Εκθέσεις και πορίσματα του νπ. Εθνικής Οικονομίας 1931. Κ. Αργυρός «Αι βιομηχανίαι κατεργασίας δερματος».
12. Περιοδικό «Εργατική Ελλάς», τ. Β', τεύχος 44, 1η Μαρτίου 1939.
13. Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, Οδηγός Ελληνικών Βιομηχανιών, 1942.
14. Εκθεσις κινήσεως εμπορίου, βιομηχανίας, γεωργίας νήσου Σάμου, Πυθαγόρου Π. Σιδέρη, 1936.
15. Υπ. Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή 1920, Βιοτεχ. και Βιομηχ. Επιχειρήσεων, 1926.

Καπνά και σιγαρέτα

Ο καπνός, μοχλός της οικονομικής ευρωστίας της Σάμου έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Χρωμολιθόγραφο επικάλυμμα χάρτινης κασετίνας τσιγάρων του καπνεργοστασίου Στ. Κ. Στεφάνου, στον Λιμένα Βαθούς, (συλλογή Ντίου Θ. Κόγια).

Ανάπτυγμα πακέτου τσιγάρων της καπνοβιομηχανίας Μ. Καραθανάση στο Βαθύ. Ηγεμονική περίοδος, (συλλογή Ντίου Θ. Κόγια).

Της Πηνελόπης Γιακουμάκη

ΣΤΗ Σάμο οι γεωργοί, περιορισμένοι στα στενά όρια του νησιού τους, ακολουθούν «πιστώς τα πάτρια» και επιδίδονται στην αμπελοκαλλιέργεια. Το 1873, η φυλλοξήρα καταστρέφει σοδειές και φυτά, προκαλώντας βίαιη ανατροπή των πολύχρωμων συνθηκών. Αναγκαστικά δοκιμάζονται άλλες καλλιέργειες, κυρίως ειδών διατροφής, οι οποίες λόγω της ιδιαιτερότητας της γης δεν έχουν την αναμενόμενη απόδοση.

Πρωτοπόροι καπνέμποροι, ο Αλέξανδρος Πασχάλης, οι αδελφοί Καραθανάση, ο Γεώργιος Νέγρης δοκιμάζουν τις καπνοκαλλιέργειες. Ο δρόμος για μια καλύτερη τύχη του νησιού ανοίγει. Οι αρχικά καλλιεργούμενες ποσότητες είναι μικρές, για τοπική μόνο κατανάλωση και σε πολύ χαμηλές τιμές. Το 1898, φθά-

νουν στη Σάμο από τη Ν. Εφεσο, ο Αλέξανδρος Συννεφιάς –αργότερα αντιπρόσωπος της Reemtsma Tobacco Company– και ο Γεώργιος Σεϊρλής. Γνώστες των μυστικών του καπνού και του καπνεμπορίου, φέρνουν καπνόσπορο από τη Ν. Εφεσο και καλλιεργούν καπνά τύπου μρωδάτων της περιφέρειας Σμύρνης.

Το 1902, ευφυής εμπορικός ελιγμός του Δημήτριου Σούτου, εισαγωγέα και μεταπωλητού σε άλλα νησιά καπνών Σαμψούντος, σηματοδοτεί το ξεκίνημα μιας ευτυχούς εμπορικής περιόδου για το νησί. Έχοντας διατελέσει χαρμαντζής στη Μ. Ασία και εκτιμώντας την εκλεκτή ποιότητα των σαμιώτικων καπνών, καταφέρνει να πείσει τους μεγάλους εργοστασιάρχες της Αιγύπτου (Τσανακλή, Μελαχροινό και άλλους) να αντικαταστήσουν μεγάλη μερίδα των σμυρνέικων εισαγόμενων καπνών

Η μεγάλη βιομηχανία σιγαρέτων του Αλέξανδρου Πασχάλη στο Βαθύ της Σάμου, (συλλογή Μ. Σταυριανού).

τους με τα εξίσου εκλεκτά σαμιώτικα. Αρχικά η απορρόφηση της παραγωγής γίνεται σχεδόν αποκλειστικά από τα εργοστάσια του Τσανακλή, μέσω του Δημ. Σούτου. Εκατοντάδες οκάδες παράγονται. Η φήμη των σαμιώτικων καπνών κάνει το γύρο του κόσμου. Το ρουμανικό και το αυστριακό μονοπώλιο καπνού, η Γερμανία, η Ρωσία και όλα τα ευρωπαϊκά μονοπώλια εισάγουν καπνά Σάμου. Παράλληλα με τις εξαγωγές φύλλων καπνού σε πακέτα, αναπτύσσεται η τοπική βιομηχανία χειροποίητων τσιγάρων. Ηδη από το 1875, ο Αλ. Πασχάλης μεταποιεί τον καπνό σε τσιγάρα. Επί ειδικού καθεστώτος της Ηγεμονίας χιλιάδες σιγαροποιοί εργάζονται στα καπνεργοστάσια. Από το καπνοπωλείο του Αλ. Πασχάλη, τα πρώτα χειροποίητα τσιγάρα, ακολουθώντας το δρόμο των αυστριακών πλοίων, φθάνουν στις αγορές της Ευρώπης, της Κίνας, της Ν. Αφρικής και του ιαπωνικού μονοπωλίου. Σύντομα κι άλλα ονόματα εξαγωγέων προστίθενται σε αυτό του Πασχάλη: Καραθανάσης, Στεφάνου, Πανέρης, Αποστόλου, Περγίκης, Ανδρικήδης, Ιγγλέσης, Σταματάκης, Βαφειάδης, Χάστας, Βαρελάς, Καστάνης, Αθανασίου, Δημητρίου, Στεφανής, Αγγελίδης, Παπαδόπουλος, Παυλίδης, αδελφοί Μουχαρόπουλοι, Κομιώτης, Χρυσσας... Ένας μακρύς κατάλογος Σαμίων κατασκευαστών περιοδεύει την υφήλιο, πάνω σε όμορφα περιζήτητα κουτιά. Το 1903, η αξία των εξαγωγών ανέρχεται στα 1.400.000 γρόσια.

Το 1905 αρχίζει η ευημερία του νησιού. Από παντού φθάνουν παραγγελίες. Μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, μόνη απρόσιτη αγορά

είναι αυτή της Αμερικής. Ο πόλεμος όμως έρχεται να ανατρέψει το σκηνικό. Το 1912, η ένωση της Σάμου με την Ελλάδα βρίσκει τη σιγαροβιομηχανία σε μεγάλη ακμή. Οι νόμοι και περιορισμοί που ισχύουν στην Παλαιά Ελλάδα, ο ανταγωνισμός των μεγάλων καπνοβιομηχανικών οίκων της Παλαιάς Ελλάδας και οι συνέπειες του πρόσφατου πολέμου, γίνονται αιτία να αρχίσει η παρακμή της περιώνυμης σιγαροβιομηχανίας της Σάμου. Μέχρι το 1920, όλη η παραγωγή της Σάμου απορροφάται από εργοστάσια της Αμερικής. Το 1922 με την καταστροφή της Σμύρνης, την πυρπόληση τεράστιων αποθεμάτων καπνού και τις μετακινήσεις του ελληνικού πληθυσμού στα νησιά, οι αμερικανικές εταιρείες καθιστούν κέντρο αγοράς και επεξεργασίας των καπνών τη Σάμο. Η παραγωγή φθάνει στα 5 εκατ. οκάδες, που το μεγαλύτερο ποσοστό τους μένει για επεξεργασία στη Σάμο, ενώ το υπόλοιπο εξάγεται. Μεγάλες καπναποθήκες, οι οποίες σώζονται μέχρι σήμερα, κτίζονται κατά την περίοδο 1922-1934. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος έρχεται να καταργήσει κάθε εμπορική δραστηριότητα. Τα αποθέματα καπνού διαρπάζονται και οι γεωργοί καταστρέφονται οικονομικά. Η χρυσή πεντηκονταετία, που κανάκεψε το νησί για μισό αιώνα περίπου, χάθηκε ανεπιστρεπτή μεταπολεμικά, αφήνοντάς μας να αφουγκραζόμαστε τις σιωπές των καπναποθηκών της, να περιεργαζόμαστε τα περισωμένα κουτιά της, να ανασκαλεύουμε τις συγκεχυμένες αναμνήσεις των λιγοστών υπερηλίκων που έχουν απομείνει από εκείνη την εποχή.

Δημόσια Βιβλιοθήκη της Σάμου

Το Πυθαγόρειο Γυμνάσιο Σάμου, κτίριο που ανεγέρθηκε το 1882 επί ηγεμονίας Κωστάκη Αδοσίδη, και αποτέλεσε τον πρώτο πυρήνα συγκρότησης δημόσιας βιβλιοθήκης στο νησί (Συλλογή ΓΑΚ Σάμου).

Το κτίριο που στεγάζει (στον πρώτο όροφο) τη Δημόσια Βιβλιοθήκη και (στο ισόγειο) το Ιστορικό Αρχείο Σάμου (Συλλογή ΓΑΚ Σάμου).

Του Χρήστου Λάνδρου

Φιλόλογος

ΣΕ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΟ κτίριο επί της παραλιακής λεωφόρου της πόλης συστεγάζεται η Δημόσια Βιβλιοθήκη με το Ιστορικό Αρχείο Σάμου. Στο ισόγειο το Αρχείο, στον άνω όροφο η Βιβλιοθήκη. Είναι το μοναδικό κτίριο της προκυμιαίας που διασώθηκε από την «τουριστική αξιοποίηση». Πρόκειται για το αρχοντικό του πλούσιου ξυλέμπορου Μιλτιάδη Γεωργίου, χτισμένο το 1893-1895, που κληροδότησε με διαθήκη (1900) στο σαμακό δημόσιο για να γίνει Βιβλιοθήκη.

Η συγκρότηση της Βιβλιοθήκης σχετίζεται με το Πυθαγόρειο Γυμνάσιο. Ο σχηματισμός μιας καλής

βιβλιοθήκης στο Γυμνάσιο ήταν αναγκαίος για τη στήριξή του, όπως τόνισε το 1858 ο γυμνασιάρχης Π.Α. Οικονόμου. Ο αρχικός πυρήνας της συγκροτήθηκε από δωρεές και σιγά σιγά μετεξελιχθηκε σε Δημόσια Βιβλιοθήκη.

Το 1859, ο Σαμιώτης πατριάρχης Ιεροσολύμων Κύριλλος Β', έστειλε αρκετούς τόμους βιβλίων (158) για τη συγκρότηση βιβλιοθήκης. Το ίδιο έκανε ένα χρόνο αργότερα ο ηγεμόνας Μιλτιάδης Αριστάρχης, ο οποίος προσέφερε αξιόλογα βιβλία της προσωπικής του βιβλιοθήκης, και ζήτησε από τη Γενική Συνέλευση να προβλέψει στον ετήσιο προϋπολογισμό ένα ποσό (5.000 γροσίων) για τη Βιβλιοθήκη. Ο εμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης έγινε κυ-

ρίως κατόπιν δωρεών ιδιωτών και ιδρυμάτων από τη Σάμο και την Ελλάδα.

Η Βιβλιοθήκη ανήκε μέχρι το 1881 στη δικαιοδοσία του εκάστοτε γυμνασιάρχου. Εκτοτε ονομάστηκε «Δημόσια» και διευθυνόταν από έφορο Βιβλιοθήκης και του Μουσείου. Εφορος διορίστηκε ο ιστορικός της Σάμου Επαμ. Σταματιάδης, διευθυντής τότε του Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου. Οργανωτής της όμως πρέπει να θεωρείται ο γυμνασιάρχης Αριστομένης Στεργιογλίδης, που της έδωσε βιβλιοθηκονομικό χαρακτήρα και την εμπλούτισε με αρκετά βιβλία. Το 1898, όταν ο Στεργιογλίδης τύπωσε τον πρώτο και μοναδικό κατάλογό της, η Δημόσια Βιβλιοθήκη αριθμούσε 3.752 τό-

μους. Ο διευθυντής της Βιβλιοθήκης ήταν ταυτόχρονα και του Μουσείου, και τα δύο μαζί ήταν υπό την εποπτεία του Γυμνασίου. Αυτή η πρακτική ακολουθήθηκε και την πρώτη εικοσαετία του 20ού αιώνα. Στα χρόνια της Ηγεμονίας δημοσιεύτηκαν νόμοι για την οργάνωση και λειτουργία της: 1560/1905 «περί δημιουργίας βιβλιοθήκης ιδιωτικού δικαίου και πολιτικών επιστημών» και 2182/1909 «περί πλουτισμού και συντηρήσεως της Βιβλιοθήκης».

Το 1917 αριθμούσε περίπου 6.000 βιβλία, ενώ σήμερα υπερβαίνουν τους 20.000 τόμους. Η Δημόσια Βιβλιοθήκη Σάμου έχει χαρακτηριστεί κεντρική, εδώ και μερικά χρόνια δεν έχει διευθυντή, ενώ από πέρσι επιχειρείται η μηχανοργάνωσή της.

Ιστορικό Αρχείο της Σάμου

Του Χρήστου Λάνδρου

Προϊσταμένου ΓΑΚ Σάμου

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ Αρχείο Σάμου αποτελεί εξέλιξη του Δημόσιου Αρχαιοφυλακείου Σάμου που ιδρύθηκε το 1882 από την ηγεμονική διοίκηση με σκοπό να παραλαμβάνει σε τακτά χρονικά διαστήματα και να φυλάσσει σε ιδιαίτερο χώρο τα αρχεία των υπηρεσιών του αυτόνομου κράτους της Σάμου. Το 1912-14, όταν η Σάμος ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος, όλα τα αρχεία της ηγεμονίας περιήλθαν στην αρμοδιότητα του Δημόσιου Αρχαιοφυλακείου, που μεταβλήθηκε σε Ιστορικό Αρχείο. Εκτός των άλλων κατατέθηκαν σ' αυτό οι συμβολαιογραφικές πράξεις (1854-1914) και τα ληξιαρχικά βιβλία δήμων και κοινοτήτων της Σάμου (1855-1932).

Το 1938 συγκεντρώθηκαν στο Ιστορικό Αρχείο μερικές συλλογές «ιστορικών εγγράφων» που αφορούσαν την Επανάσταση του 1821, οι οποίες βρισκόνταν στο Πυθαγόρειο Γυμνάσιο, τη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σάμου και την κεντρική υπη-

Το αίθριο των πρώην επανορθωτικών φυλακών Σάμου, κτίριο που ανεγέρθηκε το 1882, όπου πρόκειται να μεταστεγαστεί το Ιστορικό Αρχείο Σάμου (Συλλογή ΓΑΚ Σάμου).

ρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους. Κατά τη δεκαετία του 1960, παρελήφθησαν μερικά δημόσια αρχεία από τη νομαρχία, το

ΠΙΠΚΑ και τα δικαστήρια.

Σήμερα τα ΓΑΚ Σάμου εντοπίζουν και παραλαμβάνουν δημόσια και ιδιωτικά αρχεία, συλλογές εγγρά-

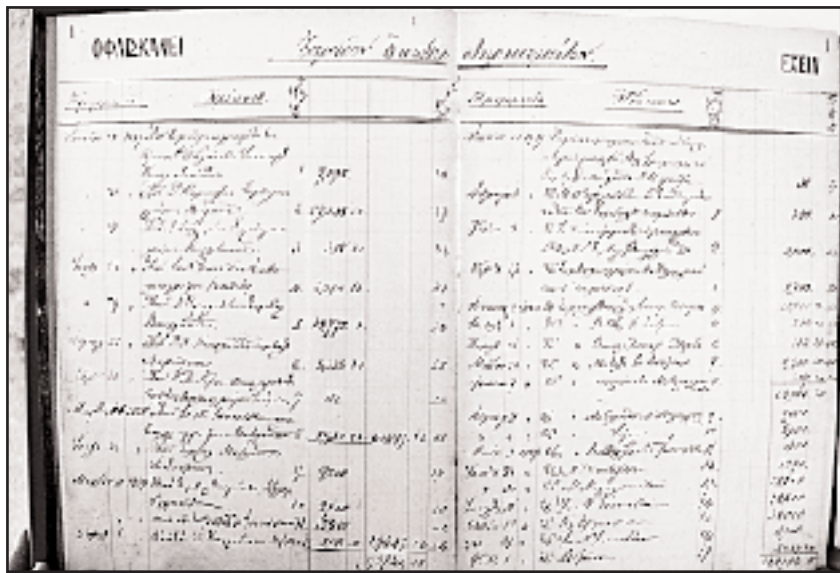
φων και βιβλίων από οικογενειακά αρχεία, φωτογραφίες, αρχιτεκτονικά σχέδια και άλλα, ενώ παράλληλα συγκροτούν οπτικοακουστικά αρχεία προφορικής ιστορίας.

Αρχικά, το Αρχαιοφυλάκειο στεγάστηκε κοντά στο ηγεμονικό Τυπογραφείο στην περιοχή του παλιού νοσοκομείου Σάμου. Αργότερα μεταφέρθηκε στο Πασχάλειο Αρχαιοφυλάκειο, το σημερινό κτίριο Μουσείου, ενώ από το 1952 μεταστεγάστηκε στο ισόγειο της Βιβλιοθήκης, στο αρχοντικό του Μιλτιάδη Γεωργίου, όπου λειτουργεί μέχρι σήμερα. Το Αρχείο πρόκειται να εγκατασταθεί οριστικά στο οκταγωνικό κτίριο των παλιών φυλακών (1882).

Τα Αρχεία Σάμου περιλαμβάνουν 8.000 βιβλία και περίπου 10.000 φακέλους που έχουν ταξινομηθεί σε τρεις ενότητες:

α. **Συλλογές** εγγράφων 18ου και 19ου αιώνα.

β. **Ηγεμονικά Αρχεία** (1834-1912): Υποδιαιρούνται σε επιμέρους ενότητες ανάλογα με τις υπηρεσίες της ηγεμονίας.

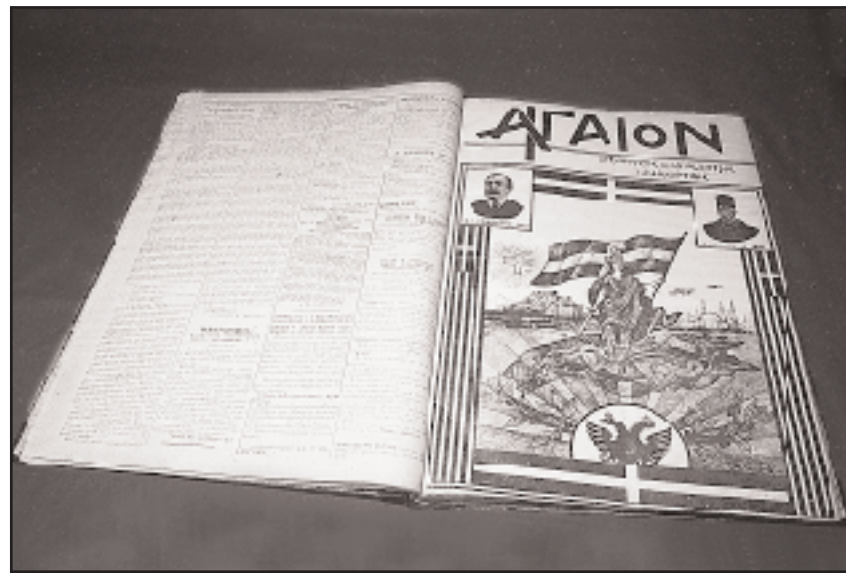

Εσωτερικό από το Βιβλίο Ταμείου Εκπαιστηριασμάτων, 1887. «Οφλισκάνει Έχειν». Ιστορικό Αρχείο Σάμου.

γ. **Νεότερα Αρχεία** (1912 έως σήμερα): Υποδιαιρούνται σε διοικητικά, κοινοτικά, εκπαιδευτικά, δικαστικά, ΝΠΔΔ, εκδοτικά, ιδιωτικά, οπτικοακουστικά, οικογενειακά, φωτοτυπημένα αρχεία.

Οι ταξινομήσεις των αρχειακών

ενοτήτων γίνονται σε διάφορα επίπεδα, γενική, ειδική ταξινόμηση, συνοπτικά, σε βιβλία και φακέλους, αναλυτική ταξινόμηση ανά δέσμη εγγράφων. Για την καλύτερη μηχανοργάνωση και εξυπηρέτηση των ερευνητών εφαρμόζεται ηλεκτρο-

Ιστορικό Αρχείο Σάμου. Εφημερίδα «Αιγαίον». Πανηγυρικό φύλλο με αφορμή την Ένωση της Σάμου με την Ελλάδα.

νικό πρόγραμμα, το Status IQ, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Αιγαίου στο πλαίσιο του προγράμματος «Κιβωτός του Αιγαίου».

Τα ΓΑΚ Σάμου, προσπαθώντας να συμβάλουν στην έρευνα και στην πνευματική ζωή της τοπικής κοινω-

νίας, πέραν της αρχειονομικής τους δραστηριότητας, έχουν οργανώσει εκθέσεις αρχαιακού υλικού και τρία συνέδρια τοπικής ιστορίας, σε συνεργασία με το Δήμο Σαμίων και το Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου.

Ψαλτική παράδοση της νήσου

Του Γιώργου Κ. Αγγελινάρα

Φιλολόγου, μουσικολόγου

ΟΙ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ του σαμιακού λαού στον τομέα της εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής στάθηκαν ιδιαίτερα σημαντικές κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Ο Γρηγόριος Κωνσταντάνης, μαθητής του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος και του Θεοδώρου Φωκαέως, εσφράγισε την ψαλτική παράδοση της Σάμου με τη μακροχρόνια και σοφή διδασκαλία του. Το 1888, η Βουλή των Σαμίων αποφάσισε την ίδρυση και λειτουργία τεσσάρων μουσικών σχολών, μία για την κάθε έδρα των ισάριθμων διοικητικών διαμερισμάτων του νησιού. Ο πρωτοπρεσβύτερος, Κων. Καραχριστοδούλου, διευθυντής της Μουσικής Σχολής Λιμένος Βαθέως, και ο καλλιφωνότατος Ιωάννης Κουκουλής, πρωτοψάλτης Σάμου και μουσικοδιδάσκαλος του Ιεροδιδασκαλείου «Η Ανατολή», ανέδειξαν πάρα πολλούς μαθητές.

Πρωτοψάλτης Αθηνών διετέλεσε ο μετέπειτα Μητροπολίτης Σάμου και Ικαρίας, Αθανάσιος Καποράλης. Ο φιλόλογος Εμμανουήλ Βαμβουδάκης, ο σπουδαιότερος των Σαμίων μουσικοδιδασκάλων, άφησε εποχή ως πρωτοψάλτης και διευθυντής των χορών του Παναγιού Τάφου.

Το 1930, η φωνογραφική εταιρεία Columbia του ανέθεσε την ηχογράφηση τριών δίσκων με εκκλησιαστικούς ύμνους. Στον ιεροδιάκονο Συνέσιο Ψύχα, η Ιερά Επιτοασία του Αγιωνύμου Ορους απένειμε το οφίκιο του πρωτοψάλτη της Αθωνικής Πολιτείας, για την εκπληκτική καλλιφωνία του και την απaráμιλλη μουσική του κατάρτιση. Με τον επίζηλο τίτλο

Ο Εμμανουήλ Βαμβουδάκης (1880-1959) ήταν ο σπουδαιότερος από τους Σάμιους μουσικοδιδασκάλους και διευθυντής των Χορών του Παναγιού Τάφου (φωτ.: Αρχείο Γ. Αγγελινάρα).

«Μουσική Σειρήν, περιέχουσα άσματα ποικίλα το είδος και το μέλος, μελοποιηθέντα υπό του Μουσικοδιδασκάλου Γρηγορίου Κωνσταντά». Μια από τις πολλές μουσικές εκδόσεις που τυπώθηκε, όπως αναγράφεται «εν Σάμω, εκ του τυπογραφείου Πυθαγόρας, 1889» (φωτ.: Αρχείο Γ. Αγγελινάρα).

του Αρχοντα Πρωτοψάλτη του Πατριαρχείου Αντιοχείας και της Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής τιμήθηκαν αντίστοιχα ο Παράσχος Καπλάνης και ο Ματθαίος Ανδρέου.

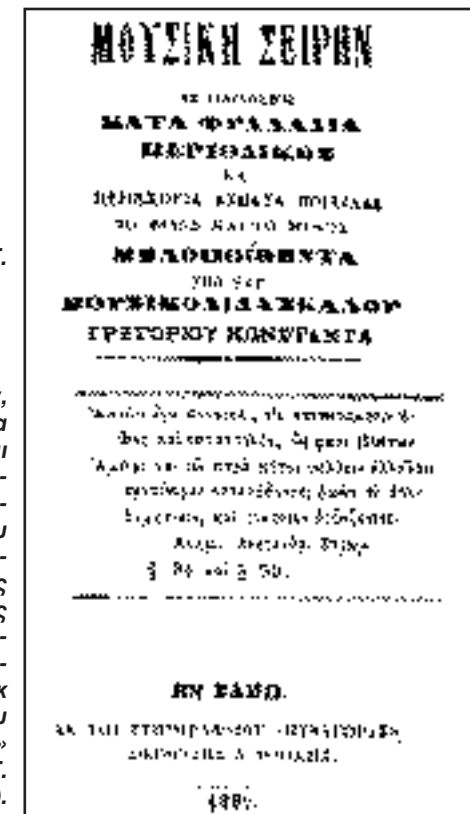
Στα σαμιακά τυπογραφεία τυπώθηκαν αρκετά αξιόλογα βιβλία με πρωτότυπες μουσικές συνθέσεις και τραγούδια σε βυζαντινή παρασημαντική. Οι λόγοι για τους οποίους η ψαλτική τέχνη στη Σάμο γνώρισε μεγάλη ακμή νομίζω ότι θα πρέπει να αναζητηθούν όχι μόνο στην ιδιαίτερη μουσική κλίση των κατοίκων του νησιού, αλλά και στη στενή σχέση της Μητροπόλης της Σάμου με τα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως και Ιεροσολύμων, στη διαρκή επικοινωνία των κληρικών, των εκπαιδευτικών και των εμπόρων με τα μεγάλα κέντρα της ψαλτικής τέχνης, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, το Αγιον Ορος και τα Ιεροσόλυμα.

Τα μοναστήρια της Σάμου, που γνώρισαν μεγάλη ακμή κατά τους προηγούμενους τρεις αιώνες, υπήρξαν κέντρα σπουδής και καλλιέργειας της βυζαντινής μουσικής.

Στους καταλόγους συνδρομητών των διαφόρων μουσικών εκδόσεων παρατηρούμε ότι πάρα πολλοί Σαμιώτες σταδιοδρομούν

ως ιεροψάλτες στις ελληνικές κοινότητες της Μ. Ασίας, στην Κωνσταντινούπολη, το Αγιον Ορος, την κεντρική Ελλάδα, τη Συρία, την Παλαιστίνη, την Αίγυπτο, τον Καναδά, την Αμερική και την Αυστραλία.

Η ψαλτική παράδοση της Σάμου αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο των πνευματικών και καλλιτεχνικών αναζητήσεων και επιδόσεων του σαμιακού λαού, ο οποίος ανέκαθεν εκτιμούσε ιδιαίτερα τη μουσικότητα και την καλλιφωνία, όταν μάλιστα συνδυάζονται με ύψος σεμνό και εφόσον διατηρούν ανόθευτη την εκφραστική πληρότητα της βυζαντινής μελοουργίας.

Φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον

Δάση, άγρια ζώα, βιότοποι και ιστορία συνθέτουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της Σάμου

Των: Ιωάννας Παραφέστα

Αρχιτέκτονας

Χρήστου Γεράκη

Οικονομολόγος

«Οι κάτοικοι της Σάμου βιώνουμε στην καθημερινή μας ζωή τη σημαντικότητα του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος του νησιού αυτού των 472 τ.χλμ. Περιβάλλοντος άρρηκτα δεμένου με την αγροτική παραγωγή που συνιστά την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της Σάμου. Η χλωρίδα της Σάμου, γεμάτη αντιθέσεις, είναι πράγματι πλούσια με τη μαύρη πεύκη που κυριαρχεί στα ορεινά του Καρβούνη (στο κέντρο του νησιού, 1.140 μ.), μέχρι τα γοητευτικά δασάκια από γλειστροκουμαριές (ΒΑ τμήμα της Σάμου) και από τα κυπαρισσοδάση του Βόρειου Κέρκη (1.440 μ. στο δυτικό τμήμα του νησιού) – αμιγή ή αναμικτα, π.χ. με τραχεία πεύκη – μέχρι τις συστάδες της φοινικικής αρκεύθου από τον Κάμπο μέχρι την Ψιλή Αμμο Μαραθοκάμπου στη ΝΑ Σάμο. Η χλωρίδα αυτή περηφανεύεται και για τα επτά ενδημικά της είδη: δύο υποείδη (τουλάχιστον), με κορυφαία την απολύτου προστασίας *Consolida Samia* στον ΝΔ Κέρκη, για τα αυστηρά προστατευόμενα *Mandragora officinarum* (μεγάλη συχνότητα σε ΝΑ περιοχές), *ruscus aculeatus* (κυρίως στη ΒΔ Σάμο), για τα σπάνια πανέμορφα *datisca camabina* (περιοχή Βουρλιωτών), *Colchicum baissieu* (Λάζαρος Καρβούνη), *Hyacinthue acicntalis*, τον γνωστό μας υάκινθο (κυρίως ανατολικά του Παλαιόκαστρου). Η τραχεία πεύκη, ο σχίνος στα χαμηλά, η τσιμιντονιά –

Δάσος από μαυρόπευκα στο Λάζαρο Καρβούνη (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

Το μικρό Σεϊτάνι, απομονωμένη παραλία στα ΒΔ παράλια της Σάμου, βιότοπος μεσογειακής φώκιας (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

δίως στη Β. και κεντρική Σάμο – και το πρινάρι – από τη θάλασσα μέχρι τις κορυφές του Καρβούνη – είναι τα συχνότερα είδη στο νησί, όπως και τα σπάρτα, το κυκλάμινο και φυσικά τα αρωματικά της Σάμου, όπως ο μάραθος, η λισφακιά, η δάφνη, το θρούμπι – σήματα «κατατεθέντα» της σαμιάτικης κουζίνας.

Τα είδη της πανίδας

Η πανίδα περιλαμβάνει σε ικανοποιητικούς αριθμούς τσακάλια, σκαντζόχοιρους, ερπετά, αετούς, γεράκια, σπανιότατα είδη μεταναστευτικών πουλιών και πάνω απ' όλα την ταλαίπωρη φώκια *monachus monachus*, είδος υπό εξαφάνιση, που επιμένει όμως να εμφανίζεται από τον Άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα στη ΝΔ Σάμο μέχρι το ακρωτήριο Νταμούς Μπουρνού στη Ζωοδόχο Πηγή, στα ΒΑ, και φυσικά στα Σεϊτάνια, τον επιλεχθέντα βιότοπο (Natura 2000).

Το πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού δεν συνίσταται βέβαια μόνο στα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής Πυθαγορείου – Ηραίου. Ας αναφέρουμε ενδεικτικά τα ελάχιστα ή καθόλου γνωστά βυζαντινά κάστρα της βόρειας Σάμου: Καστροβούνι, Λάζαρο, της Λουλούδας, του Ποταμιού, Καστράκι, Προφ. Ηλία στον Κάμπο Βουρλιωτών, τα ασκηταριά του Κέρκη (στην Παναγία την Μακρινή), τη Ζωοδόχο Πηγή της Πεταλούδας (με τοιχογραφίες του 15ου αι.), την Αγία Τριάδα Καστανιάς – πρώην πατμιακό μετόχι (τοιχογραφίες πριν από το 1664), την Αγία Ματρώνα της ενότητας Κάμπου Βουρλιωτών με τοιχογραφίες του 18ου αι., την Αποτομή του Ιωάννου του Προδρόμου προ το 1745, τη Μεταμόρφωση του Σωτήρος – πρώην Παναγιά του Ποταμιού, μοναδικό δείγμα του 11ου αι. που σώζεται ακέραιο, το σπουδαιότατο Σιναϊτικό μετόχι του Αη Γιώργη με πολυάριθμες εκκλησίες και μικρότερα μετόχια συγκεντρωμένα στη ΒΔ Σάμο.

Η φυσιογνωμία των οικισμών

Οι οικισμοί της Σάμου, στο σύνολό τους σχεδόν, διατηρούν την ιστορική αρχιτεκτονική τους φυσιογνωμία ως λειτουργικά οικιστικά σύνολα – παρά τις «εκσυγχρονιστικές» μεταβολές των δέκα τελευταίων χρόνων. Η κύρια αιτία της διατήρησης του χαρακτήρα των χωριών της Σάμου είναι η καθυστέρηση της εμφάνισης του μαζικού τουρισμού στο νησί. Η «εκτροπή» του τουρισμού από τη συνηθισμένη του πορεία σε άλλα μέρη της Ελλάδας είναι απαραίτητη – πρέπει να συμφιλιωθεί με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού.

Ενας άλλος κίνδυνος για το περιβάλλον της Σάμου είναι οι φωτιές. Επισημαίνουμε ότι η δασοπροστασία είναι υποδειγματική χάρη και στην εθελοντική συμμετοχή των κατοίκων.

Πρέπει, επίσης, να επισημάνουμε τις συνέπειες που δημιουργούν η «ανοχή» και η «ανορεξία». Μια συνεπής προοπτική προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να φρενάρει επεμβάσεις που συντελούνται, με κίνδυνο αλλοίωσης σε οικιστικά σύνολα του νησιού, σε ορισμένες παραλίες (χαρακτηρισμένες, μάλιστα, ως οικότοπους) ή και σε μεμονωμένα κτίσματα, εφαρμόζοντας τις νομοθετικές διατάξεις.

Επιπλέον, η ενθάρρυνση της ουσιαστικής έρευνας, η γνωστοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής ιδιαιτερότητας του νησιού και η διάθεση κονδυλίων είναι αναπόσπαστες με την ειλικρινή φιλοπεριβαλλοντική διάθεση, παράλληλα με την επαναξιολόγηση των χρημάτων που διατίθενται, π.χ. μέσω αναπτυξιακών νόμων ή ευρωπαϊκών προγραμμάτων (με ή χωρίς αντικείμενο, χωρίς έρευνα και χωρίς εφαρμογή). Δεν νομίζουμε ότι η συντήρηση τέμπλων του 17ου-18ου αι. ή οι ανασκαφές στο Καστροβούνι, η προστασία της φώκιας ή και η βελτίωση της ύδρευσης για ένα άλλο ταλαίπωρο είδος, τον άνθρωπο, είναι άχρηστα, ενώ η επι-

Μια πεταλούδα *papilio machaon* απορροφά τις τελευταίες ακτίνες του ήλιου στο Ποτάμι Καρλοβάσου. Τα εντυπωσιακά κίτρινα, μαύρα και πορτοκαλί χρώματα των φτερών της μιμούνται άλλα δηλητηριώδη είδη πεταλούδας, για να παραπλανεί τους κυριότερους εχθρούς της που είναι τα πουλιά. Σύμφωνα με τη συστηματική έρευνα πεδίου του Λάζαρου Παμπέρη, από τα 114 είδη πεταλούδας των νησιών του Αιγαίου τουλάχιστον τα 70 πετούν στη Σάμο, τα περισσότερα απ' όλα τα ελληνικά νησιά (μόνο στη Λέσβο συναντάται ο ίδιος αριθμός ειδών, πρβλ. Λάζαρου Ν. Παμπέρη, «Οι Πεταλούδες της Ελλάδας», Μπάστας - Πλέσσας, 1997) (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

δότηση μας «μεταποιητικής» οικογενειακής μονάδας ή η ενίσχυση του e-mail μέσω Internet για... αγοραπωλη-

σίες στα χωριά της Σάμου και τα «ηλεκτρονικά κιάσκια» για τουρίστες είναι χρήσιμα και αναπτυξιακά.

Τα πανεπιστήμια μπορούν να δημιουργήσουν ομάδες έρευνας (με αρχιτεκτονική, βοτανική ή ιστορική προοπτική). Η επί τόπου έρευνα είναι ίσως ο πιο αποτελεσματικός τρόπος προστασίας. Να σημειώσουμε ότι: 1) υπάρχουν τεράστιες περιοχές χλωρίδας ανεξερεύνητες. 2) Οι ανασκαφές περιορίζονται (με εξαιρετική επιτυχία), σε ένα μικρό μέρος της ΝΑ Σάμου, πρέπει όμως να επεκταθούν. 3) Η βυζαντινή περίοδος στη Σάμο είναι άγνωστη -διασώζονται λίγα κτίσματα που οφείλονται στις φιλότιμες προσπάθειες των κατοίκων, αλλά ανακαινίζονται με κίνδυνο να αλλοιωθούν τα ιδιαίτερα στοιχεία τους, σημαντικά για την ιστορική έρευνα. 4) Υπάρχει ανεξερεύνητος σπηλαιολογικός πλούτος στον Κέρκη.

Ο λόγος που μιλάμε τη σημασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της Σάμου είναι ότι ζούμε μέσα σε αυτά, δεν υπάρχει μουσειακή σχέση ή απομονωμένες «νησίδες». Θα συνεχίσουμε την καταγραφή, ανάδειξη, ανακήρυξη και δημοσιοποίηση των σημαντικών διατηρητέων κτισμάτων της Σάμου του Ανατολικού Αιγαίου.

Χλωρίδα και πανίδα: πλούτος και ποικιλία

Του **Ντίνου Κόγια**

Η ΣΑΜΟΣ βρίσκεται στο ανατολικότερο τμήμα του κεντρικού Αιγαίου, κυριολεκτικά στην αγκαλιά της μικρασιατικής χερσονήσου της Μυκάλης, της γεωλογικής της μητέρας. Πάνω σ' αυτό το απομεινάρι της βυθισμένης Αιγηίδας (στεριά που πριν από εκατομμύρια χρόνια ένωνε την Ελλάδα με τη Μ. Ασία) μέσα από πολύπλοκες διαδικασίες αιώνων, δημιουργήθηκαν μικρά απομονωμένα οικοσυστήματα με πλούσια άγρια ζωή. Η παρουσία του ανθρώπου ήδη από πολλές χιλιετίες και η ήπια επέμβασή του στο χώρο, σε συνδυασμό με τις κλιματικές συνθήκες και τους μεγάλους ορεινούς όγκους, βοήθησε στη διαμόρφωση χλωρίδας και πανίδας με εκπληκτική ποικιλομορφία και πολλά ενδημικά και σπάνια είδη. Στη δυτική πλευρά του νησιού ορθώνεται ο τεράστιος και επιβλητικός όγκος του Κέρκη (1.433 μ.) με απόκρημνες κορφές, βαθιές χαράδρες, άγρια φαράγγια, σκιερές ρεματιές και υγρά σπήλαια. Το άγριο ανάγλυφο του βουνού, απομονωμένο από ανθρώπινες δραστηριότητες, αποτελεί ένα από τα τελευταία καταφύγια της άγριας ζωής στο νησί. Στο κέντρο εκτείνεται η ομαλή οροσειρά του Καρβούνη (1.153 μ.), σκεπασμένη από πυκνά δάση κυρίως πεύκων (*Pinus brutia*) αλλά και εντυπωσιακών μαυρόπευκων (*Pinus nigra ssp. palassiana*), τα οποία κυριαρχούν στα μεγάλα υψόμετρα. Τα δύο αυτά βουνά θεωρούνται βοτανικοί παράδεισοι με πολλά σπάνια φυτά, ενώ σε ολόκληρο το νησί, που λόγω γεωγραφικής θέσης βρίσκεται πάνω στη μεταναστευτική πορεία των φυτών από την Ανατολή προς τη Δύση, έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα πάνω από 1.150 είδη χλωρίδας (taxa), αριθμός ιδιαίτερα σημαντικός όταν ολόκληρη η Αγγλία έχει λίγο περισσότερα από 2.000 είδη. Ανάμεσα στα ενδημικά της σαμιώτικης χλωρίδας (αυτά δηλαδή που δεν φυτρώνουν πουθενά αλλού στον κόσμο) συγκαταλέγονται τα είδη *Silene samia*, *Alyssum samium*, *Asperula samia*, *Centaurea xylobasis*, *Muscari Kerkis*, κ.ά. Η μεγάλη ποικιλία των βιότοπων του νησιού (έντονα ορεινά ανάγλυφα με εκτεταμένη αλπική ζώνη, πευκοδάση με πυκνούς θαμνώνες, μεσογειακή μακία, ελαιώνες, μικροί υγρότοποι, ρεματιές, καλλιέργειες, φρύγανα, απόκρημνες ακτές με θαλάσσια σπήλαια, μικρά ξερονήσια και βραχονησίδες) είναι σημαντικός παράγοντας για

Αριστερά: Το βραχοκίρκινο (falco tinnunculus) είναι ένα κοινό είδος γερακιού που φωλιάζει στη Σάμο. Στα γκρέμια και τα μικρά οροπέδια του Κέρκη οι γρήγορες πτήσεις και τα επί τόπου φτερουγίσματα του μικρού αυτού αρπακτικού είναι συνηθισμένη εικόνα. Ο ορεινός όγκος του Κέρκη είναι ιδιαίτερα σημαντική περιοχή για τη μετανάστευση και την αναπαραγωγή σπάνιων αρπακτικών πουλιών όπως ο θαλασσετός (*haliaeetus albicilla*), ο φιδαστός (*circaetus gallicus*), ο χρυσαετός (*aquila chrysaetos*) κ.ά. Δεξιά: Ο μεσογειακός χαμαιλέοντας (*chamaeleo chamaeleon ssp. chamaeleon*) είναι από τα σπανιότερα ερπετά της Ευρώπης, αφού στην ευρωπαϊκή ήπειρο συναντάται μόνο στην Ελλάδα και τη νότια Ιβηρική Χερσόνησο. Στη χώρα μας έχει εντοπισθεί μόνο στη Σάμο, τη Χίο, την Ανατολική Κρήτη και τη ΝΔ Πελοπόννησο. Φτάνει σε μήκος το πολύ τα 30 εκατ. και το σώμα του έχει την ικανότητα να αλλάζει χρώμα ανάλογα με το φως της ημέρας, τη θερμοκρασία, την ανάγκη προσαρμογής στο περιβάλλον και την ψυχική του διάθεση μέσα από έναν πολύπλοκο κώδικα επικοινωνίας και αναγνώρισης με τα άλλα άτομα του είδους του. Τρέφεται με έντομα τα οποία συλλαμβάνει με τη μακριά, κολλώδη γλώσσα του. Στη σαμιακή διάλεκτο ονομάζεται «δρεπανόρα» (φωτ.: Ντίνος Θ. Κόγιας).

την επιβίωση των θηλαστικών, των πουλιών και της πλούσιας ερπετοπανίδας του νησιού. Επιπλέον, μόλις 2 χιλιόμετρα από τα μικρασιατικά παράλια, η Σάμος βρίσκεται πάνω στους μεταναστευτικούς διαδρόμους των πουλιών, αποτελώντας έτσι σημαντικό σταθμό στις μετακινήσεις τους. Το τσακάλι (*canis aureus*), ο χαμαιλέοντας, η οθωμανική οχιά (*Vipera xanthina*), η μοναδική στην Ευρώπη σαμιώτικη σαύρα (*Lacerta anatolica aegaea*), ο σπάνιος χρυσαετός, τα φλαμίγκος στην αλυκή της Ψιλής Αμμου και η μεσογειακή φώκια, είναι μερικά από τα σημαντικότερα και πιο εντυπωσιακά είδη της άγριας ζωής της Σάμου.

Η καταστροφή, η αλλοίωση και η υποβάθμιση των βιότοπων από πυρκαγιές, αποξηράνσεις, εκ-

χερσώσεις, διανοίξεις δρόμων, αυθαίρετη δόμηση, επέκταση τουριστικών οικισμών και εγκαταστάσεων σε παραλίες και συμπληρωματικά το κυνήγι, η συλλογή και εμπορία σπάνιων ειδών και τα φυτοφάρμακα, απειλούν άμεσα ή έμμεσα τη σαμιώτικη φύση και αποτελούν τις κυριότερες αιτίες μείωσης των πληθυσμών στα είδη της χλωρίδας και της πανίδας. Το νομικό πλαίσιο προστασίας υπάρχει, όμως η επιβίωση της άγριας φύσης της Σάμου βρίσκεται στα χέρια των ίδων των κατοίκων της. Η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση και η ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης των Σαμιωτών σε περιβαλλοντικά θέματα είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς του τόπου τους.

Πνευματική κίνηση

Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της σαμιακής λογοτεχνίας από το 1790 έως τη δεκαετία του '30

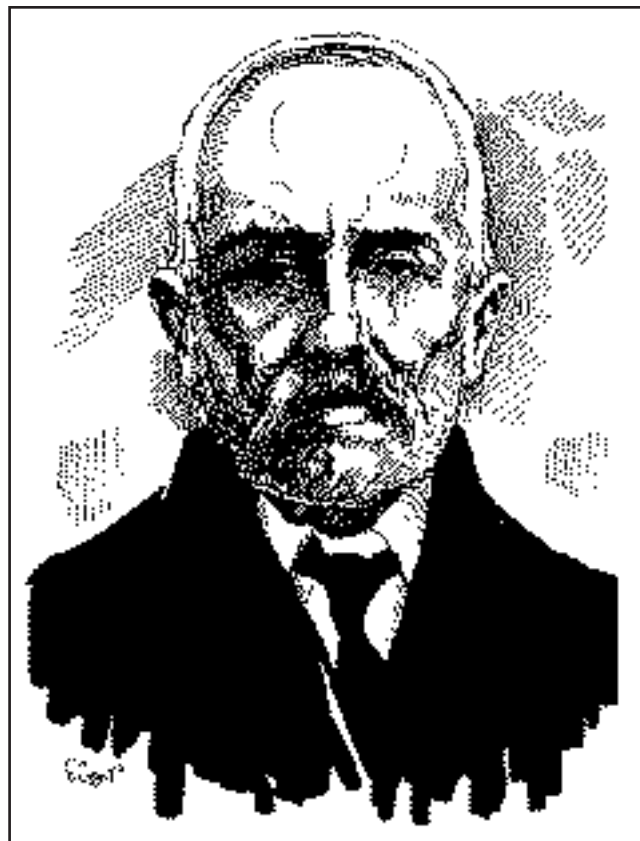
Του **Μανώλη Βουρλιώτη**

Η σαμιακή λογοτεχνία (1790-1940)

Με τον όρο σαμιακή λογοτεχνία εννοώ κυρίως την παραγωγή λόγων μνημείων του λόγου που παρήχθησαν στο νησί από ανθρώπους που ζούσαν εκεί ανεξάρτητα από το πού γεννήθηκαν. Με αυτή την οπτική το έργο του Δημοσθένη Μισιτζή, που γεννήθηκε στη Σάμο, αλλά από μικρή ηλικία εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, στο λογοτεχνικό κλίμα της οποίας και ανήκε, δεν θα με απασχολήσει. Αντίθετα, η περίπτωση της Ελένης Σβορώνου, επτανησιακής καταγωγής αλλά γεννημένης στη Νέα Εφεσο, που πέρασε όμως το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της στη Σάμο, εντάσσεται οργανικά στην οπτική μου. Στη σύντομη περιγραφή που ακολουθεί γίνεται προσπάθεια να ορισθούν ιστορικές τομές και να παρουσιασθούν οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της κάθε περιόδου.

A. 1790 – 1834

Από την περίοδο της Τουρκοκρατίας λίγα έργα έχουν διασωθεί. Πρόκειται κυρίως για εκκλησιαστικούς λόγους που προσγράφονται στον Παρθένιο τον Πελοποννήσιο (1763-1833) ή στον θείο του αρχιεπίσκοπο Σάμου Δανιήλ Κομνηνό (1743-1815). Αξιοσημείωτες είναι οι αυτοβιογραφικές σημειώσεις του Ιγνάτιου ιερομόναχου, που καλύπτουν την περίοδο 1792 με 1824. Από το τέλος του 18ου αιώνα εμφανίζεται το κίνημα των Καρμανιόλων, οι οποίοι σπουδάζουν σε νεωτερικές σχολές και δέχονται την επίδραση του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ο Γεώργιος Αναγνώστης ή Σαλαμαλέκης περιγράφει σε μία εκτενή ριμάδα τις κοινωνικές παρα-

Ο Γεώργιος Καρατζάς (1868-1943) ανήκε στον κύκλο των ψυχαρικών δημοτικιστών και συνέβαλε στη διάδοση του δημοτισμού στη Σάμο.

χές στη Σάμο από το 1808 έως το 1811. Παρ' όλο που ο ποιητής χρησιμοποιεί λαϊκές φράσεις και παροιμίες, το αποτέλεσμα είναι μέτριο. Ο Μανουήλ Δούκας την εποχή που σπούδαζε στο Παρίσι δημοσίευσε μεταφράσεις και πρωτότυπα άρθρα του στον *Λόγιο Ερμή*. Ο αξιόλογος ποιητής της Σάμου ήταν ο Γεώργιος Κλεάνθης (π. 1799-1837). Στη διάρκεια της Επανάστασης έγραψε θούριους για να εμπνεύσει τους αγωνιστές. Τα ελεγεία που έγραψε για το θάνατο της γυναίκας του (1834) δείχνουν τις γόνιμες επιδράσεις που δέχτηκε από το έργο του Διονύσιου Σολωμού. Ακριβώς την ίδια χρονιά επιβάλλεται στη Σάμο ένα αυταρχικό καθε-

στώς, η ηγεμονία, και αυτό αναγκάζει τους Καρμανιόλους να εγκατασταθούν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος.

B. 1834 – 1890

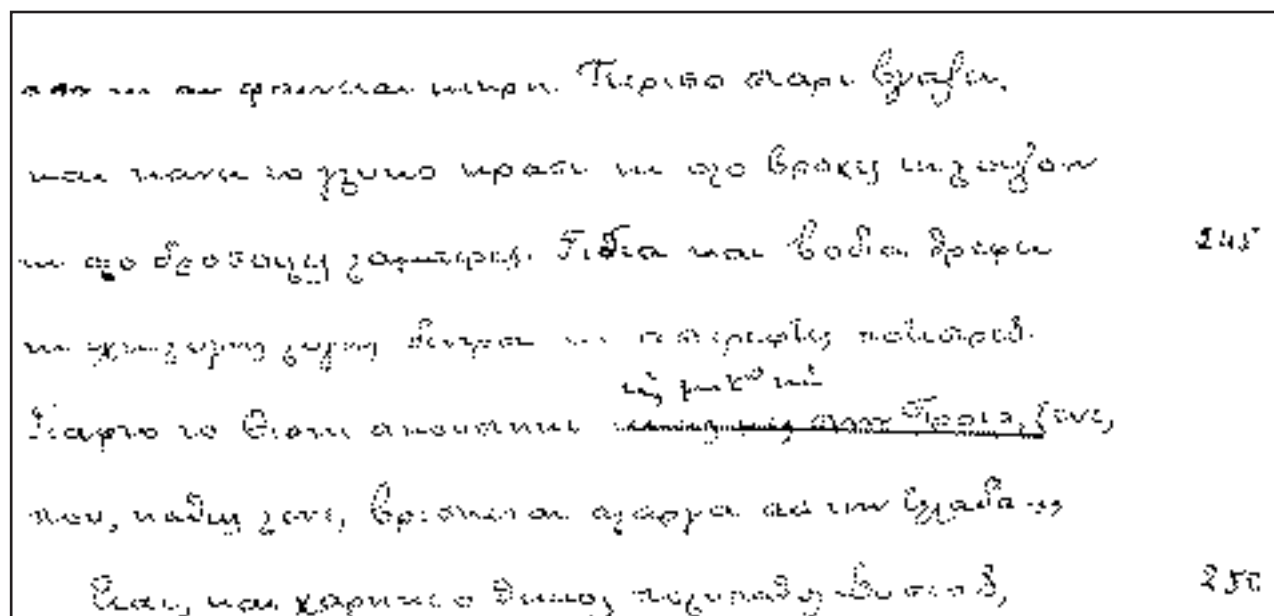
Από το 1834 η πνευματική κίνηση που είχε δημιουργηθεί την προηγούμενη περίοδο ανακόπτεται βίαια. Δημιουργήθηκε μια αντιπνευματική κοινωνία που δεν ήθελε τίποτε να ταράξει την πρόσφατα αποκτημένη ισορροπία της. Ο ρομαντισμός που επικρατεί την εποχή εκείνη, παρήγαγε άφθονα έργα, ιδίως ποιητικά, στη Σάμο όμως η λογοτεχνική παραγωγή είναι μηδαμινή. Αξίζουν να αναφερθούν το μυθι-

στόρημα του Αργύρη Γεωργιάδη *Η έπαυλις του Αγίου Ιωάννου* (Αλεξάνδρεια 1871) και τα θεατρικά έργα του Αλέξανδρου Σταματιάδη, τυπωμένα στην Κωνσταντινούπολη. Ένα από αυτά, το δράμα *Σαμία ορφανή ή ο θρίαμβος της αρετής* (1863), παρά τον τίτλο του, αποτελεί διασκευή γαλλικού έργου. Στη Σάμο εκδίδεται το 1870 η ποιητική συλλογή του Ηρακλή Αλεξανδρίδη *Παλμοί και στόνοι*. Τα μισά ποιήματα είναι γραμμένα στην καθαρεύουσα εμπνευσμένα από τους κοινούς τόπους του ρομαντισμού. Όσα είναι στη δημοτική δείχνουν την επίδραση του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και παρά τη θλιβερή θεματολογία τους έχουν ζωντάνια και παραστατικότητα. Στο νησί το 1880/81 δημιουργήθηκαν όλες οι προϋποθέσεις για το ξεκίνημα πνευματικής ζωής: εφημερίδα, ημερολόγιο, ιδιωτικό τυπογραφείο. Ελειπε όμως η μορφή του λογοτέχνη και γι' αυτό η όλη προσπάθεια έσβησε γρήγορα για να εμφανισθεί πάλι μία δεκαετία αργότερα, όταν όλες οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές.

Γ. 1890 – 1920

Η δεκαετία του 1890 αποτελεί περίοδο ακμής της σαμιακής λογοτεχνίας. Φορείς της ήταν μια ομάδα νέων πνευματικών ανθρώπων που είχαν σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και έφεραν από εκεί τα ιδεολογικά τους πρότυπα. Στον κύκλο των ψυχαρικών δημοτικιστών πρωτοπόρος υπήρξε ο Γεώργιος Καρατζάς (1868-1943). Αυτός προσκάλεσε τον Αλέξανδρο Πάλλη στη Σάμο το 1901, γεγονός το οποίο συνέβαλε στη διάδοση του δημοτισμού στο νησί. Ο Καρατζάς από τη μαχητική του εφημερίδα, το *Φως*, δημοσίευε διηγήματα εμπνευσμένα από τη ζωή του νησιού με τίτλο «Τα χωράτα της ζωής». Εκείνο όμως για το οποίο αγωνιζόταν ήταν η κριτική κατά του ηγεμονικού καθεστώτος και η διάδοση του ελληνικού εθνισμού στη Σάμο. Υπέστη δίωξεις και το 1905 αναγκάστηκε να πάει στα Ιεροσόλυμα, όπου δίδασκε στη σχολή του Πατριαρχείου. Εκεί έγραψε μια νέα σειρά διηγημάτων, τις Αγιοταφίτικες ιστορίες. Συνεργάστηκε με τον Νουμά, αλλά δεν ενδιαφέρθηκε να συγκεντρώσει το διάσπαρτο έργο του, παρ' όλο που είχε επαινεθεί από τον Ψυχάρη, τον Πάλλη και τον Αργύρη Εφταλιώτη.

Ο Ζήσιμος Σίδηρης (1871-1933) εμφανίστηκε με την ποιητική συλλογή *Πλάσματα της φαντασίας* το 1899 επηρεασμένος από τον Κωστή Παλαμά. Στη συνέχεια εξέδωσε τα *Νοσταλγικά* το 1912 και τα *Φύλλα και φτερά* το 1922, που αποτελούν δείγματα αισθαντικού και πηγαίου ποιητικού λόγου. Έγραψε ηθογραφικά διηγήματα, μετέφρασε στη δημοτική τον Αίαντα του Σοφοκλή, αλ-

Χειρόγραφο του Ζήσιμου Σιδηρή (1871-1933) από τη μετάφραση της «Οδύσσειας» σε ατονική γραφή, έργο που εκδόθηκε μετά το θάνατό του.

λά η πιο γνωστή μετάφρασή του είναι της Οδύσσειας, που εκδόθηκε μετά το θάνατό του.

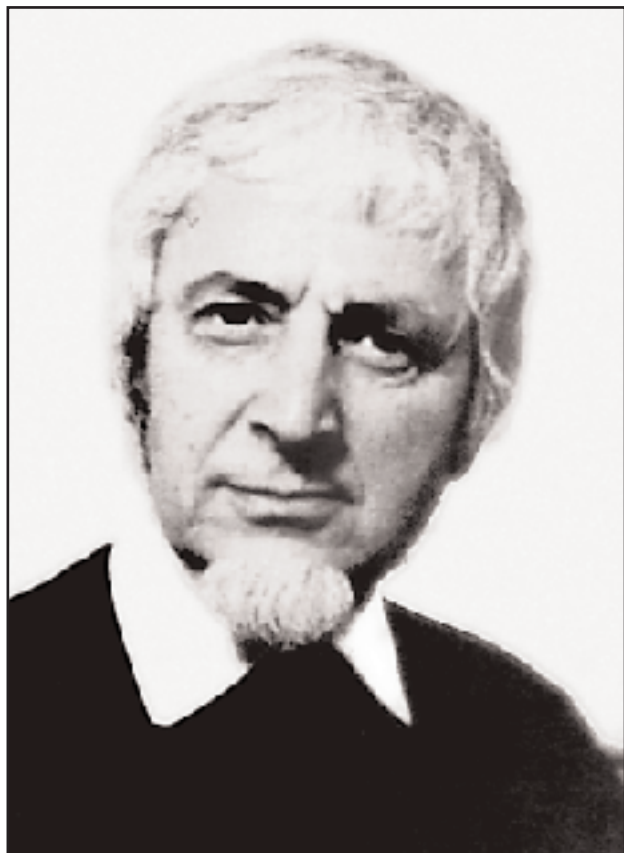
Αναμφίβολα, ο πιο ψυχαρικός ποιητής ήταν ο Γιάννης Στεφανής (1881-1971). Στη συλλογή του *Μπουμπούκια* (1905) παρουσίασε με τρυφερή αίσθηση ερωτικά θέματα. Δημοσίευσε έργα του σε έντυπα της Αθήνας, της Σάμου και της Κωνσταντινούπολης.

Ο Νικόλαος Ζαχαρίου τύπωσε το 1900 την ποιητική του συλλογή *Ελπίδες* αποσπώντας ευνοϊκές κριτικές από τους δημοτικιστές της εποχής. Μετέφρασε από τα γαλλικά ποιήματα της Ελένης Βακαρέσκο, ενώ άφησε αξιόλογο έργο σε περιοδικά και εφημερίδες. Ο Δημήτριος Φέδας (1870-1913) διακρίθηκε για την ευρυμάθειά του. Αφησε λίγο λογοτεχνικό έργο, αλλά το διήγημά του *Εκδίκηση*, δημοσιευμένο στο *Ημερολόγιον της Προόδου* το 1906, αποτελεί την αρτιότερη ηθογραφία του σαμιακού δημοτικισμού.

Ο Ιωάννης Βακιρτζής (1878-1950), αξιόλογος δημοσιογράφος και λογοτέχνης, εξέδωσε το 1909 τα διηγήματά του *Χωριάτικες ιστορίες* σε στρωτή δημοτική περιγράφοντας παραστατικά σκηνές από τη ζωή στα χωριά του νησιού. Η Ελπίδα Βοντζαλίδου, καθηλωμένη λόγω της ασθένειάς της, μας άφησε τη μοναδική ποιητική συλλογή της *Μενεξέδες* (1920), στίχους που αναδίνουν αισιοδοξία σε έναν κόσμο που είναι καταδικασμένος στη θλίψη. Από τον κύκλο των μη ψυχαρικών ξεχωρίζει για τον όγκο του έργου της η Ελένη Σβορώνου (1897-1912). Στις δύο ποιητικές συλλογές της τα *Εαρινά φύλλα* (1900) και τα *Δειλινά* (1910) δείχνει ευαισθησία και χάρη. Πολυγραφότατος ήταν και ο Φωκίων Πανάς (1868-1938). Εγραφε ποιήματα από το 1893, εμπνευσμένος από το έργο του Αχιλλέα Παράσχου. Η πρώτη του συλλογή, οι *Ρεμβασμοί*, τυπώθηκε στη Σάμο το 1896, ενώ το 1904 από τη βιβλιοθήκη Μαρασλή τυπώθηκαν τα *Λυρικά άπαντά* του, δείχνοντας το ταλέντο του και στη σατιρική ποίηση. Ήταν ο πρώτος Σαμιώτης ποιητής που εμπνεύστηκε από το σοσιαλισμό. Γνήσια έμπνευση διακρίνει τα ποιήματα του Κλεάνθη Βασαρδάκη, που δημοσίευσε από το 1893 ως το 1902 σε εφημερίδες και περιοδικά Σάμου, Αθήνας και Κωνσταντινούπολης. Ενδιαφέρουσες επίσης ήταν οι μεταφράσεις Ρώσων συγγραφέων που δημοσίευσε την ίδια εποχή.

Δ. 1920 – 1940

Γύρω στο 1920 εμφανίζεται μια νέα γενιά λογοτεχνών σε έντυπα της Σάμου και της Αθήνας, που εμπνέονται από το συμβολισμό και το νεορομαντισμό. Ο Γιάννης Χατζίνης ως ποιητής, ο Γιάννης Βουλής, ο Βάσος Ιωαννίδης, ο Θεολόγος Δημητριάδης, ο Βλιάμος Νικολαΐδης και άλλοι. Ο Φιλοτεχνικός Όμιλος Νέων εκδίδει στη Σάμο από το 1923 έως το 1925 ένα υψηλής ποιότητας περιοδικό, τη *Μηνιαία Επιθεώρηση*, γύρω από την οποία συσπειρώνονται παλιοί και νέοι λογοτέχνες του νησιού. Το 1930 εκδίδονται οι ποιητικές συλλογές του Βάσου Ιωαννίδη *Πεταλού-*

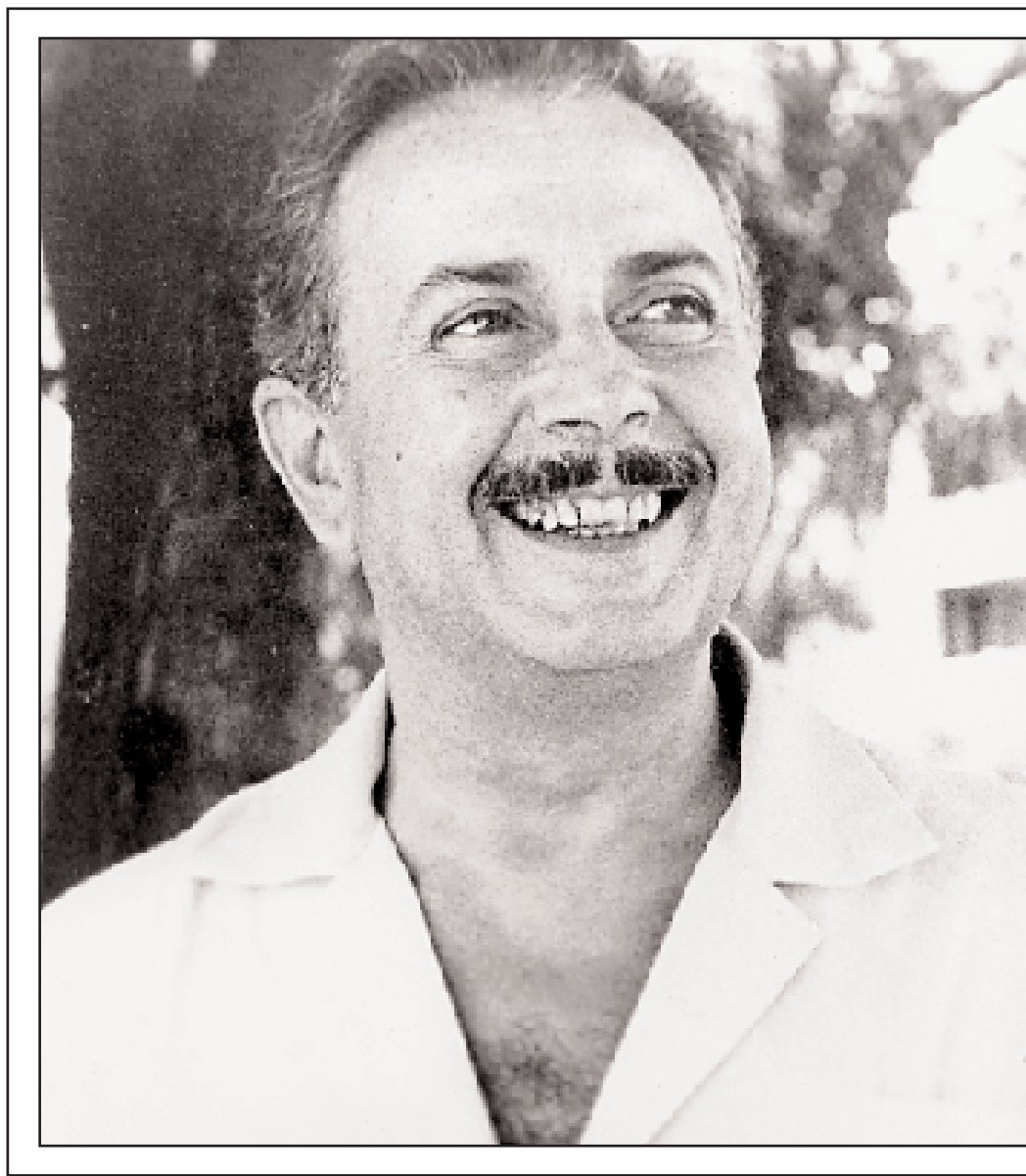

Στο τέλος της δεκαετίας του 1930 εμφανίστηκαν στη Σάμο λογοτέχνες όπως ο Αλκης Αγγέλογλου (αριστερά) και ο Γιώργος Θέμελης (δεξιά) που διακρίθηκαν μεταπολεμικά και εκτός των ορίων του νησιού (φωτ.: από το «Λογοτεχνικό Ημερολόγιο» των εκδόσεων «Γαβριηλίδης»).

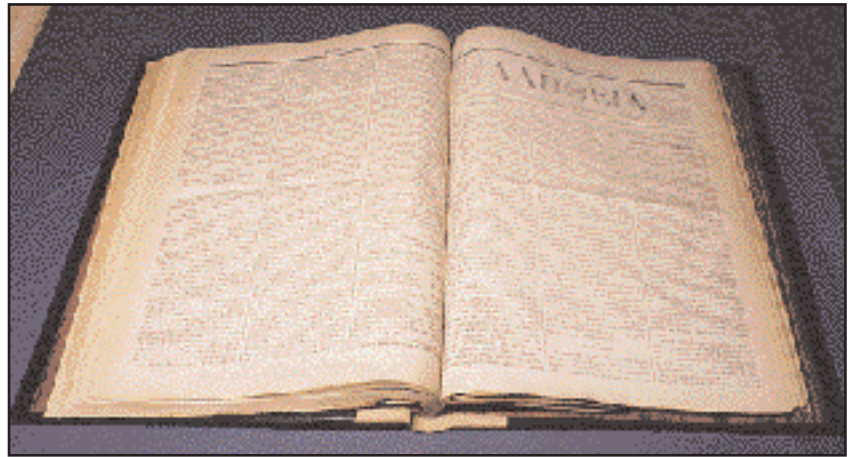
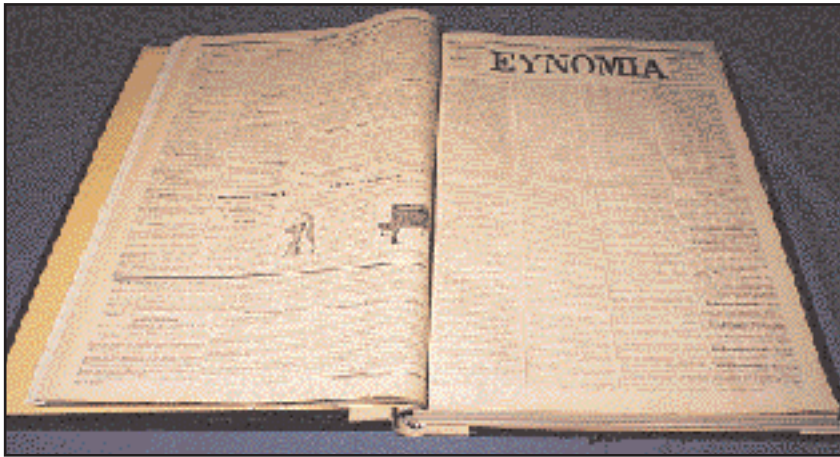
δες στο φως και του Στέφανου Σίδερη *Λυρικοί ρυθμοί*. Από το 1929 ο Δαβίδ Φαράκλας δημοσιεύει στις τοπικές εφημερίδες ζωντανές περιγραφές της ζωής του χωριού και άρθρα που καυτηριάζουν την κοινωνι-

κή αδικία. Προς το τέλος αυτής της περιόδου η λογοτεχνική παραγωγή σβήνει και παρουσιάζονται κεντρόφυγες δυνάμεις προς την Αθήνα. Τότε εμφανίζονται λογοτέχνες όπως ο Γιώργος Θέμελης, ο Κώστας

Καραθανάσης, ο Αλκης Αγγέλογλου που θα διακριθούν μεταπολεμικά εκτός Σάμου. Στη δεκαετία του 1930, πάντως, σβήνει ο κύκλος που είχε ξεκινήσει το 1890 με τη δημιουργία ντόπιας πνευματικής ζωής στο νησί.

Ο Γιάννης Ρίτσος δεν είναι Σαμιώτης, συνέδεσε όμως μια μεγάλη περίοδο της δημιουργικής του προσφοράς με το νησί του Αιγαίου, στο οποίο έμεινε (στο Καρλόβασι) σε αυστηρό κατ' οίκον περιορισμό κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας του 1967. Στη Σάμο ο Γιάννης Ρίτσος μεταφέρθηκε το 1968 από το Παρθένι της Λέρου, όπου αρχικά είχε εκτοπισθεί, ύστερα από σοβαρά προβλήματα υγείας που είχε παρουσιάσει. Εκεί, στο Καρλόβασι, βρήκε το χρόνο και την ευκαιρία να ξανακοιτάξει τα χειρόγραφα, ως τότε έργα του, και να εμπνευστεί νέα ποιήματα.

Υπέρμαχος του καθεστώτος της ηγεμονίας η εφημερίδα «Ευνομία», 1895 – 1900 (αριστερά). Αντίθετα η «Αλήθεια» (δεξιά) ήταν η πρώτη μη κυβερνητική εφημερίδα. Κυκλοφόρησε το 1880 και έδωσε βάρος στα σαμιακά θέματα (Συλλογή ΓΑΚ Σάμου).

Τυπογραφία και Τύπος

Εκδοτικές προσπάθειες, εφημερίδες, περιοδικά και ημερολόγια από το 1831 έως τον Πόλεμο

Της **Αλεξάνδρας Σφοίνη**

Ιστορικού Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών

Οι πρώτες ενέργειες για την ίδρυση τυπογραφείου στη Σάμο οφείλονται στους Καρμανιόλους, τους φορείς των ιδεών του Διαφωτισμού και της Επανάστασης στο νησί. Μια πρώιμη μαρτυρία για την ύπαρξη τυπογραφείου σώζεται σε επιστολή του ηγέτη του κινήματος του καρμανιολισμού, Λογοθέτη Λυκούργου, γραμμένη το 1824, όπου ο Λυκούργος αναφέρεται σε κάποιον Κωνσταντίνο Βώβο Κυθηραίο αποκαλώντας τον «ο τυπογράφος μας».

Πρέπει, παρόλα αυτά, να περιμένουμε ως το 1831 για να μιλήσουμε με βεβαιότητα για το πρώτο σαμιακό τυπογραφείο, το οποίο όμως ιδρύεται στη Σύρο, όπου έχουν μεταναστεύσει, ήδη από το 1830, μετά τη διάσπαση του κινήματος, ο Μανουήλ Γαρουφαλής με το γιο του Ιωάννη και ο Ιωάννης Σφοίνης. Πρόκειται για τους εκπροσώπους της αδιάλλακτης μερίδας των Καρμανιόλων, υπέρμαχους του αγώνα για την ένωση της Σάμου με το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, στην οποία ανήκαν επίσης ο Ιωάννης Λεκάτης και ο Χριστόδουλος Ματακίδης, που έφυγαν στο Ναύπλιο. Ιδρυτής του τυπογραφείου είναι ο Ιωάννης Γαρουφαλής με συνεργάτη τον πατέρα του Μανουήλ. Τυπώνονται εδώ, με την εγγραφή αρκετών Σαμίων συνδρομητών, δύο σχολικά εγχειρίδια ερανισμένα (το *Απάνθισμα Αριθμητικής* του Γεωργίου Παπασταματίου Χαρτουλάρη και η *Εξέτασις των μαθητών περί Ναυτιλίας* του Νικολάου Βρυώνη Κεφαλλήνος) και διάφορα μονόφυλλα.

Το πιο φιλόδοξο όμως εγχείρημα του τυπογραφείου, δηλαδή η πρωτοβουλία για μια δεύτερη έκδοση του *Λεξικού* του Ανθιμου Γαζή (η πρώτη ήταν του Γλυκή), που αναλαμβάνουν ο Μ. Γαρουφαλής με τον Χρ. Ματακίδη εγγράφοντας πλήθος συνδρομητών, δεν θα πραγματοποιηθεί παρά λίγα χρόνια αργότερα στο Ναύπλιο, με τη συνεργασία των Χρ. Ματακίδη, Κων. Ασώπιου και Κων. Γκαρπολά, οπότε και θα καταλήξει στην έκδοση

του λεξικού (Βιέννη, 1835-37).

Η συριανή περίοδος της σαμιακής τυπογραφίας διακόπτεται σύντομα, όταν το τυπογραφείο, αντιμετωπίζοντας προβλήματα λειτουργίας και οικονομική δυσπραγία, πωλείται στον Ιωάννη Λεκάτη, που θα το μεταφέρει στη Σάμο. Ετσι, το 1832, ιδρύεται το πρώτο τυπογραφείο στο νησί, στο μετόχι της Αγίας Τριάδας κοντά στη Λέκα, τη γενέτειρα του Λεκάτη. Εδώ θα εκδοθούν συνολικά έξι σημαντικά βιβλία. Πρόκειται για τρία βιβλία τοπικού ενδιαφέροντος και κοινωνικού προβληματισμού: το ιστορικού περιεχομένου *Σαμίων Πρεσβεία* ή *Πρακτικά Σάμου* του Β. Μαθιουδάκη και δύο έργα του Γεωργίου Κλεάνθη, αδιάλλακτου Καρμανιόλου, το *Πατριωτικόν δράμα Χαρίδημος ο Σάμιος*, αφιερωμένο «εις τας μακαρίας ψυχάς των υπέρ της ανθρωπότητος

πεσόντων μαρτύρων», και το *Απάνθισμα ηρωικών ασμάτων* με «τα οδυνηρότερα ποιήματα» του Κλεάνθη, όπως «ο Έλλην σκεπτόμενος, ο Έλλην ενθουσιών, ο Έλλην απελπισμένος και άλλα πολλά δημοσιευθέντα», από τα οποία «συμπεραίνεται του Κλεάνθους ο πατριωτισμός και το φρόνημα», καθώς σημειώνει ο Λεκάτης. Τα άλλα τρία είναι μεταφράσεις έργων γάλλων συγγραφέων: του Βολταίρου *Ο Φανατισμός ή ο προφήτης Μωάμεθ* και του Ρακίνα η *Φαίδρα*, μεταφρασμένα από την «μεγίστης ευφυΐας» θυγατέρα του υποπροξένου της Αγγλίας, Φωτεινή Σπάθη, και του Μίρα-Μιτό, *Sur la liberté de la presse, imité de l'anglais de Milton* (1789), σε μετάφραση του Ιωάννη Λεκάτη (*Περί Τύπου εκ του Μιραβώ, πρωτότυπον λαβόντος εις την ύλην ταύτην τον Μίλτων*), που το α-

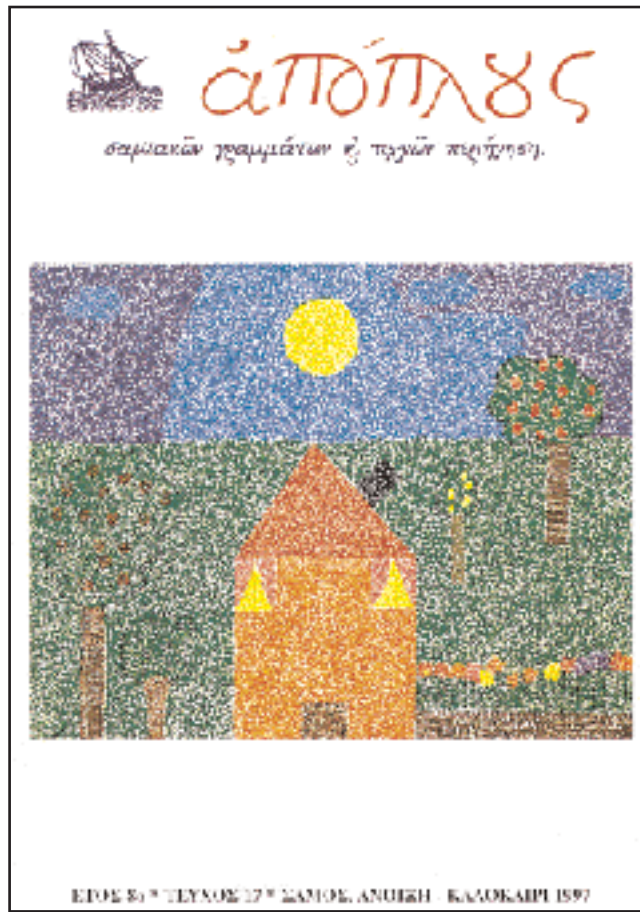
φιερώνει στους «υπέρ ελευθεροτυπίας γενναίως αγωνισθέντας και κατά της τυποκτόνου γνώμης διαμαρτυρηθέντας», δηλαδή κατά του «περί του Τύπου» κανονιστικού ψηφίσματος του Καποδίστρια.

Και αυτή, όμως, η εκδοτική προσπάθεια υπήρξε βραχύβια. Μετά έξι μήνες, λόγω οικονομικών δυσκολιών, το τυπογραφείο μεταφέρεται πίσω στη Σύρο, αυτή τη φορά υπό τη διεύθυνση του Ιωάννη Σφοίνη που διαμένει στο νησί από το 1830. Και εδώ η τύχη του δεν είναι καλύτερη. Η δυσπραγία θα το οδηγήσει σε εγκατάλειψη τον Ιούνιο του 1833, οπότε ο Σφοίνης θα μεταβεί στη Χαλκίδα. Πρόλαβε, πάντως, να τυπώσει δύο έργα φιλολογικού ενδιαφέροντος: μία *Γραμματική της γαλλικής γλώσσας υπό Α. Δαυίδ* και τον *Πανηγυρικό του Ισοκράτη με σημειώσεις* «από την έκδοσιν του σοφού Κοραή». Παράλληλα, επιχειρείται η έκδοση δύο εφημερίδων: της ελληνογαλλικής *Ελληνική Μέλισσα. Εφημερίς Πολιτική Φιλολογική και Εμπορική* (*Abeille Grecque*), που σταμάτησε στα έξι φύλλα, και της εφημερίδας *Περίεργα*, με συντάκτη τον ίδιο τον Σφοίνη (λανθάνουν).

Το Ηγεμονικό Τυπογραφείο

Το Ηγεμονικό Τυπογραφείο ιδρύεται το 1851 στη Χώρα, έδρα της Ηγεμονίας, από τον Τοποτηρητή Γεώργιο Κονεμένο (το 1855 μεταφέρεται στο Βαθύ), με διευθυντή τον Σμυρνιό Δημήτρη Φωτιάδη και με εξοπλισμό που επίσης έρχεται από τη Σμύρνη. Τυπώνει κυρίως μονόφυλλα που περιέχουν διοικητικές πράξεις (πρακτικά, νόμους, διατάγματα κ.ά.) και αργότερα, μετά το 1870, σχολικά βιβλία.

Εως το 1880, οπότε ιδρύονται τα πρώτα ιδιωτικά τυπογραφεία στο νησί, οι Σάμιοι εκδίδουν τα βιβλία τους σε τυπογραφεία της Αθήνας (π.χ. διάφορα έργα του Εμμ. Γεωργίου, του Επαμ. Σταματιάδη, το *Τύχαι του Τηλεμάχου* του Φένελον σε μετάφραση Κων. Σταματιάδη), της Χαλκίδας

Από το 1990 άρχισε να κυκλοφορεί στη Σάμο το περιοδικό «Απόπλους», με ύλη λογοτεχνική και θέματα τοπικού ενδιαφέροντος.

(Ιστορία της Σάμου του Γ. Δημητριάδη), της Σύρου (Αλζίρα του Βολταίρου σε μετάφραση Λ. Βοηκλέους), της Κωνσταντινούπολης (Η Σαμία Ορφανή ή ο θρίαμβος της αρετής του Αλεξ. Σταματιάδη, διάφορα έργα του Δ.Κ. Μισιτζή, όπως Ο απηλπισμένος σύζυγος, Ο Βελισσάριος ή η Κακία, Ο εκδικούμενος υπηρέτης, Ο Φιάκας), ενώ άλλα θα εκδοθούν στη Σύμυρνη ή και στο Παρίσι (π.χ. Ελληνικής Καλλιγραφίας Δείγματα του Μ.Κ.Κ. Σαμίου).

Ιδιωτικά τυπογραφεία

Μετά το 1880 η οικονομική ανάπτυξη συμβάλλει στην ίδρυση και άλλων τυπογραφείων, ιδιωτικών, με ευρύτερα ενδιαφέροντα (λογοτεχνικά βιβλία, εφημερίδες κ.ά.). Συνολικά, στην περίοδο 1880-1938, θα λειτουργήσουν 15 τυπογραφεία. Τα σημαντικότερα είναι ο «Πυθαγόρας» (1886), όπου τυπώνονται λογοτεχνικά βιβλία, οι νομικές εκδόσεις του Β. Καρυώτογλου (1905), η «Πρόοδος» του Ιω. Βακιρτζή (1908), το «Μικρασιατικόν» της Ελένης Σβορώνου (1910), που το 1919 θα συγχωνευθεί με του Βακιρτζή, και του Μιχαήλ Δούκα (1916).

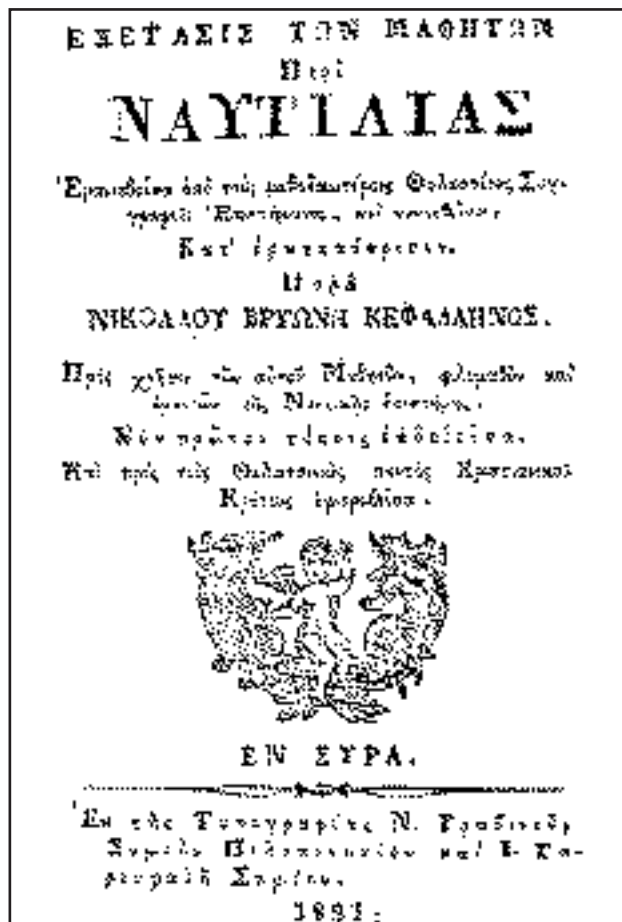
Τα περισσότερα βιβλία θα εκδοθούν από το 1880 ως το 1912: Αλεξ. Ραγκαβή, Η εις Πόρον εκδρομή, Ηρακλ. Αλεξανδρίδη, Παλμοί και Στόνοι κ.ά., ενώ το 1881 τυπώνονται οι δύο πρώτοι τόμοι των Σαμιακών του Επαμεινώνδα Σταματιάδη. Από το 1890 η νέα γενιά του Καρατζά δίνει σημαντική ώθηση στις εκδόσεις και εισάγει το κίνημα του δημοτικισμού (Ζήσιμος Σίδερης, Δ. Φέδας κ.ά.).

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η τυπογραφία παρακμάζει, όπως άλλωστε όλη η πνευματική ζωή. Χαρακτηριστικό είναι ότι ιδρύονται μόνο έξι τυπογραφεία, ενώ το 80% των εκδοτικών δραστηριοτήτων μεταφέρεται στην Αθήνα.

Εφημερίδες

Οι πρώτες εφημερίδες κυκλοφορούν στη Σάμο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του '21 σε χειρόγραφη μορφή, με αφορμή διάφορα πολεμικά γεγονότα: Εφημερίς των επισυμβάντων παρά του κατά της Σάμου εφορήσαντος Οθωμανικού στόλου, 1821 Ιουλίου 3, Εφημερίς των επισυμβάντων εν Σάμω διά τον ερχομόν του Επαρχου από Ψαρά κατά μήνα Ιούλιον 1823 (είναι η μόνη που σώζεται), Εφημερίς καθημερινός 1827 (1η Μαρτίου - 17 Νοεμβρίου). Το 1832 τυπώνεται η πρώτη σαμιακή εφημερίδα στη Σύρο, ενώ το 1839 οι αδελφοί Σταματιάδη εκδίδουν μια δεύτερη στην Κωνσταντινούπολη (λανθάνουν και οι δύο).

Πρώτη επίσημη εφημερίδα πρέπει να θεωρηθεί η Σάμος. Τυπώνεται από το 1863 στο Ηγεμονικό Τυπογραφείο, υιοθετώντας το κοσμοπολίτικο πρότυπο εφημερίδων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως η Βυζαντίς ή η Αμάλληια, δηλαδή τα διεθνή γεγονότα κυριαρχούν στα πρωτοσέλιδα, ενώ τα τοπικά συμβάντα καταλαμβάνουν κάποιες μικρές εσωτερικές στήλες. Αντίθετα, η πρώτη μη κυβερνητική εφημερίδα, η Αλήθεια, που κυκλοφόρησε μετά το

Από τα πρώτα βιβλία που τυπώθηκαν στη Σύρο από τους Σαμιώτες Μ. και Ι. Γαρουφαλή και Ι. Σφοϊνή. «Εξέτασις των μαθητών περί ναυτιλίας».

1880, στρέφει το βλέμμα σε σαμιακά θέματα. Ακολουθούν, στο ίδιο ύφος, η Ευνομία (1895-1900), υπέρμαχος του καθεστώτος της Ηγεμονίας και των «πατριών» ηθών, το Φως (1896-1900, 1902-3), με ευρωπαϊκό προσανατολισμό και κριτική θέση κατά της Ηγεμονίας, και άλλες βραχύβιες (Πατρίς, Νέα Ζωή, Πρόοδος, Αυγή).

Η περίοδος του Μεσοπολέμου σφραγίζεται από το Αιγαίον (1912-1940) του Βακιρτζή, εφημερίδα φιλελεύθερη και ριζοσπαστική. Στην περίοδο της κατοχής κυκλοφορούν πέντε εφημερίδες από αντάρτικες ομάδες, μεταξύ των οποίων ο Καρμανιώλος, όργανο του ΕΑΜ Σάμου. Το 1945 κυκλοφορεί η εφημερίδα Σάμος του Μιχαήλ Δούκα, προσαρμοσμένη στο ιδεολογικό κλίμα της εποχής, ενώ, στη συνέχεια, θα εκδοθούν πάνω από 15 εφημερίδες, ανεβάζοντας το σύνολο (από το 1863 ως σήμερα) σε 47. Ανάμεσά τους, η Ελλάς του Κ. Πτίνια και το Σαμιακόν Βήμα του Κ. Δούκα.

Περιοδικά και Ημερολόγια

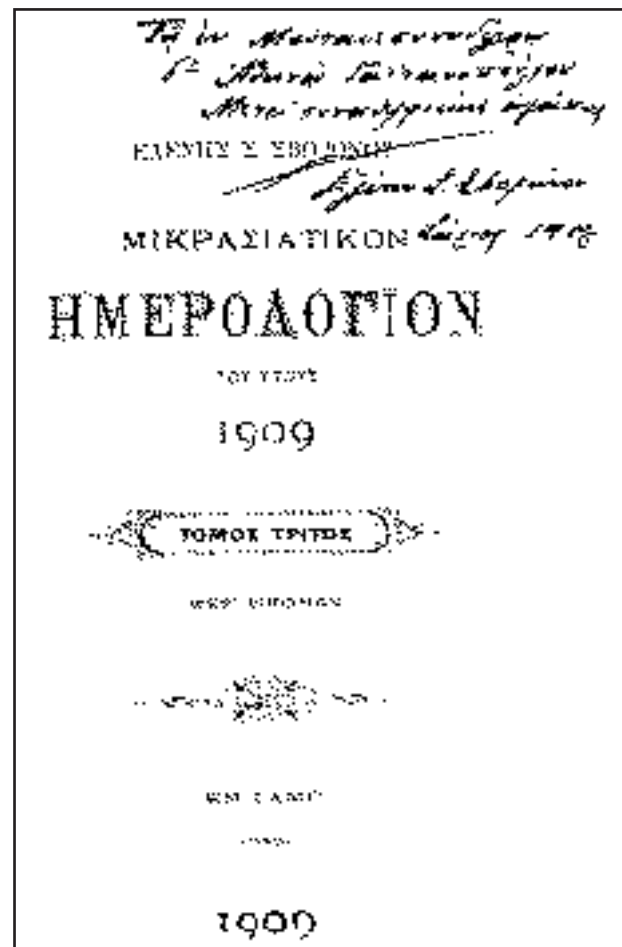
Παράλληλα με τις εφημερίδες, κυκλοφορούν αρκετά περιοδικά και ημερολόγια (20 και 8 αντίστοιχα ως σήμερα): η Επετηρίς της Ηγεμονίας Σάμου, εκδιδόμενη από τον τότε διευθυντή του Ηγεμονικού Τυπογραφείου Επαμ. Σταματιάδη (1875-1900), με ύλη κυρίως οικονομική, αλλά και με κάποια ιστορικοφιλολογικά θέματα στο παράρτημα, το Σαμικόν Ημερολόγιον του Γ.Ι. Σταυρινίδη (1880), ο Σαμιακός Αστήρ, περιοδικό φιλολογικό και ιστορικό του Νικόλαου Σταματιάδη (1898-1902), το Σαμιακόν Ημερολόγιον του Ιω. Βακιρτζή (1904-1908), το Μικρασιατικόν Ημε-

ρολόγιον της Ελένης Σβορώνου (1906-1919).

Τον τίτλο, όμως, του πρώτου πραγματικού περιοδικού διεκδικεί η Ανατολή, που κυκλοφορεί το 1911-1912 ως Μηνιαίον παιδαγωγικών περιοδικόν με διευθυντή τον Εμμ. Ιακωβίδη, καθηγητή του Ιεροδιδασκαλείου Σάμου «Ανατολή» και πρωτεργάτη του δημοτικισμού στη Σάμο. Ακολουθεί η Μηνιαία Επιθεώρηση λογοτεχνική, μουσική, θεατρική (1923-1925), η οποία εκδίδεται από νέους δημοτικιστές λογοτέχνες (Σίδερης, Καρατζάς, Βακιρτζής, Σμυρνιούδης, Νικολαΐδης, Κωνσταντάρης, Ρίτσος, Βουλής, Χατζίνης, Θέμελης). Τα Σαμιακά Χρονικά (1938-1939) του δημοσιογράφου Γιάννη Καμπούρη, με ύλη φιλολογική, στεγάζουν επίσης νέους λογοτέχνες (Α. Αγγελογλου, Κ.

Η «Σαμιακή Επιθεώρηση», έκδοση της Αδελφότητας Σαμίων Αθηνών, ξεκίνησε την έκδοσή της το 1963 με διευθυντή τον Κ. Καραθανάση και συνεχίζει –με διακοπές– μέχρι σήμερα.

Εσώφυλλο του «Μικρασιατικού Ημερολογίου» που εξέδιδε στη Σάμο, από το 1906 ως το 1919, η Ελένη Σβορώνου.

Καραθανάσης, Θ. Δημητριάδης).

Η όλη δραστηριότητα σταματά με τον πόλεμο. Το επόμενο περιοδικό τυπώνεται πια στην Αθήνα, όπου μεταφέρεται η πνευματική ζωή της Σάμου. Η Σαμιακή Επιθεώρηση, έκδοση της Αδελφότητας Σαμίων Αθηνών, ξεκινά το 1963 με διευθυντή τον Κώστα Καραθανάση και με σημαντικούς συνεργάτες (Γ. Βουλής, Γ. Χατζίνης, Γ. Θέμελης, Κ. Τζανετή), και συνεχίζει ως σήμερα (με κάποιες διακοπές).

Ας σημειωθεί ακόμη ότι η αναθέρμανση της πρωτοβουλίας της τοπικής κοινωνίας κατέληξε το 1990 στην έκδοση του περιοδικού Απόπλους με ύλη λογοτεχνική και θέματα τοπικού ενδιαφέροντος, καθώς δηλώνει και ο υπότιτλος του σαμιακών γραμμάτων και τεχνών περιήγησις.

Βιβλιογραφία:

- Μ. Βουρλιώτης, Καρμανιόλοι και βιβλίο (1800-1839), Αθήνα 1990.
- Γ. Κουρέλης - Μ. Βουρλιώτης, Συμβολή στη σαμιακή βιβλιογραφία. Ανυποτέλη δημοσιεύματα (1555-1920), Αθήνα 1991.
- Π. Διακογιάννης, «Τυπογραφία και Τύπος στη Σάμο», Σαμιακή Επιθεώρηση, τ. 7, τεύχ. 26-27, Ιούνιος 1981, 109-112.
- Α. Κ. Χούμης, Περί τυπογραφίας εν Σύρω, Σύρος 1901.
- Ο Γ. Κλεάνθης και η εποχή του, Πρακτικά Συνεδρίου, Καρόλβασι 27-29 Απριλίου 1990, Σάμος 1991.
- Συμπόσιο Σαμιακής Λογοτεχνίας, Πυθαγόρειο 22-24 Απριλίου 1988, Αθήνα 1989.

Για την πραγματοποίηση του αφιερώματος στη Σάμο προσέφεραν πρόθυμα –και τους ευχαριστούμε– άφθονο εικονογραφικό υλικό ο συλλέκτης κ. Μιχάλης Σταυρινός, το Ιστορικό Αρχείο Σάμου και ο κ. Χρ. Λάνδρος, καθώς και ο Ντίνος Θ. Κόγιας. Πολύτιμες ήταν επίσης οι συμβουλές των Αλέξη Σεβαστάκη και Μαν. Βουρλιώτη.

Αριστερά: Το κτίριο αποτελούσε τη θερινή κατοικία του ηγεμόνα της Σάμου. Για πολλές δεκαετίες κατέρρευε αχρησιμοποίητο. Σήμερα στεγάζει τις διοικητικές υπηρεσίες του Πανεπιστημίου και γραφεία καθηγητών. **Δεξιά:** Το Χατζηγιάννειο Παρθενάγωγείο κτίστηκε στο Καρλόβασι το 1903. Πριν αρχίσει να ερειπώνεται στέγαζε δημοτικό σχολείο. Σήμερα, ανακαινίστηκε πλήρως και στεγάζει το παράρτημα Σάμου της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης Αιγαίου, που έχει έδρα τη Μυτιλήνη. Αυτή τη στιγμή διαθέτει 10.500 τόμους για μαθηματικές επιστήμες, πληροφορική, τεχνολογία και φυσικές επιστήμες (φωτ.: Βασ. Βαλή).

Το Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Η λειτουργία και η εκπαιδευτική προσφορά του στη Σάμο

Του Κώστα Μαν. Σοφούλη

Καθηγήτῃ, τ. προέδρου της Δ.Ε.

ΤΟ σύστημα εισαγωγής στα ελληνικά ΑΕΙ, σε συνδυασμό με την ιδιόρρυθμη δυναμική της ζήτησης υπηρεσιών πανεπιστημονικής εκπαίδευσης που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία, δίνουν τη δυνατότητα στις εκάστοτε κυβερνήσεις να χρησιμοποιούν, με σχετική ευκολία, τη χωροθέτηση των ΑΕΙ ως εργαλείο για την επίτευξη στόχων περιφερειακής πολιτικής και ανάπτυξης. Όσο και αν φαίνεται παράδοξο, αυτή η δυνατότητα αποτελεί «ευλογία Θεού» στις περιπτώσεις που χρησιμοποιείται για σωστό σκοπό. Μια τέτοια περίπτωση είναι η χωροθετική διευθέτηση των λειτουργιών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, με τη μορφή δικτύου, στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, με την προοπτική επέκτασης στις Κυκλάδες τα αμέσως επόμενα χρόνια. Είχα την εξαιρετική τύχη να μου ανατεθεί ο σχεδιασμός και η οργάνωση του ξεκινήματος σ' αυτό το δύσκολο εγχείρημα, στις αρχές της δεκαετίας του '80. Είχα την ακόμα μεγαλύτερη τύχη να χαρώ την επιτυχή συνέχιση των εναρκτηρίων βημάτων, με ευθύνη των αιρετών αρχών της πανεπιστημιακής κοινότητας, πράγμα που αποτελεί σπάνιο φαινόμενο στην πατρίδα της... ασυνέχειας και των ημιτελών λαμπρών ιδεών! Τώρα μπορώ πια να κάνω τις εμπειρικές μου παρατηρήσεις για τις συνέπειες του πρωτοποριακού πειράματος στο δύσκολο πεδίο της εκπαίδευσης, όταν χρησιμοποιείται ως εργαλείο περιφερειακής πολιτικής.

Σχεδιασμός και ίδρυση

Σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό, στη Σάμο, και συγκεκριμένα στην πρώην βιομηχανική πόλη του νησιού, το Καρλόβασι, εγκαταστάθη-

κε το Τμήμα Μαθηματικών, ως πρώτο κύτταρο μιας Σχολής Θετικών Επιστημών που θα οργανώνταν την πρώτη δεκαετία της ιστορίας του Πανεπιστημίου. Το Τμήμα ιδρύθηκε τυπικά το 1985 και λειτούργησε το ακαδημαϊκό έτος 1987-1988. Ήδη, φέτος, προστέθηκε το δεύτερο κύτταρο της πανεπιστημιακής μονάδας Σάμου, το Τμήμα Πληροφοριακών Συστημάτων, που θα λειτουργήσει το επόμενο ακαδημαϊκό έτος. Το πραγματικό άλμα στη συγκρότηση της πανεπιστημιακής μονάδας της Σάμου θα είναι η ίδρυση των τμημάτων του πολυτεχνικού πυρήνα του Πανεπιστημίου, που προγραμματίστηκε ήδη με ενθάρρυνση της κυβέρνησης. Όπως εκτιμάται, σύντομα θα αρχίσει, με χρηματοδότηση του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης για την Εκπαίδευση, η συστηματική μελέτη της εγκατάστασης Τμημάτων πολυτεχνικής κατεύθυνσης, όπως το Τμήμα Μηχανικών Ιατρικής Τεχνολογίας, το Τμήμα Μηχανικών Τηλεπικοινωνιών και Δικτύων, το Τμήμα Μηχανικών Οικονομίας και Διοίκησης κ.ά.

Η λειτουργία του Τμήματος Μαθηματικών έχει ήδη δείξει με τον πρακτικότερο τρόπο τόσο τις δυνατότητες καινο-

τομικής δράσης μιας πανεπιστημιακής μονάδας όσο και τον ορίζοντα των κοινωνικών κυρίως επιπτώσεων που συνεπάγεται η εγκατάσταση ενός πανεπιστημίου σε μια φθίνουσα, πλην όμως δυναμική περιοχή της περιφέρειας.

Το Καρλόβασι υπήρξε για έναν αιώνα περίπου σημαντικό βιομηχανικό και διεθνές διαμετακομιστικό κέντρο του μείζονος Ελληνισμού. Με την ενσωμάτωση της Σάμου στον κορμό του εθνικού μας κράτους στις αρχές του αιώνα, και με τις κοσμογονικές πολιτικογεωγραφικές μεταβολές που σημειώθηκαν την ίδια περίοδο στα Βαλκάνια και την ανατολική Μεσόγειο, η πόλη πήρε την κατιούσα. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος έδωσαν τη χαριστική βολή.

Το νησί και η πόλη έχασαν όχι μόνο την οικονομική παραγωγική βάση τους, αλλά και την ευρωστία του κοινωνικού ιστού. Αν η υπόλοιπη Ελλάδα υπέστη στην ίδια περίοδο, με τη μετανάστευση, το γνωστό σύνδρομο της αποστράγγισης εγκεφάλων, η Σάμος σχεδόν «αποξηράνθηκε»!

Η εγκατάσταση της πανεπιστημιακής μονάδας στο Καρλόβασι υπήρξε ισοδύναμο με την εμφύτευση πολλαπλασιαστικού και εξυ-

γιαντικού υλικού στην τοπική κοινωνία. Τα αποτελέσματα άρχισαν ήδη να φαίνονται. Και μόνο το γεγονός ότι δεκάδες επιστήμονες εργάζονται και ασχολούνται επί τόπου με έργα επιστημονικής έρευνας διεθνούς ανταγωνιστικότητας, συμβολίζει τη θεαματική ανάταξη της θέσης του νησιού στο ελληνικό και διεθνές στερέωμα. Το πανεπιστήμιο σπέρνει νέες πρωτοβουλίες, μέχρι και νέες εταιρείες που δίνουν απασχόληση σε νέους που διαφορετικά θα έψαχναν για απασχόληση μεταναστεύοντας. Ακόμη και η πολιτιστική κληρονομιά βρίσκει γονιμοποιό νέα χρήση. Απόδειξη η εφαρμογή του «αρχιτεκτονικού δόγματος» του Πανεπιστημίου, που είναι «να δουλέψουμε μέσα στους θησαυρούς της τοπικής βιομηχανικής και αστικής κτισμένης κληρονομιάς», που έχει ως αποτέλεσμα να ζωντανέψουν κτίρια που αλλιώς θα κατέρρεαν. Το «αρχιτεκτονικό δόγμα» δεν αποτελεί απλώς μια ελιτίστικη αισθητική επιλογή. Αποτελεί μέρος της στρατηγικής του Πανεπιστημίου να ενισχύσει τον τοπικό αυτοσεβασμό και να γονιμοποιήσει την εξαιρετή δημιουργική παράδοση του νησιού πάνω στους καινούργιους δρόμους που ανοίγει η σύγχρονη εποχή. Αυτό τον καιρό ασχολούμαι με την ποιοτική και ποσοτική αποτίμηση των επιπτώσεων της λειτουργίας του Πανεπιστημίου στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Η επαγγελματική διαστροφή της επιστημονικής ακρίβειας δεν μου επιτρέπει να παραθέσω πρόωρους αριθμούς. Ο ενθουσιασμός μου όμως από τα πρώτα ευρήματα μου επιτρέπει να μοιραστώ με τους συμπολίτες μου τη χαρά που δίνει η διαπίστωση ότι παρά τις όποιες αδυναμίες, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου δίνει πλέον ώριμους και σημαντικούς καρπούς στη Σάμο, αλλά και όπου αλλού έχει θεμελιώσει την παρουσία του.

Το κτίριο της παλιάς Εμπορικής Σχολής χρησιμοποιείται σήμερα για τη διδασκαλία και τα ηλεκτρονικά εργαστήρια του Μαθηματικού Τμήματος (φωτ.: Βασ. Βαλή).